

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ
СЛІДЧИХ І КРИМІНАЛІСТІВ

А. В. КОФАНОВ, Т. В. МИХАЛЬЧУК

СУДОВА БАЛІСТИКА

Початок

Монографія

Київ 2012

УДК 343.977
ББК 67я73
К 74

Автори:

Кофанов А. В. – доцент кафедри криміналістичної техніки Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доктор філософії.

Михальчук Т. В. – старший викладач кафедри криміналістичної техніки Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Клименко Н. І., доктор юридичних наук, професор.

Мішалов В. Д., доктор медичних наук, професор.

К 74 **Кофанов А. В. Судова балістика - початок** : монографія / **А. В. Кофанов, Т. В. Михальчук.** – К. : «Три К», 2012. – 309 с. – (Серія «Збросзнавство і мисливствознавство»).

ISBN 978-966-7690-03-8

Запропонована читачеві монографія містить історіографічний огляд зародження, виникнення, становлення та сучасного стану судово-балістичної методики. Розглянуто проблемні положення судово-балістичної методики з наведенням порівняльного аналізу наукових шляхів їх вирішення. Анонсовано авторський погляд на технологічні підходи у криміналістиці. Разом із тим запропонована робота не претендує на вичерпне висвітлення дослідження проблеми, винесеної у назву монографії. Спираючись на нечисленний науковий доробок учених-криміналістів з судової балістики, власні дослідження, медичні й юридичні наукові праці та практичний досвід роботи, авторський колектив, здійснивши аналітичний огляд, проаналізував найбільш складні та суперечливі методологічні питання судово-балістичної методики.

Монографію адресовано курсантам, студентам, слухачам, аспірантам, ад'юнктам юридичних і медичних навчальних закладів, науково-педагогічним працівникам, працівникам правоохоронних органів, а також може бути використано як довідникове джерело.

ISBN 978-966-7690-03-8

© А. В. Кофанов
© Т. В. Михальчук

*130-річчю з Дня Народження
Сергія Миколайовича Матвєєва
видатного науковця-криміналіста,
піонера української судової балістики,
автори присвячують цю працю*

АНОТАЦІЯ

Пропонована читачеві робота розпочинає серію наукових досліджень у галузі зародження, виникнення, становлення, розвитку та сучасного стану судової балістики. Розглянуто історіографію від виникнення вогнестрільної зброї до сучасного стану її експертних досліджень. Анонсована авторська точка зору на співвідношення «судової балістики», «криміналістичного зброєзнавства» та «дослідження зброї, набоїв до неї та слідів їх дії». Разом з тим пропонована робота не претендує на вичерпне висвітлення сучасного стану проблематики судової балістики. Спираючись на не чисельні роботи вчених-криміналістів в галузі судової балістики, власні дослідження, медичну та юридичну освіти авторів, а також практичний досвід роботи, авторський колектив провівши аналітичний огляд, проаналізував найбільш складні та суперечливі питання місця та ролі судової балістики у криміналістиці.

Монографія адресована курсантам, студентам, слухачам, магістрам, аспірантам, ад'юнктам, докторантам юридичних та медичних навчальних закладів, науково-педагогічним працівникам, працівникам правоохоронних органів, а також може бути використана в якості довідникового джерела найбільш рідкісних зразків вогнепальної зброї.

ПЕРЕДМОВА

Цією монографією авторський колектив розпочинає серію робіт, присвячених історіографії та сучасній проблематиці судової балістики.

У теперішній час в Україні відбуваються глибокі соціально-економічні і політичні перетворення. Слід визнати, що прогресивні процеси будівництва правової демократичної держави, крім позитивних, мають неминучі побічні негативні наслідки. У ході економічних реформ 90-х рр., у зв'язку зі складною економічною ситуацією та постійними міжнародними конфліктами, збільшилася кількість осіб, що не мають коштів для існування, постійного місця проживання, біженців. Відповідно збільшилась кількість злочинів, відбулося послаблення діяльності правоохоронних структур, які не мають можливості цілком забезпечити захист як приватної, комунальної, державної власності, прав особистості, так і самої людини, її життя, честі та гідності від протиправних діянь.

У ч. 2 ст. 27 Конституції України зазначається, що «Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Конституційна норма знайшла втілення й в інших галузях права, так, зокрема, Кримінальний Кодекс України прямо вказує у ст. 36 «Необхідна оборона» на реальну можливість використання людиною цього інституту із застосуванням зброї. Одним із способів захисту вищевказаних прав людини є право особи на володіння, носіння і застосування легальної вогнестрільної зброї. Право громадян на володіння зброєю, природно, певною мірою вступає в конфлікт із правом інших громадян на життя і здоров'я, тому що визначає потенційну можливість застосування цієї зброї (на ураження) проти інших громадян. У зв'язку з цим, впродовж тривалого періоду часу існують різні погляди науковців та правознавців щодо питання обігу короткоствольної вогнестрільної зброї та боєприпасів. На наш погляд, для того щоб легальна зброя мала контрольовано-вільний обіг у державі, потрібна розвинута економіка, високий рівень життя, значний рівень моральної відповідальності, досконала нормативно-

правова база, яка в свою чергу повинна вичерпно забезпечувати правове регулювання обігу всієї зброї у державі.

Та, на жаль, останнім часом спостерігається зростання кількості злочинів, пов'язаних із використанням та застосуванням вогнестрільної зброї. Згідно статистики Міністерства внутрішніх справ України, за 2009 рік вчинено 410 злочинів із використанням вогнестрільної зброї (у тому числі умисне вбивство (та замах) – 100, тоді як за 2008 рік – 311 (у тому числі умисне вбивство (та замах) – 84) та за 2007 рік – 311 (у тому числі умисне вбивство (та замах) – 75). При цьому якісна та кількісна озброєність сучасних злочинців на тлі міжнаціональної, загально-соціальної напруженості, а також неврегульованості правової регламентації обігу вогнестрільної зброї, має яскраво виражену тенденцію до посилення. Зокрема, згідно раніше зазначеної статистики, працівниками ОВС впродовж 2009 року вилучено 3080 одиниць вогнестрільної зброї (гладкоствольної – 314, нарізної – 1402, іншої вогнестрільної зброї – 1364), тоді як за 2008 рік – 2974 (гладкоствольної – 313, нарізної – 1400, іншої вогнестрільної зброї – 1385). Отже, як бачимо, динаміка залишає бажати кращого.

Однією з причин такої ситуації виступає та обставина, що вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які винні в протиправному використанні вогнестрільної зброї, бойових припасів або незаконному їх обігові, пов'язане з необхідністю проведення судово-балістичних досліджень на якісно новому рівні.

Якісному виконанню подібних досліджень перешкоджає також відсутність нових методик експертно-криміналістичного дослідження вогнестрільної зброї, набоїв та слідів пострілу, в тому числі з урахуванням їх різноманітності, великої кількості технічних стандартів у різних країнах виробників.

Треба констатувати, що:

- по-перше, збільшилась кількість злочинів із застосуванням нових видів вогнестрільної зброї та відповідно зросла значимість ролі судово-балістичної експертизи у вирішенні завдань розслідування;

- по-друге, недостатня відпрацьованість науково значущих питань, що обумовлено з однієї сторони, протиріччями в середині самої системи знань як в цілому науки криміналістики, так і її розділів, з іншої – поява нових видів експертиз, які вже не вписуються в існуючу систему, відповідно, необхідністю пошуку нового підходу до об'єднання знань про зброю;

- по-третє, доречністю систематизації експертних методик, виявлення внутрішньо родових зв'язків між ними та проблемних питань, які визначають необхідність розробки нових методик або вдосконалення вже існуючих.

У цілому, на обліку підрозділів дозвільної системи МВС України, станом на 1 лютого 2010 року, МВС України перебуває понад 1 841 об'єкт зі зброєю, на яких зберігається та використовується 59 570 одиниць вогнестрільної зброї та більше 1 650 інших об'єктів дозвільної системи, пов'язаних з обігом зброї. Крім того, на обігу перебуває 699 756 власників мисливської вогнестрільної зброї, в користуванні яких близько 810 995 одиниць зброї. Для здійснення якісного контролю за даною зброєю необхідна ціла система засобів, прийомів і методів, які розробляються та удосконалюються, але недостатньо. До найбільш суттєвих прогалин криміналістичного забезпечення та правового регулювання належать:

- відсутність вже двадцятий рік поспіль Закону України «Про зброю» (при наявності 21 законопроекту);

- наявність більш ніж сімдесяти відомчих (підзаконних) актів (МВС, МЮ, МОЗ), що часто-густо не доповнюють один одного, а суперечать;

- відсутність загальнодержавної системи реєстрації зброї як легальної так і кримінальної;

- обліки «кримінальної» вогнестрільної та деінде холодної зброї носять регіональний (локальний) характер та недосяжні для фахівців (МВС, СБУ, МЮ і ін.) з інших регіонів;

- відсутність загальнодержавної системи ідентифікуючого маркування стрілецької зброї, що виготовляється в країні;

- реєстру зброярів, що мають ліцензію на право займатися підприємницькою діяльністю (при чому на загальних засадах без урахування специфіки продукції, що виробляється), теж не існує;

- відсутність як локальних (регіональних) так і центральних (державних) баз даних електронних зображень та маркування виробленої та ввезеної зброї;

- система обліку мисливської зброї недосконала та вкрай застаріла;

- кулегільзотеки ведуться тільки в натурному вигляді (натурні зразки) без дублювання електронних графічних зображень і т. п.

Існує велика кількість відомчих (підзаконних) та нормативних актів, що не тільки доповнюють, а й суперечать один одному при відсутності основного, а саме Закону України «Про зброю». Отже, виникає коло проблемних засад (криміналістичних та правових), які регламентують обіг певних видів вогнестрільної, газової, пневматичної зброї та пристроїв для відстрілу набоїв, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії. Прикро, але в першу чергу слід наголосити на тому, що за 20 років в країні не прийнятий надзвичайно важливий – Закон України «Про зброю», який би містив узагальнені положення необхідні для впровадження адекватної реаліям правової регламентації обігу зброї.

Отже, в сучасних умовах виникає необхідність ухвалення екстрених, жорсткіших заходів боротьби з незаконним обігом зброї, в першу чергу, пов'язаних з посиленням контролю за її обігом. Розробка цих заходів можлива лише на засадах аналізу широкого кола положень нормативних актів, що регламентують дослідження, виготовлення, реєстрацію, облік, порядок продажу, придбання, перевезення, використання і застосування вогнестрільної зброї в країнах Північної Америки та Європи у різні часи, оскільки без фундаментальних наукових досліджень генезису даного явища розробка належної правової бази, діяльність правоохоронних органів щодо боротьби з незаконним обігом зброї малоефективна.

До питань дослідження та обігу вогнестрільної зброї серед вітчизняних та закордонних науковців так чи інакше зверталися Л. Ю. Ароцкер, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. Я. Дубінський, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, Д. А. Корецький,

В. С. Кузьмічов, В. А. Ліпкан, В. К. Лисиченко,
Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, Ю. Ю. Орлов,
М. В. Салтевський, З. М. Соколовський, Е. В. Солоницька,
С. М. Стахівський, Д. С. Сусл, С. І. Тихенко, І. Я. Фрідман,
Г. І. Чангулі, В. Ю. Шепітько і багато інших.

Питання деяких аспектів дослідження та обігу вогнестрільної зброї були частково досліджені у монографіях та дисертаційних роботах В. В. Башилова, Б. Ш. Бейбулатова, І. А. Войтченко, Н. Ю. Осипова, М. Х. Рустамбаєва, Ю. І. Скоропупова (кримінально-правовий і кримінологічні аспекти), Ю. Д. Блувштейна, В. П. Власова, Т. І. Джелалі, Л. М. Землянухіна (кримінологічний аспект), С. М. Мілокова (кримінально-правовий аспект), П. Д. Біленчука, А. В. Іщенко, В. А. Ліпкана (історичний аспект, судово-балістичні дослідження, міжнародний досвід та загально-правові питання обігу зброї). Особливо хотілося б відмітити роботи Д. А. Корецького та Є. В. Солоницької, які проаналізували у своїх монографічних дослідженнях «Зброя та її незаконний обіг» кримінологічну характеристику та попередження злочинів; Р. В. Бабаханяна, Д. А. Валентова, В. Ю. Владимірова, Н. В. Голубєва, що дослідили генезис сучасного криміналістичного зброєзнавства («Криміналістичне зброєзнавство»); А. І. Каплунова, С. Ф. Мілюкова, які розкрили сутність застосування та використання вогнестрільної зброї («Застосування і використання вогнестрільної зброї»). Але, жодне зі згаданих досліджень не було присвячено саме питанням зародження, виникнення, становлення та сучасного стану судової балістики.

Формування теоретичних поглядів автора проходило під впливом наукових робіт криміналістів та судових експертів: М. І. Авдєєва, А. Г. Андрєєва, Л. Є. Ароцкера, М. С. Артамонова, М. М. Басова, Р. С. Белкіна, В. Є. Бергера, А. І. Вінберга, І. В. Віноградова, В. Ю. Владимірова, І. В. Горбачєва, Г. Л. Грановського, В. Ф. Гущина, І. А. Дворянського, Б. М. Єрмоленка, О. Б. Жука, В. В. Зирянова, М. М. Зюськіна, А. В. Іщенка, І. М. Козаченка, А. В. Кокіна, Б. М. Комаринця, В. О. Комахи, В. В. Корми, Ю. Г. Корухова, В. В. Кубанова, Ю. М. Кубицького, С. В. Куценка, Ю. О. Крапівкіна,

С. Д. Кустановича, О. С. Лазарі, І. В. Макарова,
Н. Т. Малаховської, С. М. Матвеева, Д. І. Немчина, Я. В. Новака,
Ю. Л. Носко, В. М. Плескачевського, В. А. Ручкина,
М. В. Салтевського, І. О. Сапожнікова, М. Я. Сегая,
А. В. Семенова, Є. І. Сташенка, Х. М. Тахо-Годі, Є. М. Тихонова,
Т. В. Тютюнник, О. О. Ейсмана, В. Ф. Червакова, Б. І. Шевченка,
М. Г. Щербаковського, О. Р. Шляхова, І. М. Ускова,
О. І. Устинова, С. М. Юхіна.

Все це дозволяє нам вести мову про необхідність вивчення зародження, виникнення, становлення, розвитку судової балістики, а також сучасного стану та шляхів удосконалення відповідно до викликів сучасних криміналістичних потреб. Вивчення об'єктів судово-балістичних досліджень не розрізняє по видах, а як цілісну систему, що має загальний методичний базис в рамках криміналістики (галузі криміналістичної техніки) – судово-балістичні дослідження повинні розглядати наступні складові цього вчення: поняття та класифікацію видів вогнестрільної зброї (схожих з нею по дії об'єктів, що не є вогнестрільною зброєю), боеприпасів (набоїв) до неї та слідів її дії, їх характеристику, природу, джерела походження, стан і т. п., тобто все те, що складає основу криміналістичного дослідження зазначених об'єктів.

Отже, з'ясування цих та інших питань, на жаль, ще не знайшло свого відображення в ґрунтовному, глибокому, комплексному дослідженні. Саме тому аналіз проблемних питань генезису судової балістики становить теоретичний і практичний інтерес, а це дослідження є актуальним для науки криміналістики та всієї системи юридичних наук.

РОЗДІЛ 1. ЗАРОДЖЕННЯ ТА ВИНИКНЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ. СПІВВІДНОШЕННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Звернення до історії криміналістики в цілому і криміналістичної методики зокрема не є новим. Історія криміналістики розглядається у працях Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, І. Ф. Крилова, А. М. Кустова, Ю. Торвальда та інших учених. У зв'язку з предметом цього дослідження особливо хотілося б відзначити науковий внесок І. О. Возгріна, який найбільш повно досліджував історію розвитку криміналістичної методики, а також праці, які з'явилися останніми роками, зокрема Ю. П. Гармаєва, С. Ю. Косарева, С. Н. Чурилова та А. В. Шмоніна [1, с. 8].

Добре відомо, що метою будь-якого дослідження в юриспруденції є постійний пошук так званого філософського каменя, ідеального механізму, що дозволяє врегульовувати й управляти будь-якими суперечностями, що завжди існують у суспільстві. Отже, криміналістика і криміналістична методика не становлять винятку. Слід зазначити, що одним із діючих методів пізнання в суспільних науках, у тому числі й криміналістиці, є так званий історичний метод. «Настоящее, – як зазначав на початку XIX ст. М. М. Карамзін, – бывает следствием прошедшего. Чтобы судить о первом, надлежит вспомнить последнее; одно другим, так сказать, дополняется и в связи представляется мыслям яснее» [2, с. 16]. Інакше кажучи, порівнюючи характерні особливості предмета дослідження з сучасними даними, встановлюються подібності та відмінності певних ознак явища. Це дозволяє просунутися далі в пізнанні. У зв'язку з цим видається цікавим провести ретроспективний аналіз зародження та розвитку криміналістичної методики.

Методика розслідування злочинів як важлива частина криміналістики є синтезом криміналістичної техніки й тактики. Водночас у криміналістиці існують різні підходи щодо її формування. Однією з концепцій є та, що методика розслідування формувалася паралельно з рекомендаціями техніки й тактики. Інша концепція пов'язана з тим, що методика

розслідування є наслідком певного рівня сформованості техніки й тактики, а така позиція підкреслює вторинність криміналістичної методики [3, с. 265].

Представником першої концепції є, наприклад, А. В. Шмонін, який вирізняє чотири періоди історії зародження та становлення криміналістичної методики: передумови криміналістичної методики, зародження криміналістичної методики, її становлення, подальший розвиток [4, с. 6-90]. На думку автора, криміналістична методика має тривалу історію і безпосередньо пов'язана зі становленням та розвитком криміналістики як науки [4, с. 6] (додат. А 1 – А 7).

У сучасній криміналістиці висловлена думка про тривалий процес розвитку криміналістичної методики, в якому виокремлюють кілька етапів. Наприклад, деякі вчені-криміналісти розглядають п'ять етапів: 1) докриміналістичний – зародження методики розслідування злочинів; 2) становлення методики розслідування злочинів у період ранньої криміналістики (праці Б. Л. Бразоля, Р. Гейндла, А. Гельвіга, Г. Гросса, А. Нічефоро, Р. А. Рейса, С. М. Трегубова та ін.); 3) зміцнення методики розслідування злочинів як самостійного розділу криміналістики (з середини 20-х до середини 30-х років ХХ ст.), що пов'язують з поглядами С. А. Голунського, В. І. Громова, І. М. Якімова; 4) подальша розробка нових окремих методик розслідування злочинів і початок створення власних загальнотеоретичних положень (друга половина 30-х – середина 60-х років ХХ ст.); 5) розвиток методики розслідування злочинів, пов'язаний з глибоким перетворенням загальної теорії криміналістики наприкінці ХХ ст. (розпочався в 70-ті роки ХХ ст. і триває донині) [5, с. 11-23].

Розгляньмо більш детально зазначені вище етапи розвитку криміналістичної методики.

Проведене дослідження положень джерел давньоруського права й нормативних актів Русі (договору Київської Русі з Візантією (911 р.); Руської Правди (XI-XIV ст.); договору Великого Новгорода з Готським Берегом і з німецькими містами (1189-1199 рр.); Новгородської і Псковської Судних грамот (середина XV ст.); судних списків (протоколів судочинства); правових грамот (судних списків, що супроводжувалися

вироками); безсудних, правових грамот, що видаються судами однієї із сторін без судового розгляду на підставі того, що друга сторона ухилилася від явки до суду в назначений термін, термінових (встановлюють строки явки сторін до суду); мирових (актів «полюбовного» вирішення тяжби); «Судебников» (1497 р. і 1555 р.) дозволяють вести мову про існування прообразів криміналістичних методик, які дістали відображення в зазначених вище та інших правових джерелах [6-9]. Судові акти XVI ст. (на відміну від судових актів до XV ст.), для яких, за деяким винятком, був характерний змагальний (обвинувальний) процес, свідчать про розвиток норм слідчого (розшукового) процесу як найбільш відповідного на початку XVII ст. потребам соціального розвитку. Останній витісняє його зі сфери кримінального судочинства, залишаючи за обвинувальним процесом роль основного засобу у цивільному судочинстві [10, с. 75].

Починаючи з видання Соборного уложення 1649 р., заснованого на положеннях «Судебника» 1550 р., зазначених книг наказів, царських указів, думських вироків, рішень Земських соборів, Стоглаву, литовського і візантійського законодавства (пізніше до правових норм Соборного уложення увійшли статті про «розбої і душогубство» (1669 р.), про маєтки й вотчини (1677 р.), про торгівлю (1653 р., 1677 р.), все більшої регламентації набували не стільки рекомендації з розслідування певної категорії злочинів, скільки окремі питання проведення розшуку та розслідування. Причому з часів «Судебника» 1497 р. тенденція посилення ролі розшукового чи слідчого процесу на шкоду змагальному досягла наприкінці XVII – початку XVIII ст. свого апогею, що відобразилося в Указі «Об отмене в судных делах очных ставок, о бытии вместо иных расспросу и розыску, о свидетелях, об отводе оных, о присяге, о наказаниях лжесвидетелей и о пошлинных деньгах» від 21 лютого 1697 р., в Короткому зображенні процесів або судових позовів (1716 р.), який входить до складу Військового Статуту, указах «Про форму суду» від 5 листопада 1723 р. та «Про пояснення 5 пункту Указу 1723 р. від 12 листопада «Про форму суду» від 3 травня 1725 р. та інших нормативних актах [11, с. 76].

Стан злочинності до початку XVIII ст. і збільшення кількості нормативних актів, що регулювали кримінальне судочинство, які певною мірою були суперечливими, стали об'єктивною передумовою необхідності теоретичного дослідження проблем розслідування злочинів. Однією з перших відомих робіт, що містить опис рекомендацій з проведення допитів, очних ставок, обшуків та інших слідчих дій, є праця Івана Посошкова «Про бідність і багатство», датована 24 лютого 1724 р. Так, наприклад, щодо очних ставок І. Посошков рекомендував: «И егда будет в допросах и станут на очной ставке друг друга уличать, то судье при себе надобно держать ту записку, которая записана в канторе в первых их разговорах и смотреть прилежно, не буде ли ищик или ответчик с первыми своими словами разбиватца» [12, с. 63]. Але у зазначеній праці немає рекомендацій, пов'язаних з порядком провадження розслідування злочинів або, інакше кажучи, методичні рекомендації з розслідування злочинів, що повністю відповідало тенденціям діючого на той час законодавства (відхід від регламентації особливостей розслідування окремих видів злочинів до деталізації окремих процесуальних дій).

Символічною стала розправа над І. Посошковым (принісши свій твір Петру I, він у віці 72 років потрапив до катівні таємної канцелярії і помер в ув'язненні у Петропавлівській фортеці), після якої теоретичні дослідження в галузі кримінального судочинства в цілому та проблем розслідування злочинів зокрема, не встигши початися, закінчилися. Відродження їх почалося тільки в кінці XVIII – початку XIX ст.

Таким чином, у Російській імперії протягом усього XVIII ст. не було спроб осмислити і дослідити проблеми способів (методів) розслідування злочинів, хоча таких проблем було досить багато, про що може свідчити залучення злочинців до діяльності щодо розкриття і розслідування злочинів. Наприклад, відомий випадок залучення до розшукової роботи правоохоронними органами Російської імперії XVIII ст. Ваньки Каїна (Івана Осипова), який у своїй практиці використав особливий метод розшуку й ототожнення злочинця за властивим для нього способом вчинення злочину. Цей метод був

розроблений на основі власного кримінального «почерку» [13, с. 65-66].

Слід зазначити, що не лише вітчизняній правоохоронній системі був властивий історичний етап, пов'язаний із залученням злочинців до діяльності з розслідування злочинів. Так, наприклад, професійний злочинець Е. Ф. Відок був залучений 1810 р. паризькою поліцією до розкриття злочинів, а згодом він був призначений на посаду шефа кримінальної поліції Парижа. Результати роботи Е. Ф. Відока і його «команди», що складалася лише з колишніх злочинців, можуть вразити не тільки його сучасників. Тільки за рік роботи Е. Ф. Відок з 12 співробітниками заарештував 812 убивць, злодіїв, зломщиків, грабіжників і шахраїв, ліквідував кубла, в які до нього не ризикнув поткнутися жоден світовий суддя, ні один інспектор [14, с. 18]. Як зазначав А. Івенін, саме Е. Ф. Відок поклав основу «наукової» відносно правильно організованої боротьби зі злочинністю, користуючись власним систематизованим досвідом [15, с. 51].

Така ситуація була зумовлена кількома обставинами. По-перше, кількісним і якісним станом злочинності XVIII-XIX ст., який, у свою чергу, був зумовлений соціально-економічними умовами. По-друге, відсутністю знань і умінь у осіб, які за своїми службовими обов'язками зобов'язані були розкривати, розслідувати та попереджувати злочини. Потреба в таких знаннях і вміннях у цей період стала тільки з'являтися і не могла бути заповнена власним досвідом посадових осіб правоохоронних органів. По-третє, розвиток знань у галузі розкриття, розслідування та попередження злочинів ще не міг досягти рівня наукового осмислення проблем у цій галузі.

Перша робота, яка описує порядок вітчизняної практики розслідування злочинів, належить Петру Раткевичу (1805 р.), в якій він писав, що «судова справа складається з трьох частин: 1) дослідження, 2) визначення, 3) вирок і висновок» [16, с. 8]. Дослідження, на думку П. Раткевича, є способом, з допомогою якого відкривається істина і починається: «1) від особи, 2) від самої справи, 3) від причини, 4) від місця, 5) від способу, 6) від знарядь, 7) від часу, 8) від випадку, 9) від зручності» [16, с. 9].

П. Раткевич уперше спробував дати теоретичне визначення типових слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів.

У подальшому праці, присвячені узагальненню досвіду і теорії розслідування, низка з яких мала чітко виражений криміналістичний характер, стали видаватися все у більшій і більшій кількості. Серед авторів таких праць слід назвати Я. Баршева («Основы уголовного судопроизводства с использованием российского уголовного судопроизводства». – СПб., 1841 г.), В. Казанського, Е. Колоколова («Правила и формы о производстве следствий, составленные по своду законов». – М., 1850 г.), Н. Калайдовича, В. Ліновського, В. Назнанського, Ф. Наливкіна, А. Неклюдова, Н. Орлова та інших [17, с. 73].

Праці зазначених та інших авторів першої половини ХІХ ст. мали комплексний характер. З одного боку, вони містили коментарі чинних на той час численних нормативних актів, що регламентували кримінальне судочинство на основі теорії кримінального процесу (наприклад, у праці Н. Орлова аналізуються 87 нормативних актів), з другого – рекомендації з організації розслідування злочинів, у тому числі обставин, що сприяють розслідуванню, і давали деякі елементи характеристик останніх*. Деякі праці були зовсім невеликі за обсягом. Наприклад, брошура Д. Долгова містить, крім того, деякі положення, пов'язані зі слідчими діями (обшук, очні ставки тощо). Певні рекомендації з проведення таких дій були викладені відповідно до кримінальних справ деяких категорій злочинів (підпали, вбивства, розбещення і т. п.) [18]. У цілому в таких працях матеріал був розрізнений, не систематизований, у зв'язку з чим не міг надати дієвої допомоги практичним працівникам.

На цю обставину звертали увагу і сучасники. Так, у вступі до своєї праці Н. Калайдович зазначав: «Появление «основных форм для производства уголовных следствий» г. Долгова (СПб., 1846 г.), могущих только сбить неопытного следователя, послужило для меня ближайшим побудителем к изданию

* Аналогічні тенденції спостерігалися і у працях таких зарубіжних авторів, наприклад, як Ягемена, Ціммермана, Ріхтера, Штібера та ін.

сочинения...». Водночас автор критично ставився і до свого дослідження. «В ней нет строгой системы, – писал Н. Калайдович, – нет той полноты практических советов и наблюдений, которые требуют и больше времени и больше сил, укрепленных наукой и опытом». Тим не менше, порівнюючи з працею Д. Долгова, автор зумів, зокрема, більш докладно розглянути упущення під час провадження слідчих дій (очних ставок, допитів, обшуків, виїмок і т. п.) і дати практичні рекомендації щодо їх усунення [19]. Причому, як і Д. Долговим, низка рекомендацій з проведення слідчих дій була сформульована відносно розслідування конкретних категорій злочинів.

Крім того, слід зазначити, що задовго до появи поняття слідчих ситуацій, Н. Калайдович звернув увагу на особливості початку слідства залежно від різних обставин. Поставивши питання, з чого потрібно почати саме слідство, автор сам же спробував на нього відповісти. «Разрешить этот вопрос положительно – невозможно. В этом случае действия следователя зависят от свойства и важности самого преступления, от обстоятельств, которыми оно сопровождалось, от необходимости действовать без потери времени, и, всего более, от собранных через предварительное следствие сведений. Иногда, если преступление такого рода, что преступник подвергается наказанию тяжкому, то есть лишению всех или некоторых прав состояния, особенно если он знает, что на него пало подозрение, намерен скрыться, или может, будучи на свободе, сделать новое преступление, помешать действиям следователя и т. п., – он немедленно берется под стражу; иногда, если следы преступления могут быть истреблены временем или какими-либо обстоятельствами, следователь немедленно приступает к осмотру их; иногда он начинает следствие выемкой или обыском в домах. Но чаще всего следствие начинается осмотром» [19, с. 11].

В. Назнанський, використовуючи сучасну термінологію, наводить криміналістичну характеристику особи злочинця, звертаючи увагу на такі обставини:

На прізвисьце: звідси народжується поняття про моральність або аморальність особи від самих батьків, на яких звичайно діти

бувають схожі, а отже, і за ім'ям, під яким розуміють: чесним чи безчесним та ін.

На вік: малолітній або юнак, неповнолітній чи повнолітній, чоловік у розквіті сил чи старець, оскільки в кожному віці природа діє по-різному. Наприклад, зухвалість властива першим, ніж останнім.

На статъ: чоловік чи жінка, оскільки злочини, що потребують більших фізичних сил, наприклад, грабіж і розбій властиві чоловікам, отруєння – жінкам, як найслабшому творінню.

За природою: жид або француз, наприклад, лукавство й обман властиві першим, а запал, легковажність та відчайдушність – останнім.

За нацією або батьківщиною: Росія, Польща, Англія, Франція. Кожна нація має свій особливий характер (дух народу). Росіянин, зазначає автор, простодушний і добрий, поляк – запальний і непостійний, англієць – постійний і твердий, француз – легковажний і вітряний.

За вихованням: суворе чи недбале, релігійне або дурощі, ніжне чи суворе та інше, оскільки кожне виховання справляє значний вплив на властивості.

За станом: раб або вільний, бідняк або багатий, простолюдин або вельможа, духовний або світський, оскільки до одних справ більше схильний один, а до інших – другий.

За схильністю духу: похмурий або веселий, мягкосерд або жорстокий, скупий або щедрий, мізантроп або філантроп, оскільки що не доступно для одного, до того другий схильний.

За статуєю: стрункий або виродок і каліка та інші, оскільки душевні властивості ясно виявляються в тому або іншому.

За способом життя: сталість, неухажність, неробство, схильність до мистецтв і занять чи до бездіяльності та інші.

За моральністю та релігійними почуттями і поняттями [20, с. 2-3].

У працях Я. І. Баршева поряд з коментарями чинного на той час процесуального законодавства («твори стародавніх практиків») наводяться рекомендації з розслідування окремих категорій злочинів. Так, автор рекомендує, що у справах про

«смертовбивства» потрібно висунути, по-перше, «загальні версії причин смерті», по-друге, підібрати «засоби їх перевірки: особистий огляд зі сторони слідчого місця, де знайдений труп, його положення, ран, знарядь і всього того, що оточує його і знайдено на ньому, і що могло бути причиною смерті» [21, с. 121].

Я. І. Баршев звертає увагу на «образ досліджень при викраденні» (методики розслідування):

- перевірка можливості, дійсності та огляд «місця крадіжки»;
- опис «покраденого»;
- впізнання речей;
- допити й очна ставка;
- оцінка речей «оцінщиком».

Автор указує і на правила ведення допиту. Так, «проведення допиту» починається зі слів: «Немає точних і вичерпних правил, але при цьому є основи, яких не можна випускати з поля зору». До таких основ він відносить: «кожен повинен бути допитаний якомога швидке»; повинен бути «спокій допитуваного», як «істотна якість» (серйозність, гідність); не показувати замішання; «пристойно змінювати план допиту»; «отримання довіреності допитуваного»; допитувати окремо; далі – послідовність питань і форма допиту.

Я. І. Баршев зазначає, що «план дослідження і допиту не може бути і не повинен бути попередньо складений», оскільки залежить від характеру допитуваного, властивості злочину і доказів [22, с. 139-140].

Таким чином, як неважко помітити, у зазначений період відбувається диференціація знань у кримінальному судочинстві на теоретичну частину і практичну. Яскравим прикладом є книга Н. Орлова (1833 р.), перший розділ першої частини якої присвячений «слідству взагалі», другий – поняттю злочинів і злочинців, третій – «працівникам слідства» та іншим процесуальним питанням. Друга частина книги розкриває «способи проведення слідства, у тому числі містить класифікацію кримінальних справ, поняття проведення слідства» і т. д. [23]. Праці Е. Колоколова розділені на загальні положення про «слідство взагалі» і «положення особливі».

В останньому розділі автор викладає, висловлюючись сучасною мовою, криміналістичні рекомендації щодо розслідування вбивства й отруєнь, підпалів, зловмисних банкрутств, розкрадань і т. д. [24; 25].

Таким чином, є всі підстави констатувати, що в першій половині XIX ст. у вітчизняній науці починає безпосередньо формуватися нова галузь знань, що згодом дістали назву криміналістика, а також її самостійний розділ (частина, теорія) – криміналістична методика розслідування злочинів.

Зазначені вище та інші автори з середини XIX ст. сприяли перетворенню системи доказів, що існувала, на процесі судової реформи 60-х років XIX ст. Розширення кола речових доказів («німих свідків»), розроблення і застосування у процесі розслідування злочинів засобів (методів) їх збирання та дослідження викликали зростаючий інтерес і до створення окремих методико-криміналістичних рекомендацій [26, с. 64].

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Росії відзначалося значне збільшення кількості злочинів. Цей період був одним із тих періодів історичного розвитку, які «особливо яскраво показують зумовленість структури та змісту правоохоронної діяльності проблемами суспільного розвитку» [27, с. 163]. Так, у порівнянні з 50-ми роками XIX ст. рівень злочинності 1911-1913 років виріс у 3,4 раза. 1913 року в країні з чисельністю населення 19 млн осіб було зареєстровано 3,5 млн злочинів. У результаті темпи зростання злочинності стали перевищувати приріст населення вдвічі [28, с. 50].

Якщо статистичні дані свідчили про кількісне зростання злочинів, то обстановка, в якій вчинювалися злочини, і прийоми та засоби, що застосовувалися злочинцями, свідчили, що злочинність прогресувала також в якісному відношенні шляхом удосконалення способів учинення та приховування злочинів.

Життєвий досвід і «здоровий глузд» яких було достатньо в минулому для розкриття злочинів, уже не могли допомогти у викритті злочинців, які застосовують все більш витончені способи вчинення та приховування злочинів. Саме це і призвело до виникнення своєрідного соціального замовлення – розробити нові ефективні засоби і методи розкриття і розслідування злочинів, що відповідають вимогам часу, засновані на

передових досягненнях природничих і технічних наук, на основі й в поєднанні з удосконаленням кримінально-процесуальних норм. Так, наприклад, набули подальшого розвитку судово-хімічні й хіміко-мікроскопічні дослідження. У світ вийшли різні настанови, які мали теоретично сприяти експертам і слідчим у дослідженні різних речовин, предметів, явищ і т. п. В одній із настанов, присвяченій дослідженню «підозрілих плям» (підготовленій на основі дисертаційного дослідження Р. Лангеля «Про розпізнання і дослідження кров'яних плям» (1855 р.), праці Струве «Настанова про дослідження підозрілих плям» (1871 р.) та ін.), даються практичні рекомендації з огляду, вилучення та вивчення предметів, що мають такі плями. У цій настанові наводяться ознаки, за якими можливо відрізнити кров'яні плями людей і тварин, різні виділення людського організму, а також надаються практичні поради щодо дослідження кров'яних плям з використанням складного мікроскопа і поляризаційного приладу, з допомогою спектрального аналізу та хімічних реактивів і т. п. [29].

Протидіяти злочинності потрібно якісно новими засобами й методами. Відповіддю на це соціальне замовлення і стало виникнення нової галузі наукового знання, яку Рудольф-Арчибальд Рейс називав «науковою поліцією» або «технічною поліцією», або «технічними методами слідчого виробництва», А. Вейнгарт – «кримінальною тактикою», В. Штебер – «кримінальною поліцією», А. Нічефоро – «науковою поліцією», Г. Шнейкерт – «кримінальною технікою», а Г. Гросс – «криміналістикою» [30, с. 34].

Зазначені тенденції другої половини XIX ст. сприяли зародженню основ криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Так, у керівництві для судових слідчих Г. Гросса, перевиданого в Росії шість разів (протягом тридцяти років), головну увагу приділено особливостям поведінки деяких категорій злочинців, їх мови та способів учинення злочинів. Одночасно цікаво звернути увагу на такі обставини. У передмові до четвертого видання «Керівництва для судових слідчих як система криміналістики» Г. Гросс навів схему, в якій показав, яке становище, на його думку, «повинна займати криміналістика в загальній системі кримінальних наук». У цій

схемі автор відвів криміналістиці місце у структурі кримінологічної феноменології, яка, у свою чергу, є структурним утворенням науки кримінології. Сама криміналістика, на його думку, складається з двох частин: «Учення про вияви злочинів» і «Учення про проведення розслідувань» [31, с. 18]. Таким чином, можна зробити висновок: 1) криміналістика, хоч і бере свій початок у кримінальному судочинстві, тим не менш зародження її було прямо пов'язане з кримінологією і виявилось як елемент її структури, 2) у предмет криміналістики її засновник Г. Гросс включив: 1) вияв злочинів (криміналістична характеристика злочинів); 2) проведення розслідування (криміналістична методика розслідування).

За прийомом та оцінкою*, яких у науковому світі й серед практиків дістав твір Г. Гросса (перше видання було 1883 р.), можна було судити, наскільки необхідна була його праця, наскільки назріла потреба наукової організації слідства.

Видаючи свій підручник, сам Г. Гросс ставився до нього дуже скромно: він думав, що надає сукупність практичних відомостей, здатних бути корисними для розслідування злочинів, – а насправді він закладав уже тоді фундамент нової науки [32, с. 76].

Слід зазначити, що не всі представники наукового світу і практики в Росії підтримали починання Г. Гросса. Так, зокрема, Л. С. Блоріц-Котярєвській писав: «Умение устанавливать состав преступлений дается сравнительно легко тому, кто основательно изучил теорию уголовного права, эту задачу облегчают практические занятия, состоящие в ознакомлении с вещественными доказательствами, могущими быть собранными в криминалистических музеях. Но все эти занятия суть только способов преподавания уголовного права и процесса, а не нечто совершенно чуждое их науке, а потому якобы и требующее создания особой науки – криминалистики; такое воззрение

* Слід зазначити, що російські вчені та практики, не чекаючи перекладу праці Г. Гросса, знайомилися з нею в оригіналі. Практично відразу в пресі з'являлися позитивні відгуки.

забывает, что основанные начала последней те же, что и первых, почему речь о самостоятельности ее напрасна» [33, с. 3].

Помилковість подібного роду суджень І. І. Гань бачив у новизні вчення криміналістики. Обстоюючи свою позицію, І. І. Гань у статті розглянув поняття, значення і завдання криміналістики. Його погляди розходилися з поглядами на криміналістику Г. Гросса. Він запропонував розуміти криміналістику як «вчення про техніку вчинення і розслідування злочинних дій і тому вона не наука, а мистецтво» [33, с. 4].

У праці Альберта Вейнгардта «Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений» більш рельєфно простежується виокремлення особливостей розслідування різних видів злочинів. Тим самим автор диференціює науку, названу ним «Уголовная тактика» на дві частини: загальну й особливу. Причому в передмові до цієї книги автор зазначає: «Ядро моих выводов образует метод. ... Описание приемов расследования отдельных преступлений, указанных в особой части, покажут, как применить эти методы в каждом отдельном случае». Також А. Вейнгардт підкреслює, що його книга відрізняється від керівництва для судових слідчих Г. Гросса «...тем, что она придает главное значение сообщению важных для судебных следователей познаний, между тем как у меня на первом плане стоит руководство к работе, имеющей определенную цель...» [34, с. 3-4].

У цій праці А. Вейнгардт зробив спробу створити типову схему розслідування, придатну для всіх випадків, на основі встановлення деяких груп ознак, які можуть характеризувати особистість злочинця. Шляхом послідовного уточнення цих ознак, за схемою А. Вейнгардта, органи розслідування і повинні прийти до розкриття злочину. Така схема включала:

1. Установлення «слідів, прикмет і всіх обставин, що характеризують винуватця»:

- обставин учинення злочину, а саме: присутність на місці злочину, володіння засобами та знаряддями для вчинення злочину, володіння відповідними якостями, знаннями та здібностями;

- обставин, які спричинили злочин, а саме: мотив, намір учинити злочин;

- вплив наслідків учиненого діяння на самого злочинця, а саме: фізичний вплив, психічний вплив.

2. Виявлення осіб, яким відповідають викривальні обставини: хто був на місці злочину; хто володів засобами та знаряддями, потрібними й використаними для вчинення злочину; хто володів якостями, знаннями та здібностями, виявленими злочинцем; хто мав мотив (спонукальні причини) до вчинення злочину; хто виявляв намір чи бажання вчинити злочин; на кому помітний вплив наслідків учиненого злочину.

Далі А. Вейнгардт рекомендує, встановивши коло осіб, до яких належать зазначені ознаки, «методом послідовного виключення» виключати з цих осіб тих, щодо яких подальша перевірка встановить їх непричетність до злочину. В результаті мають залишитися одна або кілька осіб, які є винуватцями злочину [35, с. 150].

Як неважко переконатися, запропонована «універсальна» схема розслідування заснована на дослідженні особи злочинця, хоч і у зв'язку з деякими іншими обставинами вчиненого злочину (наприклад, місце злочину, знаряддя і засоби злочину тощо), але без безпосередньої їх оцінки. На думку А. Вейнгардта, такий підхід до розслідування злочинів є відлунням архаїчного кримінального процесу, коли справа розглядалася державними органами (судом) тільки у разі, якщо була відома особа, яка вчинила злочин (наприклад, спійманий на місці злочину). Закріплена на законодавчому рівні (на Русі в нормах Руської Правди тощо) така ситуація довго існувала у практичній діяльності органів розслідування. Як зазначає у своїх працях В. Громов, ініціатива порушення кримінальної справи (найдавнішої форми судочинства) належала потерпілим і його близьким родичам. Вони порушували справу, звинувачували виконавця злочину, представляли докази, а обвинувачений виправдовувався, представляючи свої заперечення. Коріння цього процесу (змагального) криються в тих звичаях неорганізованого побуту племен, коли злочин уважався особистою образою, і єдиною «правильною» реакцією на цю образу з боку потерпілого була приватна помста, особиста

розправа і самосуд. Із плином часу у суспільно-родовому побуті народів започаткувалися основи організованої громадськості – усвідомлення, що будь-який злочин заподіює шкоду всьому колективу (племені, громаді, роду), тому і суд має бути справою громадською, «мирською» [36, с. 28-29].

В основу наукових праць перших російських (імперських) криміналістів були покладені ідеї вчених-практиків. Крім зазначених (А. Вейнгарт, Г. Гросс, Р. Рейс), також Х. Вучетич, Гейндль (Німеччина), Е. Локар (Франція), Ч. Ломброзо та С. Оттоленгі (Італія) та інші західні криміналісти розробляли нові способи вивчення кримінальних доказів і наукові методи розслідування злочинів. Причому слід зазначити, що ще російський криміналіст Л. Є. Владимиров у праці «Учення про кримінальні докази» писав про те, що якби нові наукові методи розслідування злочинів були поставлені на місце існуючої теорії кримінального судочинства, «они вывели бы его из стадии ненаучного повторения статей закона, разбавленного водянистыми рассуждениями об его формах и обрядах, и таким образом была бы создана действительно научная теория уголовного процесса как метода исследования истины в области уголовного суда» [37, с. 156].

Крім багаторазового перевидання книги Г. Гросса, слід відзначити й видані 1912 р. С. М. Трегубовим конспекти лекцій, прочитані швейцарським криміналістом, доктором хімії, професором Лозанського університету Р. Рейсом групі високопоставлених російських судових діячів з різних судових округів Росії [38]. Очолював цю групу активний популяризатор ідей Г. Гросса і Р. А. Рейса – С. М. Трегубов. Слухачем цієї групи був і С. М. Потапов – майбутній піонер радянської криміналістики. Старший юрисконсульт Міністерства юстиції Росії, професор кримінального права Олександрівської Військово-юридичної академії та Імператорського училища правознавства – привілейованих вищих юридичних навчальних закладів Росії – С. М. Трегубов спочатку читав прослуханий ним курс лекцій для слухачів Військово-юридичної академії та Імператорського училища, що заклало початок викладання криміналістики в юридичних закладах країни.

У першій лекції, що була прочитана 9 грудня 1911 р. в Олександрівській Військово-юридичній академії, С. М. Трегубов звернув увагу слухачів на «найбільш цікаві моменти проведених Рейсом досліджень» (застосування фотоапарата під час огляду місця події, дослідження кров'яних плям, правил виявлення та вилучення відбитків пальців рук, інших слідів, а також їх дослідження, прийоми словесного портрета) [39, с. 15].

Видання лекцій Р. Рейса викликало величезний інтерес у криміналістів-практиків, про що свідчить той факт, що книга розійшлася протягом кількох тижнів*. Можливо, саме це стало підставою для прийнятого С. Н. Трегубовим рішення перевидати зазначений курс, переробивши й доповнивши його.

1915 року побачила світ праця С. М. Трегубова «Основи кримінальної техніки. Науково-технічні прийоми розслідування злочинів». Більшу частину змісту цієї книги, як і раніше, займав виклад прослуханих С. М. Трегубовим лекцій А. Р. Рейса. У передмові цієї книги автор писав, що, «зробивши виправлення деяких помилок і недоліків, допущених у виданих мною лекціях проф. Рейса, що пояснюється як новизною і великою кількістю матеріалу, так і спішністю роботи, я в цю книгу вніс значні доповнення і нові розділи...» [40, с. 5].

Це видання викликало численні відгуки, в тому числі у формі рецензій [41-43]. У рецензіях містилися в цілому позитивні відгуки. Проте деякі мали критичні зауваження. Зокрема, в одній із рецензій містилося негативне ставлення до позиції про віднесення кримінальної техніки до «наукової дисципліни». «Книга С. М. Трегубова – це лише збірник настанов щодо прийомів і способів для дослідження злочинів і встановлення особи злочинця, вироблених у спеціальних галузях знань, вироблених абсолютно незалежно від мети, якій вони можуть служити на суді» [44, с. 124].

Незважаючи на те що назва праці включала такі терміни, як «техніка», «науково-технічні прийоми», тим не менше не можна

* Відомо, що з чотирьох рукописних томів своєї праці «Технічна поліція» Р. Рейс зміг опублікувати лише перший. Решту рукописів було втрачено. Збереглося кілька сторінок другого тому.

повністю погодитися з думкою Т. В. Авер'янової, яка у передмові до сучасного перевидання книги С. М. Трегубова зазначає, «що ця робота була присвячена в основному питанням, що мали техніко-криміналістичний характер» [45, с. 15]. Відзначаючи, що в «змісті більшості розділів книги розглядалися технічні можливості розкриття та розслідування злочинів», однак Т. В. Авер'янова звернула увагу і на те, що «у роботі трапляються рекомендації тактичного і методичного характеру». Так, наприклад, у розділі VII («Розслідування залізничних аварій») автор по суті наводить технологію початкового етапу розслідування, формулюючи його завдання у різних ситуаціях, виникнення яких можливе на практиці, і підкріплюючи свої рекомендації наочними прикладами. Слід зазначити, що окремі рекомендації автора дуже нагадують сучасні: тут і вимога до невідкладного оприлюднення судовими властями відомостей про нещасні випадки на рейковому шляху, і нагадування слідчому про те, що «жандармські унтер-офіцери, в числі перших, що потрапили на місце аварії на дрезинах чи допоміжних поїздах, складають протоколи оглядів під впливом місцевих залізничних агентів», зацікавлених у тому, «щоб приховати від розшукової влади такі обставини, які можуть виявити справжній характер «нещасного випадку» [45, с. 140].

У цілому праця С. М. Трегубова була не більше техніко-криміналістичною (у власному розумінні слова), ніж праці А. Вейнгардта, Г. Гросса та інших авторів того часу, причому, без сумніву, в ній містилося інше бачення проблем розслідування злочинів.

У зв'язку з наведеною оцінкою Т. В. Авер'яноюю праці С. М. Трегубова варто зробити деякий відступ від системи викладу матеріалу цього дослідження та навести міркування з питання появи в науковому обігу терміна «техніка» і вживання його як елемента конструкції кількох варіантів назви нової галузі знань.

Проведене дослідження ґносеології поняття «техніка» дає змогу дійти таких висновків: 1) поняття «техніка» з'явилося і введено в науковий обіг слідом за поняттям «технологія». Причому приблизно з середини XIX ст. останнє поняття стало найбільш популярним не тільки в повсякденному застосуванні,

й в науковому обігу (за винятком хімії, процес диференціації наукового знання, який привів до становлення самостійної дисципліни – хімічної технології) [46, с. 101-103; 47, с. 85; 48]; 2) в кінці XIX – на початку XX ст. техніку розуміли не тільки як предмети матеріального світу (знаряддя праці, машини, обладнання тощо), а й сам процес людської діяльності, в тому числі пов'язаний цими предметами* [49, с. 129-133].

Таким чином, можна обґрунтовано припустити, що спроби визначити нову науку як «технічна поліція» або «наукова техніка розслідування злочинів» (Р. А. Рейс), «кримінальна техніка» або «науково-технічні прийоми розслідування злочинів» (С. М. Трегубов, потім – М. Д. Вороновський, А. Івенін, М. П. Макаренко, В. М. Натансон, Г. Шнейкерт), а дещо пізніше «поліцейська техніка» (Е. Локар) продиктовані підсвідомим розумінням авторів техніки (у широкому розумінні цього слова) як форми вияву будь-якої людської діяльності, яка може характеризуватися негативними або позитивними властивостями. До перших властивостей прихильники так званого технічного підходу відносили злочинні діяння, тобто техніку злочинів, до других – діяльність слідчого і суду з розслідування злочинів, тобто техніку розслідування.

У зв'язку з використанням у широкому розумінні терміна «техніка» хотілося б навести судження Е. Локара, яке викладено у передмові виданого ним 6-томного твору під назвою «Керівництво з криміналістики»**. Російське видання цієї праці вийшло 1941 р. у скороченому варіанті***. Зокрема, у передмові

* Наприклад, в енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона (1901 р.) зміст поняття «техніка» розкривається при визначенні «технології». Причому вказується, що техніка може розумітися як у вузькому сенсі (технічні засоби, машини), так і в сенсі сукупності прийомів переробки природних предметів.

**Праця Е. Локара по суті є продовженням праць Г. Гросса й Р. А. Рейса.

***Слід зауважити, що, незважаючи на високу оцінку праці Е. Локара, перекладу її у повному обсязі завадила, як зазначав С. П. Мітричев, низка обставин, серед яких виділялися: 1) громіздкість праці (у зв'язку з цим опублікуванню підлягали найбільш оброблені автором і цінні теоретичні та практичні відомості з найважливіших питань

до своєї праці Е. Локара писав: «Расследование преступлений столь же старо, как человеческое общество, и исторически представляет собой долгую погоню за трудноуловимой истиной. Ни в какой другой области, однако, необходимость доказательств не была столь очевидна, как здесь, потому что здесь дело идет ни о каких-либо умозрительных построениях. Ошибка трагична, когда она затрагивает честь, свободу, жизнь, а ни в одной области человеческого мышление не было так склонно к ошибкам».

«Я прекрасно понимаю, – пише далі Е. Локар, – що никакая отрасль человеческих знаний не может – и в наши дни еще меньше, чем прежде – отмежеваться от соседних отраслей. Все сферы деятельности человеческого ума соприкасаются и в некоторых пунктах объединяются. Не надо забывать, что знание перечисленных выше наук полезно для уголовного расследования. Но за их пределами остается особая область знаний, которую я предложил назвать полицейской техникой. *Я говорю «техника» и на этом слове настаиваю.* Действительно, такая отрасль знаний есть, собственно говоря, искусство... а не наука, так как ее содержание образуют методы (я чуть не сказал – рецепты), а не законы, если только не признать, – к чему склоняются в настоящее время и под чем я со своей стороны охотно подписываюсь, – что, вопреки мнению Аристотеля, предметом науки является не общее, а только частное».

«Итак, – резюмує Е. Локар, – мы будем называть полицейской техникой совокупность методов, заимствованных из биологии, физики, химии и в очень незначительном количестве из математики (теоремы криптографии) и дающих возможность установить доказывающие преступление вещественные улики. Бросается в глаза, что такое определение захватывает и судебную медицину, и судебную химию, и

криміналістики), 2) деякі положення праці Е. Локара не могли бути сприйняті радянською системою або, як зазначав С. П. Мітричев, «позбавлені значення для радянського читача». З цієї ж причини були упущені численні бібліографічні покажчики, що містять твори французьких, англійських, німецьких, італійських, іспанських, шведських авторів тощо.

психологию свидетельских показаний. Поэтому лишь путем выделения, очевидно искусственного и неправильного, этих уже прочно сложившихся искусств может быть установлена область полицейской техники. Криминалистика поглощает ее и присоединяет к ней изучение техники преступления» [50, с. 8-12].

Таким чином, фактично Е. Локар визначив об'єкт криміналістики як науки про техніку (методи) дослідження доказів і техніку злочину. І якщо не брати до уваги деякої неточності у постановці питання про зміст (об'єкт) криміналістики, то необхідно підтримати позицію автора про те, що криміналістика тісно пов'язана з технікою в широкому розумінні цього слова або, інакше кажучи, технологією, з одного боку, злочинної діяльності (злочинів), з другого – її (їх) розкриття, розслідування та попередження.

Повертаючись до предмета цього дослідження, слід зазначити, що в перше десятиліття ХХ ст. помітне місце у процесі формування методико-криміналістичних рекомендацій у Росії посіли праці С. М. Трегубова, що описували широке коло криміналістичних засобів і прийомів, які містили рекомендації з розслідування пожеж, підпалів і залізничних аварій [45], а також праці Б. Л. Бразоля, в яких поряд з «методологією» огляду і обшуку надавалися рекомендації щодо дій слідчого на місці події (залізничних аварій) [51].

Незважаючи на те що в роботах зазначених та інших російських авторів кінця ХІХ і початку ХХ ст. також є окремі розділи (глави), присвячені розслідуванню окремих видів злочинів, тим не менше говорити про існування в цей період методики розслідування як самостійної частини криміналістики не можна. Разом із тим можна констатувати, що істотний крок у напрямку створення наукових методів розслідування злочинів зробили російські вчені в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли наука у відповідь на кількісні та якісні зміни злочинності була покликана озброїти органи розслідування (поліцейських, судових слідчих, прокурорів) і суд адекватним арсеналом криміналістичних рекомендацій. Саме в цей період створюються перші об'єктивні передумови для виділення знань

криміналістичного характеру з кримінально-процесуальної і кримінологічної наук у самостійну наукову галузь.

Перш ніж перейти до розгляду питання про співвідношення окремої криміналістичної методики й технології, слід навести міркування з питання появи та змісту терміна «технологія».

Поняття «технологія» все наполегливіше входить в наукове життя і являє собою важливу складову практичної діяльності. У другій половині XX ст. воно набуло світоглядного значення. І хоча це поняття прокладає собі дорогу в усіх сферах людської діяльності, проте ця тенденція меншою мірою належить до юридичних наук, у тому числі криміналістики [52, с. 699].

Наскільки відомо, в криміналістиці поняття «технологія» вперше було вжито А. І. Вінбергом (1956 р.). В одній зі своїх праць він відзначав значимість експертного експерименту під час проведення багатьох криміналістичних експертиз і визнавав необхідність виділення його у висновку експерта спеціальним розділом, в якому має бути зазначена, крім того, і «технологія» процесу фіксації експерименту [53, с. 70-71]. Термін «експертні технології» був запропонований М. Я. Сегаєм і В. К. Стринжою (1983 р.) [54, с. 4], але залишився не затребуваний вченими і практичними працівниками – експертами.

Таким чином, поява в криміналістиці поняття технології пов'язано з експертно-криміналістичною діяльністю.

Стосовно розслідування злочинів одна з перших згадок про технології трапляється у працях Л. Д. Самигіна. Розглядаючи рівні організації розслідування злочинів, автор звертає увагу, що організація конкретного акту розслідування (третій рівень) складається з окремих елементів або підрівнів. *Верхній* – стратегічний. *Середній* – тактичний, в рамках організації та виконання окремих слідчих дій і тактичних комбінацій. *Базовий* – технологічний, що складається з окремих технологічних операцій (маніпуляцій) з тими чи іншими об'єктами, з допомогою тих чи інших технічних методів, прийомів, способів і засобів. Ці операції є елементами, з яких складається кожна слідча дія [55, с. 23-24]. І хоча таке розуміння технології в розслідуванні злочину щонайменше дискусійне, цього разу це не принципово.

Усвідомлення необхідності розроблення проблем криміналістики з технологічних позицій прийшло в пострадянський період вітчизняної історії. Широке використання цього поняття в криміналістиці пов'язано з працями В. О. Образцова [56], в яких запропоновано визначати криміналістичну науку з допомогою термінологічної конструкції – «технологія розслідування».

Р. С. Белкін високо оцінив заслугу В. О. Образцова з поверненням у мову криміналістики дуже важливого і ємного терміна «технологія». Розмірковуючи про технології та криміналістику, Р. С. Белкін дійшов висновку: «Схожу з технологією роль у криміналістиці відіграють тактика і методика: як засіб організації, здійснення якого-небудь процесу з найбільшим ефектом, вони також націлені на перетворення об'єкта впливу. У цьому змісті, – веде далі вчений, – можна сказати, що криміналістична методика – своєрідна технологія процесу розслідування» [57, с. 84].

Надалі термін «технологія» все більше став вживатися в науково-криміналістичних дослідженнях (наприклад, у працях С. І. Коновалова, В. П. Корж, В. І. Шаврова та ін.) і навчально-практичній літературі (наприклад, у працях Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, І. О. Возгіна, О. М. Зініна, Ю. Г. Корухова, Н. П. Майліс, О. Р. Росинської та ін.). Так, М. П. Яблоков виділив технологічні методи ведення слідства, що мають на меті забезпечити системне, цілеспрямоване, оперативне та успішне збирання інформації, необхідної для розкриття і розслідування злочинів [58, с. 493], а також звернув увагу на значення технологічного-методологічного арсеналу криміналістики, тактико-технологічних рекомендацій [59, с. 11]. О. С. Шаталов, у свою чергу, пов'язує ефективність існуючих та розроблення нових технологій розслідування злочинів з криміналістичною алгоритмізацією і програмуванням розслідування [60, с. 189].

Технологічний підхід став застосовуватися у процесі дослідження криміналістами злочинної діяльності (злочинів). Так про технологічну сторону злочинів, про закономірності технологій в механізмі злочину пише О. Ю. Головін. М. П. Яблоков розглядає механізм злочину у взаємозв'язку з технологічною картиною процесу вчинення злочинів.

А. В. Дулов вказує на технологічні зв'язки між елементами злочину. Про експертні технології пишуть Н. А. Замараєва [61, с. 29-41; 62, с. 21], С. М. Плешаков [63, с. 36], О. М. Зінін і Н. П. Майліс [64, с. 126] та інші автори.

О. Р. Росинська зазначила, що вживання поняття «технологія» в криміналістиці і, зокрема, в криміналістичній тактиці дозволяє не тільки по-новому підійти до викладу класичних глав навчального курсу, а й дає новий імпульс розвитку саме технології проведення деяких слідчих дій [65, с. 34].

Деякі автори зробили спроби визначити поняття й сутність криміналістичних технологій [66].

Поняття «технологія» вживається в криміналістиці, найімовірніше інтуїтивно, але не як науково обґрунтована категорія, яка використовується у цілеспрямованих криміналістичних дослідженнях, а також у практичній діяльності. Однак поняття, що розглядається, криміналісти вживають і як самостійне поняття, і в конструкції з іншими криміналістичними поняттями (наприклад: «технологія розслідування», «технологія злочинів», «технологія розкриття злочинів», «технології проведення слідчих дій», «експертні технології» і т. п.) [67, с. 73-76; 68, с. 3-11]. Але до нинішнього часу в криміналістиці, за винятком праць А. В. Шмоніна [69-70], немає досліджень* [71, с. 68-72], спрямованих на визначення поняття «технологія», на визначення правомірності використання його в криміналістичній науці і в практичній діяльності, а в разі позитивного вирішення останнього, на визначення співвідношення технологій з криміналістикою в цілому й окремими розділами (теоріями) і категоріями зокрема, що перешкоджає науково обґрунтованому використанню цієї категорії в криміналістичних дослідженнях і практичній діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів.

* У деяких працях є розділи, назва яких свідчить, що їх автори повинні визначити поняття технологій, але, як впливає зі змісту таких праць, в них немає навіть таких спроб.

Таким чином, видається необхідним ще раз зупинитися на визначенні поняття «технологія» як наукової криміналістичної категорії, розкрити криміналістичний аспект технологій, після чого сформулювати поняття «технологія розслідування злочинів», а також розробити структуру цього виду технологій. І нарешті визначити співвідношення окремих криміналістичних методик і технологій розслідування.

Проведене дослідження показало, що незважаючи на те що технології використовуються в людській діяльності з давніх часів, постійно вдосконалюються і є процесом, який триватиме й надалі, тим не менше донині жодна із сучасних наук не може однозначно визначити поняття «технологія» [72-74]. Навіть у спеціальній літературі, присвяченій дослідженню технологій, нерідко це поняття не визначається. Автори обмежуються, хоч і правильними, але все ж загальними міркуваннями з цієї проблеми. Так, наприклад, Дж. Мартіно, підкреслюючи складність визначення поняття «технологія», обмежується таким міркуванням: «Цей термін охоплює не тільки механічні пристрої, але включає також такі «засоби програмування», як функціональні процедури і методи організації людської діяльності, а також засоби, що використовуються для описання або моделювання поведінки людини» [75, с. 7-8].

Якщо спробувати проаналізувати визначення цього поняття у словниках, то можна констатувати, що в них переважно віддається перевага виробничій стороні або вказується на технологію як на самостійну науку. Так, в енциклопедичному словнику термін «технологія» (грец. *techne* – мистецтво, майстерність, уміння і ... *логія*), або «технологічний процес», тлумачиться так: 1) сукупність прийомів і способів отримання, обробки або переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, що проводяться в різних галузях промисловості, у будівництві тощо; 2) наукова дисципліна, що розробляє і вдосконалює такі прийоми і способи; 3) операції видобутку, обробки, переробки, транспортування, складування, зберігання, які є основною складовою частиною виробничого процесу або технологічного процесу; 4) описання виробничих процесів, інструкції з їх виконання, технологічні правила, вимоги, карти, графіки та ін. [76, с. 537].

Технології зазвичай розглядають у зв'язку з конкретною галуззю виробництва (наприклад, технології будівництва і т. д.) або залежно від способів отримання або обробки певних матеріалів (наприклад, технології металів і т. д.). Важливо відзначити, що в результаті реалізації технологій відбувається якісна зміна об'єктів технологічного процесу. Так, наприклад, хімічна технологія заснована на процесах, що відбуваються в результаті хімічних реакцій і ведуть до зміни складу, будови й властивостей вихідних продуктів [77, с. 75].

І нарешті, завданням технології як науки є виявлення фізичних, хімічних, механічних та інших закономірностей з метою визначення та використання на практиці найбільш ефективних й економічних виробничих процесів, що вимагають найменших витрат часу і матеріальних ресурсів.

У політехнічних словниках технологія визначається лише як сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикатів, що застосовуються у процесі виробництва для отримання готової продукції [78, с. 542].

Крім суто прикладного (технічного) визначення нині у науковій літературі можна знайти численні так звані загальнотеоретичні визначення поняття «технологія». З усієї сукупності палітри думок з цього питання можна виділити три основні підходи до формулювання цього поняття, які будуються на принципі повноти включення у визначення характерних для цього процесу властивостей, пов'язаних як з набором елементів, що входять у поняття, так і з виділенням функцій, пов'язаних з реалізацією цілей в системі суспільних взаємозв'язків.

Перша група авторів поняття «технологія» виводить з набору послідовно розташованих операцій для отримання відповідного результату (цей підхід прийнято називати «операційний»). Так, С. А. Хейнман вважає, що суть технології полягає у з'ясуванні того, з допомогою яких засобів і предметів праці, в яких режимах їх роботи і в якому їх поєднанні в часі й просторі можна отримати відповідну продукцію [80, с. 193]. У наукових дослідженнях Ю. В. Яковця зазначалося, що технологія є «сукупністю прийомів і способів виготовлення і застосування техніки перетворення речовини природи»

[81, с. 5]. Як неважко помітити, наведені визначення близькі за змістом, але у визначенні Ю. В. Яковця робиться акцент тільки на техніку.

Оригінальне визначення поняття «технологія» дає А. І. Ракітов, який пише: «Технологія в сучасному розумінні включає всі структури і системи, що забезпечують реалізацію відповідної діяльності та досягнення її цілей, систему управління, систему ресурсів, систему інтелектуально-інформаційного забезпечення, а також комплексну систему соціальних, економічних, культурних, а іноді й політичних наслідків даної діяльності. Вона, таким чином, є своєрідною надсистемою» [82, с. 77]. Проте це визначення настільки переважано (ускладнено), що втрачається його раціональне зерно, пов'язане з інтелектуально-інформаційним підходом до формулювання цього поняття. Але наука завжди вимагає чітких і лаконічних визначень понять, а не нагромаджень, як цього разу, різноманітних наслідків технологій. Крім того, відводити технології роль надсистеми методологічно і практично неправильно, якщо навіть припустити, що А. І. Ракітов зробив спробу визначити місце технологій в ланцюжку історичного розвитку виробничих відносин (механіка...технологія), в контексті якої він і визначив технологію як «надсистему».

Друга група вчених технологію розуміє як спосіб переходу вихідної сировини (продукту) з одного стану в інший (цей підхід прийнято називати «продуктовий»). Серед прихильників цього підходу можна виділити О. І. Анчишкіна і В. О. Русанівського. Перший вважає, що перетворення вихідної сировини в готову продукцію є конкретною технологією, по-перше, що втілює певний рівень розвитку науки і техніки, цілей та суспільних умов, по-друге, є критерієм поділу економічних епох, по-третє, є визначальною у співвідношенні між витратами і результатами у виробництві [83, с. 179].

На думку В. О. Русанівського, «технологію слід розглядати як сукупність технологічних відносин, пов'язаних зі створенням, застосуванням і матеріалізацією науково-технічних знань у речовій та нематеріальній формах до практичних завдань розвитку і функціонування народногосподарських систем» [84, с. 106]. «Продуктом» у цьому визначенні можна

вважати посилення на завдання розвитку і функціонування народного господарства, а «операцією» – зв'язок зі «створенням, застосуванням і матеріалізацією науково-технічних знань». Це визначення має якнайменше три упушення, що не дозволяє віднести його до вдалої спроби автора визначити розглянуту категорію. По-перше, не піддається сумніву, що матеріалізація будь-яких знань завжди пов'язана тільки з речовою формою. По-друге, технології самі собою не можуть бути обмежені тільки науково-технічними знаннями. У технологічних відносинах можуть використовуватися знання 1) не тільки наукові, а й загальновідомі (повсякденні), 2) не тільки технічні, але й, наприклад, правові, організаційні тощо, тобто не пов'язані з технікою, 3) не тільки науково-технічні, а й, якщо виходити з предмета цього дослідження, криміналістичні. По-третє, якщо вже автор намагається визначити поняття «технологія» без віднесення її до видів (форм) діяльності, то і обмежувати це поняття (функціонуванням у народному господарстві) методологічно неправильно. Іншого разу доцільніше було б автору обмежити предметну галузь досліджень і сформулювати визначення технологій народного господарства (господарської діяльності).

У визначеннях поняття «технологія» Г. Г. Балаяна, Б. Х. Калугіної, М. І. Комкової, Б. Райзенберга, що мають також «продуктовий» підхід, лейтмотивом виступає або необхідність упровадження нових, комплексно побудованих технологій, або забезпечення застосування нових, економічно більш ефективних технологій. Теоретичний рівень дослідження технологій зсунутий у бік прискорення впроваджувальних функцій техніки й технології. Причому ринок технологій або науково-технічної продукції ще не спостерігався [84, с. 103].

Третя група вчених технологію розуміє як єдність науково-технічних ідей і матеріальних форм їх утілення, тобто єдність матеріального і нематеріального виробництва (цей підхід прийнято називати «комплексний»). В основному комплексний характер мають визначення поняття «технологія» зарубіжних авторів (Дж. Гелбрейта, Г. Доси, Д. Сахшта, Дж. Тобіна, Дж. Хейга та ін.). Так, економіст Дж. Гелбрейт пише:

«Технологія, тобто розвиток і застосування наукових або систематизованих знань до практичних завдань, є центральною характеристикою сучасного економічного розвитку» [85, с. 67]. Схоже визначення наводить А. К. Черненко, який під технологіями розуміє «зумовлені станом знань та громадської ефективності способи досягнення цілей, поставлених суспільством» [86, с. 36]. Як видається, спробу авторів акцентувати увагу на знаннях як на невід'ємну складову технологій і на її науково-практичну сторону, слід визнати обгрунтованою.

На думку Дж. Хейга, не можна розуміти технологію як щось матеріалізоване, як машину, устаткування і т. п. Як уважає автор, «технологія може виступати в різних видах – у навичках, методах роботи, машинах і моделях (теоретичних і прикладних)» [87, с. 244]. Такий спосіб розкриття поняття «технологія» дозволяє автору уникнути непотрібної конкретизації при його аналізі й підійти до розв'язання проблеми його застосування з боку реалізації знань у виробничому процесі.

Крім зазначених підходів, існують й інші способи визначення цього поняття. Так, С. Лавров «технологію» розуміє як «сукупність технічних рішень (в матеріалізованій і дематеріалізованій формах), способів організації і методів управління процесом суспільного виробництва» [88, с. 109]. У цьому визначенні очевидним є бажання автора відійти від традиційно технічного підходу (вихідна сировина – готовий продукт) і включити сюди питання організації та управління виробництвом, що дає право вважати підхід С. Лаврова до формулювання цього поняття як управлінський. Але суть технології, як правильно зауважує В. О. Русанівський, від цього не стає зрозумілішою, оскільки не зовсім ясно, що вкладає автор у «сукупність технічних рішень» [84, с. 105].

Як неважко помітити, наведені позиції у формулюванні поняття «технологія» більшою мірою належать до економічних наук, хоч деякі автори намагаються визначити його як універсальну категорію. У зв'язку з цим видається доцільним навести низку визначень, які вирізняються вузько спеціалізованою, відмінною від економічної, спрямованістю.

Так, досліджуючи соціальну технологію, її розглядають як різновид технології, що являє собою спосіб організації та впорядкування доцільної практичної діяльності; сукупність прийомів і методів, спрямованих на визначення або перетворення (зміна стану) соціального об'єкта, досягнення поставлених цілей [89, с. 574]. У правовій літературі вживається термін «правові технології», під яким розуміються «метод і спосіб аналізу та конструювання раціонального та ефективного правового простору і правових інститутів відповідно до потреб і закономірностей розвитку суспільства» [90, с. 5]. У психології використовується термін «психотехнологія» [91, с. 153]. Зазначений термін у психології вживається вільно, і його значення залежить від теоретичної орієнтації автора.

Викладене свідчить про унікальність і специфіку терміна «технологія», який сформувався в системі різних наук: технічної, економічної, соціологічної, психологічної, правової, і здобув вихід у сферу практичної діяльності.

Проаналізовані варіанти пропонованих в даний час визначень поняття «технологія» поряд з індивідуальними мають також загальні методологічні прогалини, що зумовило необхідність визначити деякі положення методології побудови (формулювання) наукового поняття, заснованого на філософському розумінні й логічних правилах цього процесу.

У філософії «поняття» визначається як одна з форм відображення світу на шаблі пізнання, пов'язаного із застосуванням мови, тобто форма (спосіб) узагальнення предметів і явищ. Поняття фіксується в тих чи інших мовних формах і становить сенс (значення) відповідних виразів мови. Одна з логічних функцій поняття полягає в уявному виділенні за певними ознаками, які нас цікавлять у практиці й у пізнанні предметів.

Незважаючи на те що з філософських позицій будь-яке поняття являє собою абстракцію, створюючи видимість відходу поняття від дійсності, насправді з допомогою поняття відбувається більш глибоке пізнання дійсності шляхом виділення та дослідження її істотних сторін.

Одночасно з позиції логіки для утворення поняття необхідно виділити суттєві ознаки предмета, застосувавши з

цією метою низку логічних прийомів: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, розподіл.

При конструюванні розглянутого, як й інших наукових категорій, треба дотримувати таких логічних правил визначення понять: 1) визначення повинно бути співмірним, 2) визначення не повинно містити в собі кола, 3) визначення повинно бути зрозумілим і 4) визначення не повинно бути негативним.

На підставі проведеного аналізу «сильних» і «слабких» сторін визначень поняття «технологія» і зазначених методологічних вимог, що висувуються до побудови наукового поняття, видається можливим сформулювати більш-менш прийнятне визначення цієї категорії. Технологія – це абстрактне наукове поняття про функціонально-інформаційну модель, яка створює уявлення про цілеспрямовану і впорядковану сукупність дій (діяльності) суб'єкта, забезпечених відповідними ресурсами*.

Розгляньмо найбільш суттєві елементи поняття «технологія». Насамперед треба відзначити, що поняття «технологія», як і будь-яке наукове поняття, є абстракцією, що зумовлюється, як було зазначено, філософським началом.

Оскільки за методологічну основу при формулюванні цього поняття береться теоретико-інформаційний підхід, природно, що з'ясування суті вихідного поняття, яким є «інформація», має первинне і важливе теоретичне й практичне значення. Точне визначення сутності й змісту цього поняття необхідно як для правильного розуміння запропонованого терміна «технологія»,

*Претендуючи на певну універсальність, це визначення обмежує технологію людською діяльністю, хоч і незалежно від її різновиду, тобто будь-якої. Одночасно технології можуть бути і не пов'язані з людською діяльністю. Так, наприклад, природні явища, біологічні процеси і т. п., як правило, можуть відбуватись без утручання людини. У цих випадках також можливо говорити про технології (технологічні процеси). Але у зв'язку з тим, що всі соціальні процеси так чи інакше зумовлені людськими діями (людською діяльністю), то запропоноване визначення можливо використовувати в наукових дослідженнях, у тому числі й криміналістиці.

так і для вирішення науково-практичних завдань криміналістики.

У традиційному розумінні слово «інформація» зазвичай ототожнюється з поняттям «відомості». З цієї точки зору термін «інформація» як відомості про об'єкт не буде виражати якісну характеристику конкретних властивостей, що цікавлять дослідника. З появою кібернетики як науки «про загальні закони перетворення інформації в складних керованих системах» [92, с. 53], «про способи сприйняття, зберігання, переробки та використання інформації» [93, с. 149], термін «інформація» став науковим поняттям, свого роду інструментом дослідження процесів управління. Однак слід зазначити, що до середини 90-х років минулого століття не було вироблено єдиного визначення цього поняття. Можна констатувати, що з прийняттям Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [94] це питання на законодавчому рівні було певним чином вирішено. Згідно з положеннями цього Закону, під інформацією (лат. *informatio* роз'яснення, виклад) розуміються документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Разом із тим дослідження показали, що у спеціальній, у тому числі криміналістичній літературі, немає однакового розуміння цього поняття. Крім того, наголошується, що спроба створення єдиного, прийнятного «для всіх» визначення інформації не може дати практичних результатів, оскільки таке визначення належить до галузі метанауки (науки про науку), що висуває до цього поняття свої вимоги, тимчасом як власне науки висувають до нього інші, більш вузькі вимоги [95, с. 209-219].

Розвиток теорії інформації привів до висновку про багатогранність поняття «інформація» як «деякого знання», що розглядається «з точки зору його ставлення до зовнішнього світу (семантичний аспект) і з точки зору його ставлення до одержувача, накопиченого ним знання, пізнавальних цілей та завдань (прагматичний аспект)» [95, с. 34].

Якщо спробувати об'єднати численні визначення поняття «інформація», наявні у філософській, психологічній, юридичній

теорії інформації та іншій літератури, то можна відзначити при істотних відмінностях загальні для них риси:

1. Інформація виникає в результаті взаємодії об'єктів.

2. Інформація, що отримується суб'єктом з об'єкта, завжди пов'язана зі зміною об'єкта.

3. Інформація можлива тільки в результаті актуалізації властивостей відображення [96, с. 81].

Теоретико-функціональна складова технологій виявляється в тому, що всі елементи технологічної моделі перебувають у динамічному взаємозв'язку, тобто відбуваються зміни (як внутрішні, так і зовнішні).

Стосовно технології йдеться не просто про систему взагалі, а про якісно певну систему – інформаційну. Причому ця інформаційна система може існувати як визначені знаки (знакові значення), які існують у формі мови відповідних норм права. Якщо ж узяти за аксіому сказане, то з урахуванням положень таких наук, як логіка, методологія і семіотика, як знакової системи, що замінює реальний об'єкт з метою одержання про нього інформації, розглядається модель [96, с. 116].

Модель може бути як матеріальна, так і абстрактна. Якщо модель абстрактна, то, як правило, вона складається з елементів, що являють собою інформацію про її компоненти. У технологіях такими компонентами є суб'єкти технологій, дії суб'єкта чи їх сукупність (діяльність), ресурси, необхідні для такої діяльності.

Таким чином, наступний елемент цього поняття пов'язаний з моделлю, яка створює уявлення про цілеспрямовану і впорядковану сукупність дій (діяльності) суб'єкта.

Будь-які дії, або сукупність дій, характеризують будь-яку діяльність суб'єкта – людини. Така діяльність може мати позитивний або негативний відтінок. Так, у криміналістиці діяльність такого суб'єкта, як орган розслідування, має явно виражений позитивний характер, а діяльність злочинця (точніше – злочинна діяльність суб'єкта) має явно виражений негативний характер. Але у будь-якому разі така діяльність є цілеспрямованою і більш-менш упорядкованою.

Під ресурсами як елементом технологічної моделі слід розуміти весь вихідний «матеріал», який сприяє

цілеспрямованій діяльності суб'єкта – людини (техніка, знаряддя, засоби, обладнання або інші предмети матеріального світу, інформація тощо). Крім того, при різних видах людської діяльності до ресурсів також можуть належати управлінські, організаційні, політичні, адміністративні заходи і т. п.

Короткий розгляд структури та змісту поняття «технологія» у криміналістичному аспекті дозволяє припустити, що технології пронизують як злочинну діяльність, яка є одним з об'єктів у криміналістиці, так і діяльність органів розслідування й інших суб'єктів правоохоронної системи (експерта і т. д.), спрямовану на розслідування злочинів. У цьому ключі слід визнати правомірність уживання поняття «технологія» в криміналістичних дослідженнях і практичній діяльності правоохоронних органів. Але, як видається, слід не просто механічно «приєднувати» це поняття до вже відомих й усталених у криміналістиці категорій, тим самим нібито показуючи новизну або новий напрям досліджень, що проводяться, а ґрунтовно і послідовно аналізувати зазначені у цій праці й інші проблеми, підвищуючи рівень теоретичних досліджень на нову висоту [97, с. 103].

Технологічний підхід у криміналістичних дослідженнях за відомих обставин може стати новою парадигмою криміналістичної науки, здатної вивести її з кризи, про яку останнім часом так часто почали говорити вчені-криміналісти.

Констатуючи відсутність у криміналістичній літературі досліджень, присвячених технологіям, слід зазначити, що проблема діяльності в тих чи інших аспектах і з різною повнотою розглядалася Р. С. Белкіним, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимовим, Л. Я. Драпкіним, В. Я. Колдіним, С. І. Коноваловим, В. Є. Корноуховим, М. П. Яблоковим та іншими авторами. Причому позиції вчених з цієї проблеми досить суперечливі. Від категоричного заперечення теорії криміналістичної діяльності (Р. С. Белкін [57, с. 236-237] тощо), до зведення такої діяльності в ранг об'єкта науки криміналістики (С. І. Коновалов [98, с. 161], В. Я. Колдін [99, с. 14-15], М. П. Яблоков [100, с. 46] тощо).

Як видається, проблема полягає в такому. Криміналістика є синтетичною наукою, що включає та інтерпретує положення

кримінального процесу, оперативно-розшукової теорії, адміністративного права та інших наук, що, як можна припустити, й визначило позицію вчених. Але якщо вже криміналістика має свій особливий об'єкт, відмінний від зазначених галузей наукового знання, а саме: закономірності єдиного процесу розкриття, розслідування та попередження злочинів, то, ясна річ, правомірно виокремити криміналістичний аспект такого процесу.

Таким чином, питання полягає тільки в тому, яким чином визначити цей криміналістичний аспект процесу розкриття, розслідування та попередження злочинів, який є так чи інакше предметом досліджень інших наук.

На підставі проведеного дослідження, не відкидаючи вищевикладених міркувань про криміналістичну методiku (окремі криміналістичні методики), доцільно запропонувати для обговорення таку гіпотезу.

Дослідження показало, що діяльність (процес) з розкриття, розслідування та попередження злочинів може бути визначена через поняття «технологія». Технологія розкриття, розслідування та попередження злочинів або, інакше кажучи, технологія розслідування злочинів* являє собою одну з форм вияву такої діяльності, що включає не тільки криміналістичну методiku (окремі криміналістичні методики), а й інші елементи.

Таким чином, йдеться не просто про специфічну форму діяльності (процесу), засновану на використанні криміналістичної методики, а про повноструктурну технологію розслідування, в якій методика розслідування, поряд з іншими компонентами, пронизана організаційною складовою, виступає виявом діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів [101, с. 130].

* Слід зауважити, що постановка питання про технології (техніку в широкому значенні цього слова) розслідування злочинів не є новим для криміналістичної науки. Обравши власний шлях розвитку, радянська криміналістика всіляко «відхрещувалася» від технічного (технологічного) підходу, про що свідчить критика на адресу зарубіжних криміналістів, а також деяких радянських криміналістів.

Ось чому ефективну діяльність щодо розкриття, розслідування і попередження злочинів, яка знає причини своєї ефективності, спирається на них, тобто обґрунтовується теоретичним знанням про криміналістичний метод (методики розслідування), можна називати технологією розслідування.

Технологічний аспект діяльності щодо розкриття, розслідування і попередження злочинів виявляється спочатку на рівні усвідомлення у вигляді знання про технології розслідування (його структури, взаємозв'язку елементів структури, що виявляється в організації розслідування), потім у процесі такої діяльності (практична реалізація технології розслідування) і нарешті в її результаті, виявляється у формально-юридичному (процесуальному) акті.

Криміналістика володіє технологією і сама є технологією. Інакше кажучи, технологія у цьому разі виступає одночасно і як явище, зовнішнє щодо криміналістики, і як внутрішній зміст криміналістики.

На підставі проведеного дослідження можливо запропонувати технологію розслідування злочинів розуміти як функціонально зумовлену упорядковану сукупність дій (діяльність), забезпечених необхідними ресурсами, реалізованими відповідним суб'єктом у процесі розслідування злочинів.

У свою чергу, структура технологій розслідування злочинів слід розуміти як взаємозалежну систему елементів, із яких складається відповідна форма вияву діяльності щодо розкриття, розслідування та попередження злочинів, у просторі («пристрій», функції) та/або в часі (етапи розслідування). Причому треба мати на увазі, що не буває нічого «у просторі», не протяжного «у часі». Не буває зв'язку «у часі», якщо немає зв'язку «в просторі». У зв'язку з цим розгляд просторово-часової структури технології розслідування набуває значення для систематизації знань про криміналістичний об'єкт, що розглядається [102, с. 151].

Аналізуючи просторову (функціональну) структуру технології розслідування, необхідно виходити з того, що такі технології являють собою одну з форм діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів. У зв'язку з цим

доцільно розглянути найпоширеніші в криміналістиці структури такої діяльності.

У криміналістичній літературі пропонуються різні варіанти структури діяльності органів розслідування чи процесу розслідування злочинів. Так, В. О. Образцов пропонує таку структуру об'єкта дослідження у плані діяльності уповноважених законом органів і посадових осіб, які ведуть боротьбу зі злочинністю кримінально-процесуальними засобами:

- суб'єкт (слідчий, працівник органу дізнання і т. д.);
- мета (реалізація норм кримінального законодавства);
- завдання (виявлення, розкриття, припинення, запобігання злочинам);
- об'єкт пізнання (злочин та інші пов'язані зі злочином події);
- об'єкти пошуку і вивчення (інформація, що набуває значення для відповідного процесу, а також носії інформації, що збираються);
- засоби пошуку й пізнання (версії, інші розумові моделі, засоби криміналістичної та оперативної техніки, методи пізнання, тактичні прийоми);
- технологія (механізм, процедура) пошуку і пізнання;
- результати пошукової та пізнавальної діяльності [103, с. 11].

На нашу думку, з цією структурою загалом можна погодитися. Але слід зазначити, що в методологічному плані найбільш правильно було б не диференціювати технологію і засоби пошуку й пізнання, оскільки перше не може існувати без другого. Інакше кажучи, засоби є змістовною частиною технологій. Також не можна погодитися з ототожненням технології і механізму.

І. О. Возгрін виділяє чотири компоненти судово-слідчої практики: суб'єкти, цілі та завдання, засоби, прийоми й методи, а також результати цієї діяльності [104, с. 70].

Ця структура має як позитивні сторони, так і негативні. До перших слід віднести відповідність в цілому запропонованої структури організаційним структурам людської діяльності,

заснованої на теорії організації, до других – зайву деталізацію предметної галузі організаційної структури на засоби, прийоми й методи.

Як відомо, перелік елементів необхідно доповнити посиланням на предмет (об'єкт) діяльності, оскільки без цього елементу взагалі не може здійснюватися жодна людська діяльність, у тому числі діяльність з розслідування злочинів і злочинна діяльність.

Водночас неможливо погодитися з пропозицією О. В. Челишевої, згідно з якою не слід виділяти засоби, прийоми й методи діяльності, а необхідно говорити про діяльність суб'єкта [105, с. 89-90]. Прийоми й методи є підструктурними елементами засобів діяльності, які поряд з іншими підструктурними елементами (обстановкою, часом, місцем і т. п.) діяльності створюють передумови для досягнення суб'єктом діяльності відповідного результату. Говорити, що діяльність суб'єкта є структурним елементом розслідування злочинів (судово-слідчої практики) методологічно неточно, тому що діяльність суб'єкта є, власне, діяльністю з розслідування злочинів.

З позицій системного підходу діяльність з розкриття та розслідування злочинів, на думку О. Ю. Головіна, може бути розглянута як складна динамічна керована соціальна система, що включає такі елементи:

- об'єкт діяльності;
- мета й завдання діяльності;
- суб'єкти діяльності;
- дії, прийоми, способи діяльності;
- місце, час та обстановка діяльності;
- результати діяльності.

На думку О. В. Челишевої, загальна структура процесу розслідування може бути представлена у вигляді сукупності елементів, що являють собою окремі об'єкти дослідження:

- суб'єкт діяльності з розкриття та розслідування події;
- мета й завдання;
- діяльність суб'єкта;
- об'єкт пізнання;

- предмет діяльності;
- час, місце та обстановка діяльності суб'єкта;
- результат діяльності [105, с. 92-93].

Пропозиції О. Ю. Головіна та О. В. Челишевої є майже аналогічними, деяким чином деталізують запропоновану І. О. Возгріним організаційну структуру розслідування злочинів.

Поділяючи позицію А. Л. Леонтьєва, згідно з якою будь-яка діяльність це активний вплив соціального суб'єкта на об'єкт, здійснювана з допомогою певних засобів (методів, прийомів, способів і технічних засобів) заради досягнення поставлених перед ним цілей [106, с. 83], вважаємо, що структура технології розслідування злочинів складається з таких елементів: суб'єкт розслідування, об'єкт розслідування, мета розслідування, засоби розслідування.

Суб'єкт розслідування (дізнавач, орган дізнання, слідчий, експерт-криміналіст, керівник слідчого органу та ін.).

Об'єкт розслідування – подія, що підлягає розслідуванню, яка може мати незлочинний і злочинний характер. Об'єкт розслідування має дві сторони. Одна сторона характеризується інформацією про розслідувану подію, якою володіє орган розслідування на всіх етапах досудового розслідування (що динамічно змінюється), друга – предметом доказування. Предмет доказування слід розуміти як абстрактне наукове поняття про інформаційну модель обставин розслідуваної події, засновану на нормах кримінально-процесуального та кримінального закону, а в деяких випадках конкретизовану нормами цивільного, фінансового, банківського та інших галузей права.

Засоби розслідування – найбільш різноманітний елемент типових технологій розслідування злочинів, які складаються з: прийомів (їх комплексів), обстановки розслідування (місце, час і т. п.), організаційних заходів (у тому числі планування розслідування), техніко-криміналістичної техніки, окремих криміналістичних методик та інших підструктурних елементів.

До основних прийомів (їх комплексів), що складають зміст засобів розслідування, слід віднести:

- тактичні прийоми слідчих та інших процесуальних дій;

- слідчі та інші процесуальні дії;
- непроцесуальні заходи;
- комплекси перелічених дій та заходів, що охоплюються єдиним задумом для вирішення поставлених завдань розслідування (тактичні операції, тактичні комбінації).

Обстановка, в якій проводиться розслідування злочину, може розглядатися як загалом, так і в більш конкретному плані:

- загальна криміногенна обстановка в регіоні, яка відображає стан боротьби зі злочинами як в цілому, так і з певними їх категоріями;

- конкретна обстановка розслідування злочину – слідча ситуація, яка склалася на певний момент часу та відіграє ключову роль у прийнятті рішень органом розслідування, визначенні напрямків і тактики розслідування.

З криміналістичних позицій головною вихідною точкою при визначенні обстановки розслідування злочинів є ситуація, що склалася (слідча ситуація). Так, І. Ф. Герасимов зазначає: «Загальновизнано, що слідча ситуація – це категорія, яка характеризує обстановку розслідування, зумовлює прийняття рішень про напрямки розслідування, планування слідчих дій та інших заходів. Як показує практика, слідчі ситуації впливають в першу чергу на організацію і планування розслідування у справі в цілому.

Саме оцінка конкретних слідчих ситуацій зумовлює вирішення питань взаємодії органів слідства та дізнання у справі, прийняття рішень про напрямок розслідування, форми взаємодії з іншими службами та громадськістю, проведення тактичних операцій і т. п.» [107, с. 6-7].

Самостійними підструктурними елементами обстановки розслідування є час і місце.

У криміналістичній літературі справедливо зазначається, що час набуває значення як тривалість, тривалість розслідування в цілому його етапів і окремих дій, а також як послідовність етапів і дій [108, с. 163].

Чинник часу справляє істотний вплив на розслідування злочинів. В. П. Лавров справедливо зазначає, що за своєю спрямованістю він має подвійний характер. З одного боку, зі

збільшенням проміжку часу, що минув з моменту вчинення злочину, процес установлення істини ускладнюється. З другого – з часом нерідко виникає нова інформація про вчинений злочин, з'являються додаткові можливості її виявлення і використання з метою встановлення істини [109, с. 206].

Крім того, саме за тимчасовою ознакою в загальній системі розслідування злочинів виділяються такі її підсистеми, як діяльність з розслідування злочину за гарячими слідами, а також діяльність слідчого щодо призупинення кримінальної справи.

Закріплення термінів досудового розслідування в нормах кримінально-процесуального законодавства сприяє швидкому й активному розслідуванню, не допускає тяганини і повільності у провадженні кримінальної справи.

Місце як підструктурний елемент обстановки технології розслідування злочинів додає певну специфіку в її реалізацію. Крім того, місце в деяких випадках визначає специфічний характер тактики проведення окремих слідчих дій (наприклад, виїмка в офісі організації – платника податків, обшук у кредитній організації і т. п.).

Під окремою криміналістичною методикою (методикою розслідування злочинів) як одного з підструктурних елементів технології розслідування злочинів слід розуміти сукупність методів й інших засобів, тобто систем зв'язків і відносин суб'єкта розслідування з об'єктом розслідування, що утворюють спосіб і порядок розслідування, спрямованих для отримання більш повного і відповідно істинного результату. Такі зв'язки й відносини вибудовуються з допомогою інших засобів розслідування, а сама методика виявляється в технології розслідування злочинів у формі цілеспрямованої діяльності органу розслідування з розслідування злочинів, від слідчої ситуації до предмета доказування у кримінальній справі. Крім того, слід зазначити, що слідча ситуація не може бути елементом технологій розслідування злочинів, оскільки вона має зовнішній характер щодо діяльності (процесу) розслідування злочинів.

Порядок розслідування в методиці розслідування визначається системою приписів щодо застосування у певній послідовності й у певних існуючих умовах (слідчої ситуації)

методів та інших засобів встановлення істини у кримінальній справі (предмета доказування). Приписи можуть мати категоричний (жорстку систему дій) або альтернативний (надають можливість вибору з кількох варіантів дій) характер.

У зв'язку з цим неможливо погодитися з позицією В. А. Юматова, який вважає, що криміналістична технологія є передусім системою інструктивних приписів вираження знань і досвіду, що дозволяє раціонально організувати отримання проектного результату. Автор визначає криміналістичну технологію як нерозривно пов'язаний комплекс послідовних процедур, які виконуються нормативно зафіксованими способами дій з метою досягнення запланованої ефективної діяльності з виявлення та розслідування злочинів [66, с. 27-28]. Таким чином криміналістична технологія є основою організації розслідування, і вона ототожнюється з інструктивними приписами. У такій постановці питання відбувається підміна понять «криміналістична технологія» та «методика розслідування» [110, с. 362].

Отже, методика розслідування злочинів виступає, з одного боку, як засіб розслідування, з другого – як ідеальна модель технології розслідування. Саме цей поділ, як вважає автор, є одним із серйозних перешкод до адекватного розуміння значення, функції та змісту методики розслідування злочинів (окремих криміналістичних методик) у сучасній криміналістиці.

Як уже було зазначено, розслідування злочинів – складна соціальна діяльність. У кожному окремому випадку структуру технології розслідування визначає суб'єкт розслідування. Він формує мету, визначає і конкретизує обставини, що підлягають установленню у справі, створює уявну модель дальшого розслідування.

Цілі розслідування різні. Їх можна класифікувати за різними підставами. Так, І. М. Лузгін вважає, що в розслідуванні злочинів існує певне поєднання цілей. Їх систему він виклав таким чином:

- 1) загальні цілі;
- 2) спеціальні цілі;
- 3) особливі цілі;
- 4) окремі цілі.

До загальних цілей І. М. Лузгін відніс усі завдання, закріплені в КПК, до спеціальних – цілі окремих етапів слідства, до особливих – цілі, які залежать від характеру злочину, і, нарешті, до окремих – завдання окремих слідчих дій [111, с. 115]. У цій класифікації є «раціональне зерно» – спроба конкретизувати мету досудового слідства і дізнання з урахуванням особливостей цієї стадії кримінального судочинства. Однак тут недостатньо врахований процес вибору слідчим тактичних цілей і вплив на нього загальних цілей досудового слідства.

П. С. Елькінд запропонувала свій варіант класифікації цілей кримінального процесу:

- цілі перспективні, як викорінення злочинності загалом;
- найближчі цілі сприяють швидкому, повному розкриттю злочину, викриттю винних і т. д.;
- спільні цілі (які у співвідношенні з перспективними цілями є найближчими) можуть бути сформульовані як швидке і повне розкриття злочинів, виявлення й усунення причин і умов, що сприяють їх учиненню, викриттю винних, забезпечення адекватного застосування закону, для того щоб кожен, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню, жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності й засуджений;
- конкретні цілі існують не тільки на стадіях кримінального процесу, а й в окремих слідчих діях;
- функціональні цілі – різними шляхами, методами обвинувачення і захисту надають допомогу суду у пізнанні істини;
- офіційні цілі – ними повинні керуватися суб'єкти застосування норм права;
- неофіційні цілі – результат байдужого ставлення, наприклад свідка, який не з'явився за викликом слідчого тільки тому, що не хоче витратити на це необхідний час або через явно негативне ставлення до цих цілей (свідок дає, наприклад, завідомо неправдиві показання, бажаючи ввести в оману органи слідства і суд).

Така позиція П. С. Елькінд має свої позитивні сторони і з нею можна загалом погодитись.

Розподіл цілей на кінцеві, загальні, проміжні пропонує В. Д. Зеленський [112, с. 7].

На думку М. В. Головіна, оптимальною є така класифікація цілей розслідування:

1) кінцева мета розслідування і всього кримінального судочинства – це встановлення істини у кримінальній справі;

2) загальні (стратегічні) цілі розслідування:

- розкриття злочину;
- встановлення винних;

3) окремі (тактичні) цілі:

- цілі слідчих дій;
- цілі інших дій;
- цілі тактичних операцій [113, с. 38].

Перелічені вище класифікації цілей розслідування мають право на існування. Водночас спільна мета розслідування – швидке, ефективне та якісне розслідування злочинів. Ця мета зумовлена основним призначенням кримінального судочинства, яке виражається в захисті:

- прав і законних інтересів осіб та організацій, які постраждали від злочинів;
- особистості від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод.

Загальна мета розслідування злочинів одержує конкретизацію в предметі доказування, який при розслідуванні конкретного виду злочину конкретизується з урахуванням положень кримінального та інших галузей законодавства.

Функції мети розслідування полягають у такому:

- мета служить, насамперед, для вираження призначення технології розслідування;
- мета задає основні напрямки технології розслідування;
- мета зумовлює обсяг відповідних повноважень суб'єктів розслідування і засобів їх реалізації;
- завдяки меті визначається системна конфігурація розслідування;
- мета впорядковує діяльність з розкриття, розслідування та попередження злочинів (технологію розслідування);
- мета об'єднує суб'єктів діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів;

- на основі мети виробляються критерії оцінки діяльності щодо розкриття, розслідування та попередження злочинів (технології злочинів) і її кінцевих результатів, що виявляються у предметі доказування.

Таким чином, мета розслідування виявляється в усіх трьох елементах технології розслідування злочинів.

Розглядати поняття і зміст технології розслідування злочинів неможливо без пошуку нових шляхів розв'язання проблеми структури криміналістики. Як видається, результати пошуку нових підходів до побудови структури криміналістики перебувають у безпосередньому зв'язку з розумінням структури та змісту криміналістичної методики (окремих криміналістичних методик).

Водночас однією з ключових проблем сучасної структури криміналістики, як було зазначено, є правильне визначення місця організаційних аспектів у системі криміналістики в цілому і криміналістичної методики (методики розслідування злочинів) зокрема.

Обґрунтовуючи необхідність приведення науки криміналістики у несуперечливу систему наукових знань, можливо запропонувати внести до назви її розділів зміни, а саме: третій розділ назвати «Технологія тактичних комплексів», а четвертий – «Технологія розслідування злочинів» (залишивши перші два розділи криміналістики з традиційними назвами).

На перший погляд будь-яких змін системи криміналістики у зв'язку із запропонованими змінами назв її розділів не відбулося. Тим більше таку пропозицію неможливо віднести до абсолютно нової. Так, в одному з підручників із криміналістики колективом авторитетних авторів уже була спроба ввести в назву трьох розділів криміналістики термін «технологія» [114, с. 383]. Такий підхід не є для вітчизняної криміналістики новим. Ще в 20 – 30-х роках минулого століття розділи великої кількості криміналістичних робіт мали аналогічні назви (замість терміна «технологія» вживався термін «техніка» у широкому сенсі слова) [115, с. 22-29]. Але на відміну від таких спроб, які, мабуть, потрібно віднести до розряду наукових експериментів, у запропонованому варіанті міститься принципово інший підхід. Зміна назв розділів пов'язана зі зміною їх структури щодо

чинних, у тому числі й структури підручника з криміналістики, в якому термін «технологія» вживається, найімовірніше, як «приставка» до традиційних назв розділів і не несе ніякого корисного навантаження.

По-перше, пропонується з розділів «Криміналістична техніка», «Технологія тактичних комплексів» і «Технологія розслідування злочинів» перенести загальні положення в перший розділ, оскільки окремі криміналістичні теорії нині «увібрали» всі аспекти цих положень. Таким чином, буде вирішене завдання усунення дублювання численних повторень і, як наслідок, сама наука криміналістика буде відповідати принципу системності.

По-друге, всі питання організації розслідування злочинів як «проміжні», в тому числі пов'язані з організацією використання криміналістичної техніки, проведення процесуальних та інших дій, а також всього розслідування, пропонується викладати у самостійному підрозділі першого розділу – «Загальна теорія криміналістики». Реалізація загальних положень організації розслідування злочинів буде відбуватися предметно у процесі розгляду (дослідження) проблем криміналістичної техніки, технології тактичних комплексів і технології розслідування злочинів.

По-третє, запропонований підхід до системи криміналістики дасть можливість розпочати процедуру ліквідації (заміни) умовно-понятійного апарату, як кажуть «з голови». У цьому разі криміналістика-тактика та криміналістика-методика (методика розслідування злочинів) посядуть у системі криміналістики найбільш обґрунтовані місця, а саме будуть розглядатися в рамках відповідних розділів, як їх необхідний елемент разом з організацією тактичних комплексів або з організацією розслідування злочинів відповідно.

У результаті реалізації зазначених пропозицій система криміналістики буде відповідати формально-логічному (логіко-гносеологічному) принципу побудови науки, а також урахувати історичні закономірності розвитку системи науки криміналістики.

Перш ніж перейти до розгляду питання передумов виникнення судової балістики (розділ 2), хотілося б висвітлити історичний розвиток природничих наук та їх вплив на виникнення інституту судової експертизи та судово-експертних установ.

У середині XIX ст. у природознавстві сталися глибокі зміни, рівнозначні революційним переворотам. У фізиці на базі відкритого незалежно один від одного в 1840-х роках Дж. Джоулем, Р. Майєром та іншими закону збереження і перетворення енергії швидкими темпами розвивалися термодинаміка й молекулярно-кінетична теорія газів, які зв'язали між собою механіку та вчення про теплоту. У 1870-х роках, завдяки працям Я. Г. Вант-Гоффа та Дж. У. Гіббса виникла хімічна термодинаміка, яка зв'язала хімію (вчення про хімічні реакції і рівновагу) з термодинамікою. У 1880-х роках Сванте Арреніус створив теорію електролітичної дисоціації, в якій хімічна термодинаміка була приведена до відповідності вченню про електрику (на матеріалі розбавлених водних розчинів електролітів). 1860 року Р. Бунзен і Г. Кірхгофф на межі фізики, хімії та астрономії винайшли спектральний аналіз, який почав швидко розвиватися [116, с. 7].

Упродовж 1870-х років Дж. Максвелл створив електромагнітну теорію світла, яка пов'язала вчення про світло з електромагнетизмом. Продовжуючи цю лінію фізичних досліджень, Рудольф Герц у 1880-х роках винайшов електромагнітні хвилі, практичне використання яких привело О. С. Попова, а пізніше й Г. Марконі до такого винаходу як радіо (1895 р.).

У хімії в другій половині XIX ст. відбувався швидкий розвиток структурних уявлень, які дали змогу в кінці 1850-х років увести поняття валентності, а в середині 1860-х років – винайти А. Кекуле структурну формулу бензолу, за якими йшли слідом (починаючи із 1870-х років) складні органічні синтети таких барвників, як алізарин та індиго. Водночас у 1860-х роках тривала підготовка до появи природничої системи елементів, створеної на засадах відкритого Д. І. Менделєєвим періодичного закону (1869 р.). Ще раніше, на першому хімічному конгресі в м. Карлсруе (1860 р.), були нарешті остаточно розмежовані

поняття атому й молекули, які створили засади атомно-молекулярної теорії, що справило великий вплив на молодого Д. І. Менделєєва.

У біології на засадах учення Ч. Дарвіна, викладеного 1859 р. у «Походженні видів», розроблялися різні аспекти еволюційної теорії, було відкрито біогенетичний закон (Е. Геккель і І. Мюллер) і розвинуто концепцію взаємодії між мінливістю та наслідуванням (Е. Геккель). Трохи окремо стояло відкриття 1865 р. статистичних законів наслідування (Г. Мендель), значення яких стало зрозумілим тільки пізніше, на межі ХІХ і ХХ ст. Значних успіхів було досягнуто у галузі фізіології рослин і тварин. Інтенсивно розвивались на той час й інші галузі природознавства (геологія, астрономія), а також математика [117].

Нарівні з природничими й технічними науками стали розвиватися суспільні науки, серед яких особливе місце посіли юридичні науки. Особливий вплив природничі й технічні науки справили на таку нову на той час юридичну науку, як криміналістика.

Справа розслідування злочинів і виявлення винних на початку ХХ ст. надміру ускладнилася тими незліченними винаходами та удосконаленнями в галузі техніки, якими були ознаменовані останні досягнення минулого сторіччя. Професіонали-злочинці, вчиняючи злочини, почали використовувати найновіші прийоми наукової техніки. Поряд з якісним зростанням злочинності остання збільшувалася і кількісно; статистичні дані різних країн свідчили, що кількість учинених злочинів повсюди збільшувалась, а розкривалася з них майже половина.

Дійсність свідчила, що на той час, коли думка та знання прогресували в усіх сферах людської діяльності, у сфері здійснення правосуддя панували все ті ж методи і засоби виявлення істини з допомогою свідків, покарань, і юристи різних країн під час провадження правосуддя здебільшого будували свої висновки у тій чи іншій справі тільки на досконалому вивченні кримінального законодавства, на допитах свідків і обвинувачених. Відомий італійський криміналіст А. Нічефоро в опублікованій 1907 р. книзі «Наукова поліція і

науково-судове розслідування» зазначає, що судді того часу, прекрасно оперуючи кримінальним законодавством і цілком досвідчені у дотриманні незначних формальностей судової процедури, настільки були не пристосовані до боротьби зі злочинцями того часу, наскільки розкішна колекція доісторичних знарядь могла бути непридатна для промислового життя XX сторіччя.

Інший, не менш відомий французький вчений, судовий лікар і криміналіст, О. Лакасань порівнював юристів із застиглою масою китайських мандаринів.

Основним завданням при розслідуванні і розкритті злочинів було і є сьогодні встановлення особи злочинця. Вирішення цього завдання здійснювалося і здійснюється з допомогою пошуку і виявлення, розгляду всіх зібраних у справі даних, які мають назву доказів.

Система кримінальних доказів кожної окремої епохи і кожного народу на відповідному ступені його розвитку прагнула вказати шляхи до встановлення матеріальної істини. Паралельно з переходом від нижчих ступенів і форм соціального устрою до вищих забобони та марновірства, які корінилися в неосвіченості й безкультур'ї, після жорсткого опору науковим досягненням, точним знанням, поступалися місцем новим, більш досконалим і науково обґрунтованим.

Так, наприклад, первісне й родове суспільство з його надзвичайно слабкими суспільними зв'язками та невизначеністю правових відносин між окремими людьми й родами бачило у злочині лихо, яке повинно було знищуватися таким же лихом. «Око за око, зуб за зуб» – принцип таліона, – такі були основні принципи, інстинктивно сприйняті й міцно засвоєні людиною сивої давнини.

Кожна людина, яка вважала себе скривдженою, мала право самостійно розправлятися зі своїми кривдниками. При такому стані суспільної свідомості способом вирішення усяких суперечок була особиста розправа. Помста у формі особистої розправи за заподіяне лихо визнавалася не тільки справедливим актом, а й в окремих випадках, навіть поважалася і визнавалася необхідним обов'язком, освяченим традиціями, релігією, всім укладом життя. За вбивство одного з членів сім'ї найближчий

кровний родич убитого був зобов'язаний власноручно помститися убивці та його родичам. Цей жорстокий стародавній звичай був відомий як «кровна помста».

У середні віки здобуття доказів у кримінальних справах проводилося, головним чином, з допомогою таких надзвичайних засобів, як тортури, поєдинок та суд божий. Тортури були відмінені у Західній Європі тільки у XVIII ст., а в Росії тортури були принципово осуджені вже в «Наказі» Катерини II, виданому 1767 р., а офіційно їх заборонив Олександр I, своїм указом 1802 р. Суд божий, або ордалії, полягали: у випробовуванні вогнем і киплячою водою (причому на підозрюваному в разі його невинуватості не повинно було залишатися слідів опіку); у поєдинках, у метанні жеребка; у занурюванні у воду (причому невинуватий не повинен був тонути); у доторканні до руки вбитого, у приведенні до трупу (причому в разі вини підозрюваного із рота вбитого або із його ран повинна була виступити кров) тощо. Поєдинок також був не менш варварським методом одержання доказів, ніж тортури чи суд божий. Поєдинок (або «поле») передбачав бійку (билися переважно дубинами) між звинуваченим і потерпілим, і хто з них перемагав, на його боці й була правда. Де сила, там і правда – таке було ідейне обґрунтування цього виду доказів. Перед поєдинком сторони, які боролися, цілували хрест. Останнє означало, з одного боку, що поєдинок був освячений релігією, а з другого – цей акт знаменував собою, що зазначені сторони заздалегідь виявляли свою згоду підкоритися будь-якому результату поєдинку. Судовий поєдинок як вид доказу було знищено тільки на початку XIX ст., наприклад, в Англії він протримався до 1817 року [116, с. 9].

У новітній час, коли ці грубі забобони відійшли у сферу історії, у кримінальному процесі почали використовувати як доказ головним чином показання свідків. Показання свідків складали доскональний доказ, якщо кілька осіб стверджували один і той же факт. «За розсудливим міркуванням необхідно два свідка; так як свідок один, який стверджував справу, і відповідно заперечував те, складають дві рівні частини, то повинен бути ще третій для спростування відповідача», – так було записано у ст. 120 Наказу імператриці Катерини II, даному

комісії про написання нового проекту «Уложения» від 30 липня (10 серпня) 1767 року [119].

Тортури, до яких так охоче звертався російський суд, «Наказ» у ст. 123 засудив як метод, протилежний здоровому природному розуму та почуттям людини, до того ж людство волато проти них і вимагало, щоб вони були зовсім заборонені.

Таким чином, незважаючи на те, що «Наказ» імператриці Катерини II не мав сили діючого закону і не зміг одержати свого практичного застосування, нормотворчість зазначеного періоду часу зробила великий крок у використанні цивілізованих способів у розслідуванні злочинів. Цей «Наказ» був виданий під впливом ідей просвітницької філософії з тим, щоб переконати міжнародну думку у передових, демократичних засобах, способах розслідування і розкриття злочинів. Але практика використання методів, прийомів і засобів боротьби зі злочинністю все ж таки регулювалася положеннями раніше прийнятих законів, тому що «Наказ» у кількості всього 54 примірників було розіслано на місця з позначкою, щоб його зміст «...никому, ни из низших канцелярских служителей, ни из посторонних не только для списывания, но и даже для прочтения даваны не были» [120; 121, с. 406].

Однак показання свідків, завдяки зазначеному вище «Наказу», знайшли своє місце в практиці розслідування злочинів, але, як з'ясувала судова практика, дуже часто могли відхилятися від істини.

Як відомо, що фундаментом, на якому будується всяке показання свідка, виступає пам'ять, під якою розуміється той чинник, що враження, які одного разу отримали доступ до нашої психіки, згодом продовжують на неї діяти. І зважаючи на те, як буде виявлятися цей вплив, можуть розрізнятися неоднакові функції пам'яті – упізнавання, запам'ятовування (напам'ять), фантазія може користуватися для своєї побудови досвідом минулого, як (матеріального) і, нарешті, спогад, який може викликати з відповідного минулого моменту сполучення елементів, сприйнятих тоді як окремі враження. Таким чином, кінцева мета спогаду – фіксація минулої дійсності – минуле буття перетворювати на теперішнє. Але виникає питання, чи може дати спогад точну копію минулого? Усупереч цьому

досвід виявляє прогалини цієї копії і притому що такі, забування можна вважати за правило, а спогад – винятком. Відображається поступове випадання, ослаблення і виявляється, що у мозку може погано зберігатися відображення дійсності, яка в тій чи іншій ситуації була сприйнята людиною.

Тому, з одного боку, з різних причин свідки могли давати свідомо неправдиві показання; з другого – в багатьох випадках свідки, жодного разу не мають наміру казати неправду, при наданні показань могли керуватися найрізноманітнішими свідченнями: соціальними, політичними, релігійними, віковими, сімейними тощо. Такий свідок одне не бажав бачити й чути, інше бачив не так, як всі, й одержані подібним свідком враження, які відбивалися в його свідомості, через специфічну призму його настрою могли відображати цілком невідповідну дійсність.

Далі, пам'ять і увага людині необхідні для того, щоб зафіксувати у своїй свідомості ті факти, які спостерігалися, і пригадати їх через проміжок часу виявлялися чинниками надто нестійкими і такими, які могли залежати від багатьох факторів, іноді таких, які не могли усвідомлюватися, причин.

Так, наприклад, при наїзді трамвая на жінку їй було травмовано ногу. Серед пасажирів був лікар, який надав жінці першу допомогу. Коли його наступного дня просили докладно викласти обставини події, яку він бачив, то виявилось що він дуже добре описав картину пошкодження, але зовсім не помітив особливостей обличчя потерпілої. Інший пасажир, художник, говорив, головним чином, про художній ефект, який створили плями крові на снігу. Пасажирка, модна жінка, була зацікавлена одягом потерпілої, а пасажир, громадський діяч, випустив із уваги абсолютно всі подробиці події і тільки обурювався «трамвайними порядками».

Що ж стосується пам'яті, то, це кожен випробував на собі, на неї цілком не можна покластися, особливо, коли факт, що спостерігається, відбувався більш-менш тривалий час.

Але якщо свідок на питання слідчого або судді відповідав, що він забув той чи інший факт, питання, таким чином, залишалося відкритим, і слідчого не було введено в оману. Інколи свідок, який встиг протягом певного проміжку часу

цілком забути деталі події, очевидцем якої він був, намагався згадати обставини, за яких це було вчинено, і, констатуючи прогалини у своїх згадках, несвідомо намагався заповнити їх з допомогою уявлення, яке могло йому допомогти. Робота ж уявлення зводилася в цьому разі до створення асоціацій і образів, які не мали місця в дійсності і існували тільки у свідомості цієї особи, і, таким чином, могло відбуватися заповнення зазначених вище прогалин уявними фактами і подробицями. З часом цей очевидець міг звикнути до таких плодів своєї фантазії і міг вважати їх реально існуючими. Звичайно, такий свідок з повною впевненістю у правдивості своїх показань міг стверджувати різні нісенітниці, збиваючи з пантелику слідчого.

Як справедливо зазначав в той час німецький юрист, професор О. Ліпманн, пам'ять загалом може бути капризною і ненадійною річчю, і до того ж публічний допит, якому звичайно можуть передувати численні побічні впливи, також може приєднувати нові джерела помилок до існуючих уже вад пам'яті. Тому провали пам'яті і помилки можуть бути нормальним явищем як у звичайного свідка, так і у обвинуваченого [122, с. 103].

Крім пам'яті й уваги на сприйняття та на відтворення сприйнятого відповідний вплив могли справляти: стать свідка, вік, розумовий розвиток, темперамент, душевні та нервові захворювання, алкоголізм та багато інших чинників.

Прийоми з метою одержання доказів, якими розпоряджалися органи слідства у зазначений час, при розслідуванні злочинів виявлялися практично недостатніми. Тому виникла необхідність виробити нові, більш досконалі прийоми, які могли б стати нарівні з витонченістю способів учинення злочинів і їх приховуванням, і які були б ще кращими від тих, якими володіли злочинці.

До того ж висновку – необхідності змінити прийоми судового слідства, використовуючи методи фізичних, хімічних, біологічних і технічних наук, праці вчених у галузі експериментальної психології, водночас цінними в цьому відношенні були передусім досліді, які проводив французький психолог Альфред Біне. Досліді, які він проводив, були дуже

повчальні. Вони наглядно свідчили, що перекручування істини може бути визвано особою, яка проводить допит, з допомогою підготовлених запитань. Професорами Вільямом Штерном [123-125], Францом Лістом [126], Отто Ліпманном [122; 127] та іншими вченими було встановлено, що головні засади кримінального процесу того часу – показання свідків – можуть виступати нерідко недостовірним доказом через недостатню точність сприйняття, вражень і помилок пам'яті навіть у сумлінних свідків.

Незліченні недостатки чуттєвого сприйняття, вади пам'яті, суттєва різниця між людьми за віком, природними якостями та властивостями, прищепленими культурою, нарешті, стосовно здоров'я, настрою і впливу навколишнього середовища, які можуть дуже сильно впливати на людей, тому про одне й те саме явище чи подію ми майже ніколи не можемо одержати навіть двох однакових свідчень. І як тільки ми спробуємо перевірити, – писав ще Г. Гросс у кінці XIX ст., – що люди спостерігали і що вони нам повідомляли, то ми повинні будемо констатувати помилку за помилкою [128, с. 12].

Наочним підтвердженням цього ствердження одного з основоположників криміналістики Г. Гросса можуть бути приклади, які наводили професори О. Ліпманн, Ф. Ліст і В. Штерн.

Перший приклад: професор В. Штерн відправлявся в кінотеатр зі своїми студентами переглядати картину «Смерть Цезаря», після сеансу він опитував кожного зі студентів, хто наніс Цезарю перший із 33 кинджальних ударів, унаслідок чого почув від них різні відповіді.

Другий приклад: В. Штерн демонстрував протягом 45 с картину, на якій було зображено, як художник і члени його родини переносили різні речі. Після показу картини В. Штерн розпитував кожного зі своїх студентів, яку річ переносив сам художник, яку його дружина та інші члени родини, і почув різноманітні відповіді, які не відповідали дійсності.

Професор Ф. Ліст, прагнучи наблизити свій дослід до реальної дійсності, інсценував сцену замаху на вбивство. На початку 1902 року під час практичних занять із кримінального права в аудиторії Берлінського університету він розіграв

трагічну сцену: один із присутніх студентів, ображений своїм товаришем, кинувся на нього з кулаками. Образник вихопив із кишені револьвер і націлив його на ображеного. Професор схопив образника за руку з револьвером; останній спустив курок, але револьвер дав осічку. Крім учасників сварки та професора ніхто зі студентів не знав, що все це було заздалегідь підготовлено та інсценовано для досліду. 14 студентів дали письмові показання. Після чого виявилось, що в свідченнях понад 50 % помилкових даних (в окремих свідків кількість неправильних показань коливалася від 28 до 80 % від загальної кількості даних). Свідчення, які стосувалися самого моменту «замаху на вбивство», дали найбільший відсоток помилок (від 42,8 до 114,3 %) [129, с. 163].

Професор О. Ліпманн обрав для свого досліду найбуденніший сюжет. Під час лекції до університетської аудиторії зайшла дама і почала пошепки розмовляти з професором. У цей час професор і дама промовили гучно кілька фраз. Дама взяла з кафедри книгу, сіла за парту і почала її читати. Через 10 хв дама, пославшись на те, що в аудиторії спекотно, вийшла в коридор, захопила книгу з собою і сховала її у кишеню спідниці. Через три дні студенти дали свідчення з приводу сцени, яка сталася. На запитання, наприклад, чи взяла дама що-небудь з кафедри, два студенти не дали ніякої певної відповіді (відповіли – не знаю), а всі інші відповіді на це запитання були правильні. Правильних відповідей на всі запитання із загальної кількості було 67 % [130, с. 81-83].

Слід констатувати, що у зазначених вище дослідках брали участь більш-менш здорові молоді люди, які перебували в цілком нормальному стані. Що ж було б, якби свідки якої-небудь події перебували у збудженому стані? На це запитання відповів Г. Гросс, який навів ось такий приклад [128, с. 106].

У XVI сторіччі в Англії було страчено королеву Марію Стюарт. Після розкриття її труни (у 30-х роках XIX ст.) виявилось, що королева отримала два удари мечем, із яких один попав по шиї, а другим була відсічена голова від тулуба, між тим, збереглося кілька розповідей свідків цієї страти, які викладали з притаманною англійцям точністю всі події, причому ні один із авторів не згадував про два удари, а тільки

про один. Ці описи були складені так, що не можна було допустити з боку авторів забування чогось, очевидно, всі вони перебували у такому збудженому стані, що не помітили повторення удару і, якщо б їх викликали до суду, то вони б підтвердили написане ними.

Професору Г. Гроссу теж трапилося нагода перевірити своє припущення про вплив душевного стану на точність спостереження. Одного разу він був присутнім під час проведення страти. Кат, який виконував вирок, з якихось причин вирішив надіти рукавички. Після страти Г. Гросс запитав чотирьох осіб, які теж були присутні, якого кольору були рукавички у ката. Один з них відповів – чорні, другий – світло-сірі, третій – білі, а четвертий наполягав на тому, що кат не надягав ніяких рукавичок. Причому всі були у безпосередній близькості до ката, ніхто не припускав помилки і кожний з повною впевненістю стверджував, що говорив правильно [128, с. 106-107].

Про можливу недостовірність свідчень зазначав і С. М. Потапов: «Та частина криміналістики, яка називається кримінальною тактикою, розкрила шляхом численних дослідів причини недостовірності свідчень цілком сумнівних свідків. Причини ці коріняться у неоднаковому сприйнятті різними особами одних і тих же явищ, причому різниця ця дуже велика. Проведені у Брюсселі на курсах криміналістики досліді над студентами-юристами і медиками шляхом демонстрування перед ними подій і кінофільмів, дали у всіх випадках до 5 % точних свідчень, до 25 % приблизно правильних, до 25 % перебільшених, до 40 % незадовільних і до 5 % цілком правильних» [131, с. 215].

Серед публікацій російських юристів того часу, в яких приділялася увага недостовірності свідчень шляхом перекручування істини допитуваними можна назвати, наприклад, праці такого юриста-практика, як І. Г. Щегловітова [132].

Кожному досвідченому працівнику судово-слідчої системи не раз доводилося спостерігати у своїй практичній діяльності випадки, подібні описаним, коли тільки за обставинами справи,

встановленими не з допомогою свідчень очевидців, було можливим встановити помилковість таких свідчень.

Таким чином, свідчення очевидців не завжди можуть бути достовірними й мати доказовий характер. Тому довелося шукати нові шляхи одержання доказової інформації, і вони були знайдені внаслідок використання наукових методів у розслідуванні злочинів.

Разом із тим було б помилково думати, що показання очевидців мають бути цілком відкинуті; ні, вони потрібні, але такою же мірою повинні бути потрібні й ті методи одержання доказової інформації під час розслідування злочинів, які рекомендуються наукою криміналістикою.

Наукові методи на той час уже використовувала тільки судова медицина, завдяки чому судово-медична експертиза вже перебувала на належній висоті, а її висновки набули наукового значення. Про це свідчить та обставина, що 28 грудня 1867 р. (9 січня 1868 р.) на Першому з'їзді російських природознавців у м. Санкт-Петербурзі відомий російський судовий медик Є. В. Пелікан виступив з доповіддю «Про значення природничих наук для юриспруденції». У цій доповіді, зокрема, зазначалося, «що особливо важлива і дорого оцінювана повинна бути користь, очікувана від впливу природознавства на удосконалення тієї галузі нашої науки, яка служила меті правосуддя і станом якої тепер так було зацікавлене все наше суспільство – ми розуміємо судову медицину».

У галузі технічних знань експертиза до другої половини XIX сторіччя проводилася не вченими спеціалістами, а дилетантами, які не володіли достатнім запасом спеціальних знань. Підробка, наприклад, – злочин, відомий із сивої давнини, а, між іншим, для дослідження підробки тільки практично наприкінці XIX і початку XX сторіччя почали використовувати фотографію, хімію, мікроскопічний аналіз та ін.

Експертиза почерку вперше виникла у Франції в кінці XVI сторіччя. Приклад Франції наслідувала решта країн Європи. Але прийоми, якими користувалися експерти у ті віддалені часи, були недосконалі – експерти могли виявити тільки випадки особливо грубої підробки.

Проте і на початку XX сторіччя, як справедливо зауважив один із засновників криміналістики, французький криміналіст А. Бертільон, «науковий багаж експертів-каліграфів і граверів перебував у такому стані, що вони рівно нічого або майже нічого не знали». Так само скептично ставився А. Бертільон і до графологів чи психографологів, яких деякі наївні особи визнавали знавцями не тільки у розпізнаванні почерків, а і в угадуванні по почерку характеру людини, її здібностей, минулого і майбутнього. Щодо цих осіб А. Бертільон говорив, що їх дослідження «зводилися до нової галузі окультизму, яка могла визнаватися приємною грою чи забавою, але не більше того».

Наприкінці XIX і початку XX сторіччя вчені Ж. Шарко, П. І. Ріше, К. Фогт, Г. Тард та інші встановили зв'язок між нейромозговими захворюваннями і змінами у звичайному почерку людини; сформувалася досить різноманітна література з фізіології та патології почерку; були вивчені структура почерку і механізм письма; і таким чином експертиза почерку опинилася на твердій науковій основі.

Але, незважаючи на це, одного порівняння почерків було недостатньо для дослідження сумнівних документів. Злочинці винаходили більш витончені способи перемальовування та перекопіювання (механічного та хімічного) підписів. І ось у цих складних випадках на допомогу прийшли хімія, мікроскопія і, особливо, фотографія.

Початком судової науково-дослідної фотографії було проведення фотографічних досліджень фальшивих документів.

Розвиток судової фотографії безпосередньо був пов'язаний з іменем французького криміналіста А. Бертільона, який все своє життя присвятив удосконаленню прийомів судового розслідування злочинів шляхом використання у судовій експертизі, в карному розшуку методів, які базувалися на засадах природничих наук і технічних знань. Перу цього вченого належав твір, спеціально присвячений судовій фотографії. Він винайшов кілька типів фотоапаратів, пристосованих для використання під час проведення слідства, створив метричну фотографію, яка мала і має практичне значення для складання протоколу огляду місця події і фіксації

обстановки місця злочину, розробив питання про прийоми фотографування злочинців з метою їх упізнання, а також склав особливу систему класифікації цих фотографій тощо [133-134].

А. Бертільон заклав основи судової фотографії, яка дістала подальший розвиток завдяки творам професора Лозанського університету Р. А. Рейсса [135], а також німецьких учених Ф. Пауля [136], Г. Поппа та ін. Родоначальником судової науково-дослідної фотографії справедливо було визнано російського вченого Є. Ф. Бурінського, який вказав нові шляхи фотографії [137, с. 135].

Слідом за судовою фотографією в судову і розшукову практику були введені інші методи: антропометрія, словесний портрет, розшукові альбоми і, нарешті, завдяки англійському антропологу і лікарю Ф. Гальтону, 1895 року – дактилоскопія.

Судові лікарі зі свого боку активно вивчали татуювання, рубці та інші ознаки злочинців, різні плями та сліди, і не було в судовій медицині жодного відділу, який би розвивався з того часу так швидко, як відділ ідентифікації особи.

Західноєвропейська література швидко збагатилася низкою праць, присвячених методам розслідування злочинів, в основу яких були покладені знання з галузі біологічних, хімічних і фізичних наук.

Із них особливу увагу привертав на той час і привертає донині один із перших посібників практичного характеру, написаний судовим слідчим, а згодом професором Грацького університету Г. Гроссом.

Г. Гросс був людиною практики, який у своїй щоденній роботі в пошуках нових шляхів розслідування злочинів не стояв осторонь природничих наук. Першим фундаментальним посібником з криміналістики був посібник практичного характеру, написаний завдяки досвіду, нагромадженому протягом 20-річної роботи судовим слідчим, професором Грацького університету Г. Гроссом. Перше видання зазначеної праці німецькою мовою вийшло 1893 року [138]. Розгортаючи книгу Г. Гросса, поряд з підтримкою останнім антропометричного методу ідентифікації особи злочинця, створеного А. Бертільоном (який на той час використовувався в практиці правоохоронних органів майже всіх цивілізованих

країн світу), поряд з досягненнями судової медицини, методами дослідження отрути, вогнестрільної зброї і крові, можна знайти цілу низку розділів, які раніше не траплялись у жодному з фахових видань. У цій праці Г. Гросс, крім того, приділяє належну увагу питанням використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Автор зазначає, що слідчий у випадках, коли в процесі розслідування будуть виникати питання, вирішення яких виходить за межі знань останнього, він повинен звертатися за допомогою до відповідних фахівців. Тим самим автор закликає повніше використовувати можливості природничих і технічних наук.

Необхідність у праці, яка систематизувала б з наукової точки зору всі науково-технічні відомості, які потрібні слідчому чи особі, яка проводила розслідування і розкриття злочинів, почала відчуватися з тих пір, коли змагальний процес зруйнував всю стару систему слідства й позбавив «царицю» кримінального процесу її величного статусу. Але цей недолік було доповнено тільки 1893 року виданням зазначеного твору Г. Гросса. Треба зазначити, що саме тоді автор уже заклав підвалини для нової науки, яку він же пізніше назвав криміналістикою [32, с. 77].

У роки, коли Г. Гросс працював у Чернівцях, ним було написано і опубліковано низку наукових праць з проблем кримінального права й процесу, кримінальної психології і криміналістики, серед яких особливу увагу заслуговують наукові праці з проблем криміналістики, які були опубліковані в німецьких, швейцарських юридичних часописах. 1900 року в швейцарському юридичному часописі Г. Гросс опублікував наукову працю «Щодо питань криміналістики» [139]. Ця праця стала відповіддю на запитання, викладені у науковій праці Карла Штосса і опублікованій в цьому ж часописі під назвою «Що таке криміналістика?» [140]. Г. Гросс, відповідаючи на це запитання, незважаючи на те, що він питання криміналістики порушував неодноразово в різних публікаціях раніше і не висловлюючи ніяких заперечень Карлу Штоссу, тільки виклав поняття щодо нової справи (криміналістики) в окремих рекомендаціях:

I. Мета і завдання криміналістики – це вивчення фактів кримінального права, зокрема людини як об'єкта (злочинець) і суб'єкта (суддя, слідчий, свідок).

II. Це завдання має двояке значення: практичне і теоретичне.

1) Суто практичне зводиться до використання в кримінальному процесі різних спеціальних знань, де розрізняють:

а) знання експертів (медицина, хімія, фізика, мікроскопія, техніка і т. ін.). І тут криміналіст повинен бути обізнаний певною мірою з цими знаннями, щоб знати, які питання він може поставити перед відповідними експертами в тій чи іншій ситуації;

б) знання, для яких допомога експертів не потрібна. До них належать знання мови злочинців, установлення особи злочинця і його попередньої судимості, встановлення негативних обставин і т. ін.

2) Ознайомлення з теоретичним завданням, яке полягає в тому, що в кримінальному праві веде до пізнання злочину і злочинця.

III. Усе, що об'єднує криміналістику, не може бути введено в кримінальний процес тому, що він значно збільшився би за обсягом. Правильним є те, що криміналістика запозичує деякі досягнення з інших галузей знань, але вона має достатню кількість знань, які розроблені виключно нею.

IV. Одне із завдань криміналістики полягає в тому, щоб ненадійне і небезпечне висловлювання свідка можливо було замінити або підкріпити використанням об'єктивних речових доказів.

V. Разом із тим основний акцент кримінального процесу слід робити на проведенні досудового слідства.

VI. Історичний момент з криміналістичної точки зору об'єднується з природничонауковим, коли криміналіста повинно цікавити все те, що стосується моменту вчинення того чи іншого злочину, відповідних звичок злочинця та ознак учинення окремих видів злочинів, які називаються узагальненим словосполученням «почерк злочинця».

VII. Усупереч усім протидіям і запереченням Г.Гросс підтримував точку зору, що криміналістика повинна бути обов'язковим предметом навчання в юридичних навчальних закладах, розпочинаючи з п'ятого семестру.

Криміналістика, – зазначає Г.Гросс, – це наука про реальності кримінального права. Вивчення його фактів і використання його результатів – це мета криміналістики. Вона поділяється на дві галузі знань: об'єктивну, або, власне, криміналістику, і суб'єктивну криміналістику, або кримінальну психологію в сучасному розумінні.

Об'єктивна криміналістика займається: кримінальною реєстрацією, знаряддями злочину, порівнянням рукописів, використанням фотографії, залученням до процесу розслідування різних фахівців – експертів. Потім вона розробляє можливі методи й засоби пошуку, виявлення і фіксації різних видів речових доказів: складання схем, планів, малюнків; моделювання і консервування; відтворення паперів і схожих речей. Нарешті, вивчення ознак зламу, крадіжки, пожеж, вбивства та інших правопорушень.

Суб'єктивна криміналістика, або кримінальна психологія, вибирає зі всіх теорій загальної психології ті, які могли б бути використані відносно звинуваченого або свідка як експертом, так і слідчим або суддею з метою оцінки психічної діяльності і перетворює ці установки для її криміналістичної мети і прагне використовувати ці теорії у цей момент з погляду криміналіста.

Знання як об'єктивної, так і суб'єктивної криміналістики необхідні однаково як експерту, слідчому, так і судді, тому що тільки за їх наявності вони можуть успішно, оперативно і справедливо вершити кримінальний процес, – підкреслює Г.Гросс. Здобуття криміналістичних знань можливо шляхом заснування спеціальних криміналістичних інститутів, але ці знання можливо надавати і в інших наукових інститутах, зокрема у спеціальних юридичних навчальних закладах, і процес навчання повинен складатися з шести складових частин:

1. Лекції, в яких необхідно приділити увагу роботі судового слідчого у процесі проведення досудового розслідування і, зокрема, під час проведення огляду місця події і його роботи з

різними слідами злочину, виявлення інсценувань з обов'язковим приділенням уваги питанням суб'єктивної криміналістики.

2. Криміналістичні музеї, в яких збиралися б експонати зі знарядь учинення злочину, допоміжних пристосувань, різних тайників і т. ін. – речових доказів, які використовувалися злочинцями під час вчинення того чи іншого злочину і ознайомлення з якими давали б судовому слідчому і судді необхідні знання з цього предмета.

3. Лабораторії, в яких можна було проводити лекції, знайомитися з музейними експонатами, а також проводити різного роду роботи з метою оволодіння відповідними навиками стосовно пошуку, виявлення, фіксації (консервації) різного роду слідів.

4. Бібліотека, в якій повинна бути література медичного, технічного, технологічного, психологічного, фізичного наукового характеру, а також іншого змісту, відповідно до особливостей криміналістики.

5. Криміналістична станція – прототип сучасної судово-експертної установи, яка повинна була надавати допомогу судовим слідчим і суду у проведенні різного роду досліджень (хімічних, фізичних, мікроскопічних і т. ін.) і до якої вони могли б звертатися за допомогою у складних випадках.

6. Публіцистичний, науковий орган, в якому публікували б виконані в лабораторії роботи, потім давав би відповіді на питання, які могли виникати в галузі криміналістики і таким чином сприяв би меті криміналістичного інституту.

Такі основні положення щодо питань удосконалення криміналістики, які були написані й опубліковані Г. Гроссом в роки його науково-педагогічної діяльності в Чернівецькому університеті.

Сьогодні Г. Гросс справедливо визнається одним із основоположників сучасної криміналістики і слава цієї людини також є гордістю нашої держави, оскільки на початку становлення і розвитку криміналістики вчений працював саме в місті, яке сьогодні є українським, в якому, до речі, продовжували вдосконалюватися знання, здобуті ним у період праці судовим слідчим, народжувались нові думки, що доповнювали останнє видання його основного твору –

«Порадник для судових слідчих як система криміналістики», були написані й опубліковані інші праці з кримінального права, процесу, кримінальної психології і криміналістики.

Проведення судової експертизи характеризується виникненням, розвитком і припиненням комплексу досить складних правовідносин як між суб'єктами судово-експертної діяльності (експертом, слідчим, суддею), так і особами, чий інтерес вона обстоює (обвинуваченим, підсудним, потерпілим, цивільним позивачам і т. д.).

Судова експертиза виникла пізніше за інші джерела судових доказів, історичні та літературні відомості про її походження мізерні й уривчасті. Так, у дореволюційній російській і сучасній зарубіжній літературі багато авторів пов'язують її зародження з часом канонічного процесу. На підтвердження цього вони посилаються на буллу папи римського Інокентія III (1209 р.), в якій для вирішення питань про причини смерті вбитого він звернувся до лікарів і висловив думку: чи заподіяв смерть той, хто перший вдарив вбитого знаряддям [141, с. 41].

Інші автори з цією метою наводять положення, що містяться в канонах, в яких згадується про участь лікарів у «дослідженні злочинів» [17, с. 90].

Однак така думка суперечить історичним фактам, тому що випадки залучення лікарів до розслідування справ про вбивства і поранення траплялись і до канонічного процесу. Збереглися, наприклад, відомості про те, що тіло Юлія Цезаря, вбитого змовниками, було оглянуте лікарем Ангістієм, який встановив, що рана на грудній порожнині повинна бути визнана, безумовно, смертельною. Є, наприклад, історичні дані про те, що відбитки пальців з метою ідентифікації особи використовувались в Китаї. У період Сунської династії (900-1278 рр.) вони фігурували у кримінальних процесах. Широко відома видатна пам'ятка китайської судової медицини «Сіюань-лу», написана 1247 р. Найімовірніше, що саме Китай є місцем зародження судової експертизи [142, с. 167].

Виникнення судової експертизи в Росії слід віднести до XVI ст. Перший випадок, який дійшов до нас, відноситься до судово-медичної експертизи 1535 р. На доручення правительки

Олени Глинської лікар Феофіл оглянув удільного князя Андрія Старицького за підозрою його в удаванні хвороби. Феофіл доніс правительці Олені: «у Андрія хвороба легка, каже, що на стегнах болячка, а лежить на ліжку» [116, с. 213].

Огляд призначався царським наказом, метою його було визначення придатності осіб до військової та державної служби. У монастирях такі огляди здійснювали так звані судові старці.

У XVII сторіччі відбулося зародження в Росії судово-психіатричної експертизи. Так, наприклад, «в 1685 р. якусь Авдотьцу, звинувачують у крадіжці соболиного хутра, перебуваючи в наказовій хаті, сказала, що з'їхала з глузду, ніби скаженіла». Її відіслали в Троїцький дівочий монастир, попу і старицям було наказано спостерігати хвору з тим, щоб з'ясувати «справді вона скаженіла або з умислом на себе намову затіяла» [143, с. 16].

Уживаючи термін «криміналістична експертиза», ми насамперед маємо на увазі експертизу підроблених документів. Як відомо, що підміна документів уже в Давньому Римі була дуже поширеним явищем. Наприклад, підроблення заповітів було на ті часи настільки звичайним, що навіть чесні люди, за словами Цицерона, не гребували можливістю збагатитися з їх допомогою. У Римі існували навіть спеціалісти з почерку, які виступали експертами в судах, де були розглянуті справи про фальсифікації.

З давніх пір підміни були відомі й в Росії. Так, Псковська судова грамота передбачала випадки використання підроблених документів. У ст. 61 Грамоти зазначається: «Князь і посадник не повинні оголошувати недійсними грамоти, складені за формою, але підроблені грамоти та засоби, проводячи воістину розслідування, слід на судовому розгляді визнати недійсним». Паралельно з документами досліджувався почерк, і дяки користувалися зразками для порівняльного дослідження.

У дореволюційній Росії кваліфікованих експертів-почеркознавців було небагато. В основному почеркознавча експертиза була в руках вчителів краснопису, друкарів, канцелярських переписувачів.

Наукове обґрунтування почеркознавства отримало лише після 1917 р. Початковий етап в теорії радянського судового

почеркознавства пов'язаний з працями А. І. Вінберга, С. М. Потапова і Б. І. Шевченка.

Великий вплив на розвиток криміналістичної експертизи справило виникнення нової наукової галузі знань, яка дістала назву «судова фотографія». На початковому етапі вона служила засобом фіксації, а з часом розділилася на судово-оперативну і судово-дослідницьку фотографії.

Творцем судово-дослідницької фотографії, як уже згадувалося, був російський вчений Е. Ф. Бурінський (1847-1910 рр.). Понад 15 років він досліджував кольоророздільний метод, що дозволив побачити з допомогою фотографії «невидиме».

Перша судово-фотографічна експертиза була проведена Е. Ф. Бурінським у Петербурзькому окружному суді восени 1889 р., коли вдалося встановити не тільки справжність підпису на документі, а також чий підпис був під чорнильною плямою.

Нарешті, поряд із судово-фотографічною експертизою в другій половині XIX ст. значно розвинулася судово-балістична експертиза (експертиза вогнестрільної зброї).

Характер досліджень, пов'язаних із застосуванням вогнестрільної зброї у вчиненні злочинів, поступово розширювався. Крім досліджень самої зброї і боєприпасів з'являються інші види досліджень. Наприклад, 1894 р. у справі якогось Міхеля Кінсара, засудженого за замах на життя Йоганна, важливу роль відіграв пиж, виявлений на місці злочину. Експерт Гренцштейн, який проводив дослідження цього пижа, і пижа, вилученого зі ствола зброї М. Кінсара, довів, що обидва вони виготовлені з одних і тих же аркушів книги «Домашня дитяча книга» [144, с. 20].

Чимало було зроблено в галузі судово-балістичної експертизи російськими вченими, зокрема М. Пироговим та І. Щегловим.

Розвиток дактилоскопії в Росії став можливим після опублікування робіт англійських учених Ф. Гальтона та Е. Генрі, що запропонували дактилоскопічну систему реєстрації.

Першими експертними установами в Росії слід уважати Аптекарський приказ та Іванівську площу в Москві, створеними на початку XVII ст.

Діяльність Аптекарського приказу була різноманітною, але головною його функцією було «лікування». Експертиза ж була другорядною, однак вона проводилася систематично і сфера її діяльності розширювалася.

Кожен випадок проведення експертизи в Аптекарському приказі не мав процесуального характеру.

Другою старовинною експертною установою була Іванівська площа в Москві. На ній були зосереджені завдяки новоствореному Приказу суддівська, д'яченська і під'яченська приказні служби для всієї держави. Іванівська площа, по суті, була головною нотаріально-територіальною конторою в Московській державі. Таким чином, експертиза не була ні єдиним, ні основним заняттям майданних під'ячих.

Серед експертних установ, що виникли на початку XIX ст., особливу роль відігравала Медична рада Міністерства внутрішніх справ. У наказі з приводу її створення йшлося про те, що вона затверджується для «удосконалення медичної частини». Діяльність Ради ділилася на три частини: 1) аптечна справа; 2) судово-медична справа; 3) санітарні заходи. З 1822 р. до її компетенції були віднесені різні хімічні випробування. До складу Ради входило багато видатних діячів науки: О. М. Зінін, Д. І. Менделєєв, М. І. Пирогов та І. П. Пирогов [145, с. 75].

До числа медичних установ, що виконували експертні функції, відносились також засновані 1797 р. Лікарські управи. З одного боку, на них покладалися наглядові функції, тому що вони здійснювали контроль за лазаретами, аптеками, лікарями, з другого – вони були органами практичними, в обов'язки яких входило проведення судово-медичних експертиз.

Помітне місце в судово-експертній діяльності посідала Експедиція заготовлення державних паперів, створена 1818 р.

Уже через кілька років після створення на Експедицію була покладена експертиза паперових асигнацій, які вважались фальшивими. Проводилися й інші дослідження, наприклад, знаків поштової і гербової оплати і т. д.

Велика експертна діяльність здійснювалася в Російському технічному співтоваристві, яке виникло 1866 р. у Санкт-Петербурзі з метою сприяння розвитку техніки й промисловості Росії.

Наприкінці XIX сторіччя в Росії виникла перша науково-експертна криміналістична установа. Це була судово-фотографічна лабораторія, створена Е. Ф. Бурінським 1889 р. Значення цієї науково-експертної криміналістичної установи не було оцінено. Для лаборанта у будівлі Петербурзького окружного суду не знайшлося навіть окремої кімнати. Проте, незважаючи на наявні труднощі, Е. Ф. Бурінському вдалося виконати в своїй лабораторії не одну експертизу [146, с. 134].

1893 року замість напівофіційної лабораторії Е. Ф. Бурінського була створена урядова судово-фотографічна лабораторія, установа при прокуроріві Петербурзької судової палати, однак 1912 р. вона припинила своє існування. Замість неї 1912 р. відкрився Петербурзький кабінет науково-судової експертизи, що перебував у віданні прокурора Петербурзької судової палати. Коло його експертної діяльності було різноманітне. До функцій цього Кабінету входило проведення дослідження у кримінальних і цивільних справах не тільки з допомогою фотографії, а й з допомогою дактилоскопічного, хімічного і мікроскопічного аналізу, а також інших прийомів. Виняток становили лише дослідження, проведені лікарськими відділеннями Губернських правлінь.

Відповідно до нових завдань у Кабінеті науково-судової експертизи було створено три відділи: фотографічний, кримінально-технічний і хімічний. Однак почеркознавчій експертизі належало основне місце (принаймні в кількісному відношенні) серед інших експертиз.

У 1913-1914 роках відкрилися кабінети науково-судової експертизи в Москві, Києві та Одесі. Завдання, структура та обсяг їх діяльності були такі самі, як і у Петербурзького кабінету.

Необхідно відзначити, що 1911 р. була зроблена спроба організувати судово-бухгалтерську експертизу. При Ризькому міському управлінні існувала посада присяжного бухгалтера, який був зобов'язаний прибути для проведення експертиз до місцевого суду на першу його вимогу. Посада присяжного бухгалтера була виборною. Він обирався міською управою терміном на три роки.

Початок створення єдиної системи судово-медичної експертизи в радянській Росії було покладено в жовтні 1918 р. При відділі громадянської медицини Народного комісаріату охорони здоров'я був утворений підвідділ медичної експертизи. Функції цього підвідділу визначалися особливим положенням, в якому вказувалося, що він є вищою науково-практичною інстанцією для вирішення питань і справ у галузі судово-медичної експертизи, у тому числі для вирішення дискусійних питань, що виникають в експертній практиці. 1919 р. у зв'язку зі зміною структури Народного комісаріату охорони здоров'я (НКОЗ), відділ цивільної медицини було ліквідовано, а підвідділ медичної експертизи перетворено на самостійний відділ. Кількість експертів, які перебували на обліку НКОЗ, 1919 р. становила 93, 1920 р. – 96, 1921 р. – 143, 1923 р. – 178 осіб. На той час кількість злочинів, що вимагали проведення судово-медичної експертизи, була досить значною. Так, наприклад, 1923 р. в органах кримінального розшуку та міліції перебувало у провадженні 12 957 справ про вбивства.

На початку 1919 р. судово-медичні лабораторії виникли у м. Харкові та в деяких інших містах УСРР [147, с. 766].

1924 року лабораторії вже існували в Ленінграді, Саратові, Свердловську, Омську та інших містах. 1926 р. судово-медичних лабораторій налічувалося понад 20.

1924 року в Москві була створена Центральна судово-медична лабораторія. На базі цієї лабораторії було утворено 1931 р. судово-медичний науково-дослідний інститут, який 1933 р. став Державним науково-дослідним інститутом судової експертизи. Здійснюючи практичну судово-медичну діяльність, інститут проводив судово-медичні та судово-хімічні експертизи з особливо складних і важливих справ.

Усі судово-медичні експерти та судові хіміки були об'єднані в спеціальні експертні установи – бюро судово-медичної експертизи. Бюро очолювали старші міські (у Москві та Ленінграді), обласні, крайові судово-медичні експерти, республіканські судово-медичні експерти міністерств охорони здоров'я і головні судово-медичні експерти міністерств охорони здоров'я союзних республік. До складу бюро судово-медичної експертизи входили такі відділи:

- судово-медична амбулаторія (відділ з усіх видів освідчування живих осіб);
- морг (відділ з судово-медичного дослідження трупів з паталогістологічним відділенням);
- судово-медична лабораторія (відділ з дослідження речових доказів із судово-медичним для судово-хімічних досліджень відділенням і фізико-технічним для рентгенологічних, спектрографічних, мікрофотографічних та інших досліджень).

Судово-психіатрична експертиза спочатку була об'єднана з судово-медичною експертизою. Створений 1918 р. підвідділ судово-медичної експертизи, керував експертною діяльністю не тільки судових медиків, а й судових психіатрів. У проведенні судово-психіатричної експертизи на стадії досудового слідства мав брати участь один лікар-психіатр, а у судовому розгляді – три лікарі-психіатри.

Більша частина судово-психіатричних експертиз в роки її становлення проводилася в звичайних психіатричних лікарнях. Початком у розвитку судово-психіатричних експертних установ в УСРР було створення 1921 р. у Москві Науково-практичного інституту судово-психіатричної експертизи, реорганізованого 1932 р. в Центральний науково-дослідний інститут судової психіатрії, якому присвоєно ім'я професора В. Л. Сербського, який є основоположником вітчизняної судової психіатрії [116, с. 125].

1930 року починають створюватися криміналістичні кабінети та лабораторії при юридичних вищих навчальних закладах. В Саратові при юридичному інституті виникла перша така лабораторія.

Слідом лабораторії виникають у Московському, Ленінградському, Свердловському та інших юридичних інститутах.

1 березня 1919 р. є днем фактичного створення Кабінету судової експертизи центру розшуку НКВС РРФСР, а також народження експертно-криміналістичної служби. У її створенні взяли участь видатні вчені того часу, талановиті організатори

С. М. Потапов, В. Л. Русенький, П. С. Семеновський та ін. [17, с. 94].

Для ефективної боротьби з кримінальними діяннями при кримінально окружних, обласних, крайових управліннях міліції (УМ) РРФСР, України на початку 1920-х років були організовані реєстраційно-дактилоскопічні бюро, до складу яких входили завідувач, дактилоскопіст, фотограф. Дактокарти робилися в трьох примірниках: один із них зберігався в місцевій картотеці, другий надсилався до республіканського реєстраційного бюро, а третій – до центрального реєстраційного бюро Головного управління міліції (ГУМ) НКВС РРФСР. У реєстраційному бюро здійснювався облік злочинців за дактилоскопічною системою, створювалися фототеки. Для цього працівникам бюро була потрібна спеціальна технічна підготовка. У зв'язку з цим наприкінці 1920-х років при відділах кримінального розшуку (ВКР) НКВС м. Москви вперше були організовані курси з дактилоскопії.

У той складний час через недостатню технічну оснащеність і низький криміналістичний досвід в оперативно-слідчій роботі траплялися поверхневі огляди місця події, сліди та інші речові докази не вилучалися або невміло використовувалися для викриття злочинця. Тому багато з протиправних дій залишалися нерозкритими. Було тимчасово прийнято рішення про організацію при ГУМ НКВС РРФСР науково-технічних підрозділів.

Підготовка кадрів для науково-технічних підрозділів проводилася під керівництвом С. М. Потапова, співробітника центрального Управління карного розшуку НКВС РРФСР.

У 1931 р. при УМ НКВС УСРР було організовано науково-технічне відділення (НТВ). До нього входили експерт-хімік, експерти, фотографи, кінологи. Науково-технічне відділення розміщалося у п'яти кімнатах і було оснащене репродукційною фотоустановкою, фотозбільшувачем, двома фотоапаратами, фотоштативом «Урбана», кількома фотоапаратами «Фотокор», двома мікроскопами, спецапаратом для виробництва світильного газу, деяким обладнанням для хімічної лабораторії (додат. А.8.).

НТВ мало змогу забезпечити проведення графічних, технічних, хімічних експертиз. Незважаючи на нечисленний склад і мізерні технічні можливості, відділення обслуговувало органи міліції Української СРР. За найбільш характерними експертизами склалися інформаційні листи, які з фотоілюстраціями надсилалися до НТВ ГУМ НКВС СРСР. Крім того, працівники НТВ республіки проводили заняття з криміналістики у Київській школі міліції, на табірних зборах і організованих курсах.

Головне завдання, що стояло перед експертами науково-технічного відділення – навчити оперативних співробітників міліції користуватись науково-технічними методами у боротьбі зі злочинністю.

Співробітники відділення взяли активну участь у Великій Вітчизняній війні. Деякі поповнили міліцейські формування, інші прийняли безпосередню участь у військових діях.

Післявоєнна історія експертно-криміналістичної служби починається відразу після звільнення України від фашистських загарбників. Оперативна обстановка в Україні була складна, особливо на півдні країни та в її західних областях.

Після реформування 1946 р. НКВС і перетворення його на МВС особовий склад науково-технічного відділення змінився. 1947 р. відділення очолив Г. В. Чайка.

У післявоєнний період відділенням проводилися такі експертизи: графічна, дактилоскопічна, трасологічна, балістична, холодної зброї, технічне дослідження документів, словесний портрет. Усього за 1946 р. відділенням було проведено 332 експертизи й дослідження.

1948 року з Москви надійшло розпорядження про реорганізацію науково-технічного відділення в науково-технічний відділ, а в обласних УМ почали створювати науково-технічні відділення та групи. Відділ у УМ МВС УРСР значно поповнився молодими експертами, які закінчили вищу школу міліції.

У відділі було створено хіміко-біологічне відділення.

1950 року у відділі була організована картотека слідів рук, вилучених із місць подій, і колекція стріляних гільз і куль, вилучених із місць нерозкритих злочинів. За 18 років у ній були

розміщені гільзи й кулі, вилучені з 281 місця злочинів. За колекцією перевірено 2965 стволів бойової зброї (пістолети, револьвери, пістолети-автомати, гвинтівки, карабіни, обрізи гвинтівок і карабінів), розкрито 78 тяжких злочинів (вбивства, розбійні напади і т. д.). До 1951 – 1952 рр. штати НТВ обласних УМ були укомплектовані основними фахівцями, які закінчили школу Головного УМ СРСР.

У 1949-1952 роках в органах міліції МВС УРСР було створено науково-технічні відділення, групи та лабораторії. Для укомплектування цих апаратів не вистачало експертів-криміналістів. З Московської спеціальної школи міліції у розпорядження відділу кадрів МВС УРСР щороку поступало лише два-три такі спеціалісти середньої кваліфікації. Тому однією з головних функцій науково-технічного відділу була підготовка їх на місці. Наказом начальника управління міліції МВС УРСР було створено спеціальну комісію з приймання іспитів у молодих експертів-криміналістів, підготовлених науково-технічним відділом.

З 1951 року науково-технічні апарати органів міліції оснащуються технічними засобами. У НТВ МВС були організовані й добре оснащені хімічна, судово-медична, криміналістична і судово-фотографічна лабораторії. З поліпшенням якісного складу експертно-криміналістичної служби й підвищенням технічної оснащеності виникла можливість надавати ефективну допомогу оперативним і слідчим апаратам у боротьбі з протиправними діями. Усе частіше на місця злочинів стали виїжджати працівники НТВ. 1952 р. здійснено 1118 виїздів експертів, 1953 р. – 2169. 1952 р. проведено 4405 експертиз, 1953 р. – 5530. Тільки за колекціями стріляних гільз і куль 1953 р. експерти НТВ допомогли працівникам карного розшуку розкрити 59 тяжких кримінальних злочинів.

У 1950-х роках співробітники карного розшуку все частіше стали застосовувати науково-технічні засоби у розкритті суспільно небезпечних діянь. Тільки 1956 р. з допомогою дактилоскопічного обліку було виявлено та знешкоджено 153 злочинці-рецидивісти. Усього з допомогою картотеки органи

міліції розкрили 1955 р. 90,3 % кримінальних злочинів, 1956 р. – 94,8 %.

1970-х роках працівники відділу криміналістичних досліджень оперативно-технічного управління (ОТУ) систематично вдосконалювали спеціальну підготовку експертів-криміналістів периферійних підрозділів, стежили за якістю, термінами проведення експертиз, результативністю роботи з картотеками. Експерти приділяли увагу розробленню нових методик виявлення і дослідження речових доказів.

Інспекторський склад і слідчі у своїй практичній діяльності частіше стали використовувати криміналістичну техніку та науково-технічні методи, результати криміналістичних, фізико-хімічних, біологічних, харчових досліджень.

Характерно, що в 1970-х роках в ОТУ МВС УРСР утворені спеціальні лабораторії (хімічна, харчова, біологічна, фізична). За наказом ОТУ МВС СРСР в цих лабораторіях проходили стажування експерти багатьох УВС країни.

1977 року створена ядерно-фізична лабораторія, яку очолив експерт В. І. Гаврон. Наприкінці 1970-х років оперативні співробітники почали частіше використовувати технічні засоби, в тому числі хімічні пастки.

За станом на 1 січня 1978 р. в оперативно-технічних апаратах органів МВС УРСР штатна чисельність експертів становила 84 особи. Вищу освіту мали 52 особи, середню – 17, навчалися у вищих навчальних закладах – 15. Спеціальну підготовку мали 33 особи.

1979 року була створена пожежно-технічна лабораторія, яка надала можливість слідчим, використовуючи експертів, грамотно проводити огляд місця пожеж. Замість ОТУ було створено 1981 р. експертно-криміналістичне управління (ЕКУ), тобто нова служба, яка, нарівні з кримінальним розшуком, стала відповідати за профілактику, розкриття і розслідування злочинів. У складі управління діяли хімічна, фізична, ядерно-фізична, біологічна, харчова, судова фотографія, пожежно-технічна та інші лабораторії. Криміналістична лабораторія виконувала всі види експертиз (балістичні, дактилоскопічні, трасологічні, експертизи за словесним портретом, графічні й технічні експертизи документів, дослідження холодної зброї).

Відділ зв'язку, раніше входив до складу ОТУ, став самостійним підрозділом, а експертно-криміналістичне управління почало зосереджуватися в основному на експертно-криміналістичних питаннях. Експертно-криміналістична служба проводила близько двох третин усіх експертиз у кримінальних справах. Спеціалісти брали активну участь у слідчих і оперативно-розшукових заходах, що дало змогу уникати помилок, озброювала слідчих і оперативних працівників достатніми знаннями з різних галузей. Служба стала використовувати найсучасніші прилади та методики досліджень: лазерну, електронну, оптичну апаратуру різного призначення і діапазонів; спектроскопи, спектрометри, аналогову і цифрову фототехніку, обчислювальну техніку, фотографування в інфрачервоних і ультрафіолетових променях.

Період кінця 1980-х – початку 1990-х років характеризувався інтенсивним упровадженням ЕОМ для автоматизації колекцій слідів рук, взуття, знаряддя злому, транспорту та інших об'єктів. З допомогою ЕОМ розроблена нова програма зі складання суб'єктивного портрета. В експертно-криміналістичних підрозділах створені відеотеки. З їх допомогою тільки 1993 р. розкрито 300 злочинів. У цей період була введена спеціалізація експертів. На рівні районної ланки створювалися криміналістичні відділення, що дозволяло забезпечити не тільки ефективну їх технічну оснащеність, а й організувати добові чергування спеціалістів для виїздів на місце подій, досконаліше досліджувати під час розкриття злочинів вилучені з місць подій речові докази.

До складу служби були введені посади техніків-криміналістів, що суттєво підвищило рівень техніко-криміналістичної забезпечення слідства, оперативно-розшукової роботи. Технік-криміналіст брав ефективну участь у збиранні речових доказів, був активним помічником і слідчого, і оперативника.

Співробітниками ЕКУ налагоджені тісні зв'язки з науковими й дослідницькими центрами. Це дозволяло, використовуючи новітнє у світі обладнання та методики, проводити дослідження на високому якісному рівні, надавати значну допомогу слідству у розкритті тяжких злочинів.

Для надання низовим підрозділам постійної методичної та технічної допомоги, якісного дослідження речових доказів 1993 р. проведена структурна реорганізація служби. При МВС України було створено Науково-криміналістичний центр. Кабінет Міністрів України прийняв постанови «Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України» від 6 травня 1998 р. № 617 та «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ» від 20 грудня 2000 р.

У експертно-криміналістичному управлінні створені відділи організаційно-методичного керівництва і техніко-криміналістичного забезпечення та впровадження науково-технічних засобів в ОВС.

Нині головним підрозділом експертно-криміналістичної служби МВС України є ДНДЕКЦ МВС України – потужний, технічно оснащений підрозділ, здатний проводити різноманітні за складністю і масштабом дослідження та експертизи, необхідні для встановлення істини в кримінально-правовому процесі.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ

Розслідування злочинів має давню історію. З часів виникнення держави й права визріла потреба встановлення істини у різних випадках порушень закону, особливо злочинних. Розслідування кримінальних злочинів вимагало від відповідальних осіб удаватись до використання різних знань, що виходили за межі їх уявлення.

Діяльність з дослідження доказової інформації під час розслідування злочинів є невід'ємною складовою функціонування органів розслідування, але уявлення про неї були не завжди однозначні, її сучасне розуміння не завжди відображає трактування цієї діяльності на більш ранніх етапах розвитку суспільства. Уявлення про використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів видозмінювались протягом усієї історії розвитку експертної, слідчої і судової діяльності.

На сьогоднішній день судова балістика сформувалась як галузь науки криміналістики, а тому має свій предмет, методи, завдання. Судова балістика є теоретичною і методологічною основою експертизи вогнестрільної зброї і набоїв. У процесі проведення досліджень застосовуються не тільки методи й прийоми судової балістики, а й залучаються знання з інших наук. Перш ніж набути сучасного статусу серед інших галузей знань криміналістичної техніки, судова балістика подолала довгий і нелегкий шлях. Початківцями у цій галузі стали зброярі, судові медики та хіміки. Тільки у першій половині XIX ст. сформувалась галузь криміналістики – судова балістика, на основі завдань та об'єктів, що досліджуються під час проведення експертизи вогнестрільної зброї і набоїв. Розвиток судової балістики базувався на принципах, які були результатом праці багатьох науковців-криміналістів протягом десятих років. Ці принципи й стали теоретичною основою стійкого фундаменту сучасної судової балістики. Судова балістика включає технічні відомості, які належать до вогнестрільної зброї, боєприпасів і слідів їх застосування; розробляє рекомендації щодо застосування методів і засобів виявлення цих об'єктів, їх вилучення і дослідження з метою

встановлення обставин, які набувають суттєвого значення для розслідування, розкриття та попередження злочинів. Науковими основами формування судової балістики є як положення загальної балістики, так і відомості зі спеціальних військових наук (матеріальна частина зброї, конструювання зброї) та інших споріднених галузей знань. І. С. Андрєєв зазначає, що «балістика – це наука про рух артилерійських снарядів, мін, авіабомб, куль при стрільбі» [148, с. 15]. Основними її розділами є зовнішня і внутрішня балістика. Таким чином, до наукових основ судової балістики належать також і система знань про процес пострілу, а також закономірності утворення слідів пострілу на кулях, гільзах і перепонах. Зовнішня балістика досліджує дії основного і додаткових факторів пострілу. Це означає, що зовнішня балістика досліджує рух снарядів, куль, шроту і т. п. після зупинення їх силової взаємодії зі стволом зброї, а також фактори, які впливають на цей рух. Внутрішня балістика вивчає рух снарядів, куль, шроту і т. п. у каналі ствола зброї під впливом порохових газів, а також інших процесів, які відбуваються при пострілі в каналі ствола. Вищевикладене дозволяє зробити висновки, що внутрішня балістика починається з наколу бойка капсуля, від чого виникає вибуховий запал ініціюючого складу [149, с. 45].

Судова балістика – це умовна назва частини криміналістичної техніки [150, с. 3]. Вона використовує знання, насамперед, зброєзнавства, трасології, власне, самої балістики, а також судової медицини.

У судовій балістиці здобутки зброєзнавства застосовуються у процесі проведенні класифікаційних, діагностичних досліджень, досягнення трасології – ідентифікаційних досліджень, балістики та судової медицини – ситуаційних досліджень.

На сьогоднішній день судова балістика – це інтегрована галузь знань.

Для з'ясування передумов становлення судової балістики необхідно визначити умови суспільного розвитку цього історичного етапу.

Сам термін «судова балістика» походить від слова «баліста» (лат. ballista, грец. – «кидати») – антична машина для

метання каміння [151, с. 75]. Пізніше у перших століттях нашої ери під балістами стали розуміти стріломети.

Хоч балістика – це наука про рух тіл, кинутих у просторі, заснована на математиці та фізиці, однак вона займається, головним чином, дослідженням руху снарядів, випущених з вогнестрільної зброї, ракетних снарядів та балістичних ракет [152].

Судово-балістична експертиза налічує не одне століття свого існування. Її зародження безпосередньо пов'язане з появою вогнестрільної зброї, разом з якою з'явилися і випадки як необережного, так і умисного заподіяння вогнестрільних ушкоджень. Отож, на наш погляд, доцільним було б розглянути історичні аспекти щодо винайдення вогнестрільної зброї та набойів до неї, і, як наслідок, – становлення експертного дослідження вогнестрільної зброї.

Поява вогнестрільної зброї пов'язана з винайденням пороху.

Ось опис з давньоіндійського твору «Махабха-рата»: «Блискучий снаряд, що володіє саявом вогню, був випущений. Густий туман раптово покрив військо. Всі сторони горизонту занурилися в пітьму. Піднялися несучі зло вихори. Хмари з ревом кинулися у висоту неба. ...Здавалося, навіть сонце закрутилося. Світ, обпалений жаром цієї зброї, здавалося, був у лихоманці». Зовні зброя схожа «... на величезну залізну стрілу, яка виглядала як гігантський посланець смерті» (додат. Б 1.) [153, с. 18].

У Біблії також згадується про запалювальні засоби: Єгова «готує ... судини смерті, стріли робить палючими» (Біблія, Пс. 7:14) [153, с. 18].

У розпорядженні військ того часу був досить широкий арсенал вогневих засобів. Еней Тактик – давньогрецький полководець (сер. IV ст. до н. е.) у своєму трактаті радить розпалювати сильний вогонь, «який зовсім не можна погасити, таким чином: якщо хочеш що-небудь підпалити у супротивника, то треба підносити і запалювати в судинах смолу, сірку, паклю, шматочки ладану, соснову тирсу» [153, с. 18].

Складна вогнева машина, в якій використовувалися смола і сірка, була застосована беотійцями 424 р. до н. е. проти афінян,

що сховалися в Делії. За свідченнями давньогрецького історика Фукідіда (460-396 рр. до н. е.), машину винайшли самі беотійці. Вона являла собою розпиляну в довжину колоду, яку видовбали всередині, а потім знову з'єднали половинки. До одного кінця труби, що утворилася, підвісили на ланцюгах котел, а до другого прикріпили хутро. Залізна трубка від хутра проходила прямо в котел. Колода на кінцях була оббита залізом. Вся споруда пересувалася на візках. Беотійці наповнили котел вугіллям, сіркою і смолою, підпалили цю суміш і підвезли машину до дерев'яних укріплень. З оглушливим ревом з жерла вирвалося полум'я. Незабаром дерев'яні укріплення афінян були знищені. Довжина полум'я стародавнього вогнемета мала п'ятиметрову довжину [153, с. 18].

Часто вогонь застосовували проти облогової техніки і дерев'яних укріплень. Запалювальні засоби використовувалися, щоб викликати пожежу в місті. Еней Тактик рекомендує боротися з облоговими черепахами супротивника з допомогою дерев'яних чурок з гострими залізними зубами. Чурки обмазувалися «сильно займистими речовинами» і скидалися на машини, що підводилися, з висунутих зі стін жердин. Утримувані шипами-зубами вогневі снаряди не скочувалися з даху черепахи, а міцно чіплялися за неї [153, с. 18-20].

Найдавнішими вогненосними засобами були запалювальні стріли. Крім звичайних, були комбіновані запалювальні стріли, які римські історики поділяли на маллеоли й фаларікі. Маллеоли – звичайні стріли, до камишового древка яких трохи нижче наконечника прикріплювали коробочку з залізного дроту. Коробочку наповнювали запалювальною сумішшю і підпалювали. Амміан Марцеллін (IV ст. н. е.) повідомляє: «якщо випустити її обережно зі слабо натягнутого лука – гніт («фітіль») гасне від швидкого польоту, – і вона встромиться у що-небудь, то розгорається; від бризг води полум'я стає ще сильнішим, і немає іншого способу загасити вогонь, як засипати його піском» [153, с. 20].

Фаларіка, за описом Вегеція, «схожа на спис і забезпечена міцним залізним наконечником; між трубкою наконечника і держаконем вона покрита сіркою, асфальтом, смолою й обмотана паклею, просоченим маслом, яке називається запалювальним

(нафта); такий спис, кинутий балістою, прорвавши прикриття, палаючим втикається в деревину, і не раз він запалював цю баштовидну машину (облогову вежу)». Фаларіку могли метати і вручну, про що повідомляє Тит Лівій: «Наконечник був завдовжки в три фути (близько 90 см) і міг разом зі щитом пронизати і людину. Але, крім того, фаларіка була дієвою зброєю навіть у тих випадках, коли вона залишалася в щиті й не торкалася тіла; середню її частину запалювали, перш ніж кидати, і вогонь, що загорівся, розростався в силу самого руху; таким чином воїн був примушений кидати щит і зустрічати такі удари відкритою груддю». Фаларіка мала кругле древко, яке у наконечника, там, де воно покривалося запалювальною сумішшю, ставало чотиригранним [153, с. 20].

«Жаровні» являли собою відра, в які безпосередньо перед боєм заливали горючу суміш (секрет якої був таємницею) і підпалювали її. Потім «жаровню» підвішували на кінець довгого багра або пострілу (довга поворотна балка з блоком і лебідкою), який знаходився в 5 – 7 м перед носом корабля. Коли постріл опинявся над палубою ворожого корабля, відро спорожняли або самоперекидали, для цього просто смикали за мотузку. З допомогою цієї зброї римляни прорвалися крізь блокаду сирійського флоту в битві при Панормі (190 р. н. е.) [153, с. 21].

У перші століття нашої ери до складу запалювальних сумішей почала додаватися нафта. Поблизу родовищ, наприклад в Ірані та Іраку, вона, очевидно, використовувалася значно раніше. Візантії називали нафту і суміші на її основі «індійським вогнем». За свідченнями Амміана Марцелліна, «мідійське масло» виготовляли таким чином: звичайне масло настоювали на особливій траві, потім змішували з густим маслом, поширеним в Персії, що там називалося «нафта». За його словами, змащена «індійським маслом» стріла, коли влучає у що-небудь, «розгорається сильним вогнем», і загасити вогонь можна лише землею.

Точного попадання в ціль не було потрібно: достатньо, щоб запалювальна суміш горіла у воді. Це могла бути нафта або спеціальне масло. Можливо, про таке йдеться в Корані: «Горить

воно від дерева благословенної маслини, ні східної, ні західної. Масло її готове спалахнути, хоча його і не торкнувся вогонь».

«Запалювальні снаряди», якщо вірити легендам, виготовляли воїни короля Артура, перекази про які, щоправда, були складені через багато років після його загибелі. Згідно з переказами, «дикий вогонь» (не «грецький») застосовували бритти проти арабських піратів під час нападу їх на Британію: «Одного разу трапилося, що невірні сарацини висадилися на берег Корнуелла незабаром після відходу саксонців. Коли принц Болдуїн дізнався, де вони висадилися, він таємно і скоро зібрав у тому місці своїх людей. І ще до настання дня він наказав розвести дикі вогні на трьох своїх кораблях, підняв раптом вітрила, підійшов за вітром і вторгся в саму гущу сарацинського флоту. З цих трьох кораблів вогонь перекинувся на судна сарацинів і спалив їх, так що нікого не залишилося. А на світанку принц Болдуїн і його дружина з вигуками напали на невірних, перебили їх усіх числом сорок тисяч і жодного не залишили в живих» [154, с. 23].

«Дикий вогонь» – незрозуміла, загадкова речовина невідомого складу. З метою секретності про компоненти запалювальних засобів тоді писали мало.

Існує інформація про винайдення пороху алхіміками Гонконгу ще в III – IV ст. н. е. [155, р. 161]. Однак лише у китайському воєнному трактаті «У-цзин цзун-яо» (1044 р.) були описані три способи виготовлення пороху [156, р. 117].

Разом із тим у Китаї на той час порох використовувався не у вогнестрільній зброї, а для виготовлення вибухових пристроїв, які металась з допомогою катапульт.

Найбільш відомий трактат про запалювальні суміші – це «Книга про вогні для опалення ворогів» Марка Грека. Час написання трактату невідомий. У Європі він з'явився в кінці XIII ст. у перекладі з арабської. Рецепти запалювальних сумішей, які перелічуються у цьому трактаті, не відрізняються особливою різноманітністю. Основними речовинами, якими оперували піротехніки тих часів, були:

- 1) смолисте дерево, оческі (пакля);
- 2) смоли, вар, камедь, каніфоль;
- 3) скипидар;

- 4) лляне, ефіопське, анісове, ялівцеве і «цегляне» масло;
- 5) сало бараняче (топлене);
- 6) сірка («біла», «червона», «блискуча») і «сірчане масло»;
- 7) яєчні жовтки, «яєчне масло»;
- 8) негашене вапно;
- 9) нафта;
- 10) бальзами;
- 11) малярська замазка;
- 12) віск;
- 13) голубиний і овечий послід [157, с. 34].

Більшість рецептів включала спільне нагрівання всіх компонентів до утворення однорідної маси. Нагрівання було досить тривалим, оскільки необхідно було добитися максимальної густини суміші. Метання напіврідких сумішей було утрудненим.

Важливий етап у розвитку запалювальних сумішей пов'язаний з появою калієвої селітри. Очевидно, це відбулося в другій половині I тисячоліття нашої ери.

Багато експертів вважає, що з застосуванням селітри пов'язана поява «грецького вогню».

Рецепти «грецького вогню» суперечливі.

«Для спалювання кораблів ворога застосовується суміш запаленої смоли, сірки, паклі, ладану і тирси смолистого дерева». Еней Тактик («Про мистецтво полководця», 350 р. до н. е.) [153, с. 23].

«Грецький вогонь» – це «гас» (петролеум), сірка, смола і дьоготь». Арабський манускрипт часів Саладіна (1193 р.) [153, с. 23].

«Щоб отримати грецький вогонь, потрібно взяти різну кількість розпавленої сірки, дьогтю, одну четверту частину опопанакса (рослинний сік) і голубиноного посліду; все це добре висушити, розчинити у скипидарі або сірчаній кислоті, після чого помістити у міцну закриту скляну посудину і підігрівати протягом п'ятнадцяти днів у печі. Після цього вміст посудини переганяти на зразок винного спирту та зберігати у готовому вигляді ...». Вінцентіус (алхімік XIII ст.) [153, с. 23].

«Грецький вогонь готується таким чином: візьми чистої сірки, земляної олії (нафти), скип'яти все це, поклади паклю і підпалюй». Марк Грек (автор трактату, XIII ст.) [153, с. 23].

«Склад «грецького вогню» і пороху повинен бути майже тотожним». Людовик Лаллан (1874 р., Париж) [153, с. 23].

«Усупереч доказам, багато авторів ототожнюють «грецький вогонь» з порохом, при цьому не враховуючи особливості способу, яким він виготовлявся, вони самі себе обманюють». Дж. Партінгтон (1961 р., Кембридж) [153, с. 23].

Багато історичних джерел приписують винахід «грецького вогню» механіку Каллінікосу з Геліополя. Історик Феофан в «Хронографі» повідомляє, що 673 р., під час облоги Константинополя арабами, Каллінікос передав візантійському імператору рецепт запалювальної суміші, названої пізніше «грецьким вогнем» [153, с. 24].

Ряд істориків вважає, що Візантія запозичила секрет «грецького вогню» у китайців чи індусів, з якими вона мала активні торговельні зв'язки.

Примітивний вогнемет з міхом для метання вогню – примітивний пальник, через відсутність газоліну горів повільно і міг бути застосований при надзвичайно слабкій організованій обороні. Китайці повною мірою вдосконалили цю зброю. Мабуть, вони випадково і відносно пізно, близько 300 р. н. е., познайомилися з ідеєю «грецького вогню». Проте їх більш ранній винахід – подвійний поршень, що приводив у дію міх, – був великим технічним кроком уперед. Цей пристрій мав два впускні клапани, щоб засмоктувати повітря з однієї сторони і виштовхувати стиснене з іншого. Таким чином забезпечувався безперервний струмінь вогню. Незабаром цей винахід став руйнівною зброєю. Про це можна дізнатися з оповідання Ши Хсу Пая «Бесіди на Рибальській скелі», де розповідається про морську битву на річці Янцзи 975 р.: «Адмірала Чу Лін Піна атакували потужні сили імператора Суна. Чу командував великим військовим кораблем з більш ніж десятьма поверхами палуб, де майоріли прапори і били барабани. Кораблі імператора були менших розмірів, проте, спустившись вниз по річці, вони люто атакували, їх стріли були настільки швидкі, що судна, якими командував адмірал Чу, стали схожі на дикобразів. Чи Чу

знав, що робити. Він швидко направив газолін з вогнеметів, щоб знищити ворога. Сили Суна не могли протистояти цій зброї, однак раптово налетів північний вітер і поніс дим і полум'я у напрямку суден і людей Чу. Не менше 150 тисяч солдатів і моряків були охоплені вогнем. Чу, сповнений горя, сам кинувся в полум'я і загинув» [158, с. 12].

Китайська армія до кінця X ст. використовувала «вогняні списи» – переносні вогнемети. Головним чином це були бамбукові трубки (пізніше їх відливали з заліза), наповнені паливом з нафти, які міцно прив'язувалися до кінця списа, щоб вони не могли зіскочити. Ці вогнемети, що горіли близько 5 хв, були основною зброєю при обороні північних міст від вторгнення кочівників. Максимальний розвиток цієї зброї привів до створення в XIV ст. вогнеметної батареї на колесах. Подібного роду батареї, відомі як щити з сильними вогняними струменями, були схожі на величезні винні стелажі, встановлені на колеса. На кожному з них було 36 вогняних копій, що містять різні суміші чорного пороху, що при необхідності можна було підпалити повільно палаючими сірниками (додат. Б 2).

Один із сучасників того часу так описував дію цих щитів: «Коли воюючі армії стояли одна проти одної, за сигналом ракети вперед викочувалися щити. Вони вивергали вогонь, і струмені полум'я били вперед на 20-30 футів. Одна група воїнів в обладунках зліва займалася щитами, інша, праворуч, була озброєна абордажними шаблями. Їх завданням було обезголовити ворожих солдатів і перерізати ноги їх коням під час паніки, викликані дією вогнемета. Тільки один такий щит коштує десяти хоробрих солдатів» [159, с. 18].

Вогняний напад був нерозривно пов'язаний з використанням лазутчиків і диверсантів. Наприклад, у розпорядженні давньокитайського полководця був великий і різноманітний арсенал засобів вогневого нападу. Різні описи стародавнього китайського озброєння перелічують 144 види знарядь подібного роду. Це були знаряддя для метання запалювальних снарядів, пристрої, що викидають палаючу рідину, хмари диму і газів. На далеку відстань застосовували «вогневі гармати», «вогневі стріли», «вогневі рушниці»,

«вогневі бомби». Для ближнього бою – «вогневі списи», «вогневі ножі», «вогневі дощечки», «вогневі палиці» [153, с. 26].

Найбільш древній вид цієї зброї – «вогняні стріли», які повинні були викликати пожежі в обложеному місті, у ворожому таборі. Такі стріли знайшли застосування і в польовому бою. «Вогняні стріли» зберігалися не в сагайдаках, а в особливих футлярах, розрахованих на 30 – 35 стріл кожен. Усередині футляра були дві горизонтальні перегородки з отворами, через які пропускали держаки «вогняних стріл». Це робили для того, щоб не збити прикріплений до деревка запалювальний склад. Займисті речовини прикріплялися до деревка в трубках різної довжини або поміщалися в невеликій кулястий футляр. Запускаючи стрілу, воїн підпалював гніт, довжина якого розраховувалася на горіння впродовж її польоту (додат. Б 3) [153, с. 26-27].

Точно встановити рік, коли таємниця «грецького вогню», викрадена в Китаї, опинилася в руках візантійських імператорів, тепер неможливо. Ясно лише одне: зброя з'явилася у візантійців учасно і її змогли раціонально використовувати.

Спочатку труби з «грецьким вогнем» були встановлені на бойовому кораблі – дромоні. Незабаром вони стали головною зброєю всіх класів візантійських кораблів. З допомогою «грецького вогню» було відбито два великі арабські флотові вторгнення. 673 р. візантійський флот знищив флот сарацинів, уперше пустивши в хід нечувану до того часу зброю [153, с. 30].

Візантійський історик Феофан повідомляє: «У рік 673 вороги Христові вчинили великий похід. Вони припливли й зазимували в Кілікії. Коли Костянтин IV дізнався про наближення арабів, він підготував величезні двопалубні кораблі, оснащені «грецьким вогнем», і кораблі – носії сифонів. ... Араби були приголомшені. ... Вони бігли у великому страху».

Зброя являла собою грізний запалювальний склад, який візантійські кораблі метали на судна сарацинів, підпалюючи їх, позбавляючи можливості чинити опір, і врешті-решт потопили їх усі.

Друга спроба була зроблена арабами 718 р.: «Імператор підготував вогненосні сифони і помістив їх на борту одно- і

двопалубних кораблів, а потім вислав їх проти двох флотів. Ворог був ущент розбитий» (додат. Б 4) [153, с. 31].

Надзвичайно «живий» опис дії «грецького вогню» дає середньовічний історик Луїтпранд, розповідаючи про знищення флоту київського князя Ігоря 941 р. Водний шлях через Індійський океан також охоронявся перськими перекупниками. З цього приводу візантійський письменник та історик Прокопій повідомляє таке: «У той час, коли Юстиніан I уклав договір про врегулювання господарських відносин, до Константинополя прибули з зайнятої китайцями частини Індії два ченці-несторіанці. До їхнього слуху дійшли відомості, що імператор дуже зацікавлений у тому, щоб шовк ввозився не через Персію, а іншим шляхом. На аудієнції в імператора вони виклали свої ідеї з цього приводу, пообіцявши подбати про те, щоб римлянам незабаром не доводилося більше купувати шовк ні у ворожих їм персів, ні у кого б то не було» [160, с. 169].

«Коли хеландрії були модернізовані за наказом царя, останній наказав виступити проти Ігоря. Коли кораблі вирушили та Ігор побачив їх на морі, то він наказав своїм воїнам узяти їх в полон, але не вбивати воїнів. ... У цей час бурхлива погода змінилася на тиху, і грекам стало можливо кидати вогонь. Увійшовши в середину, вони пустили вогонь всюди навколо себе. Побачивши це, русичі негайно почали падати у воду, вважаючи за краще швидше потонути, ніж бути спаленими вогнем. Інші у важких обладунках і зі щитами попливли до берега, але, пливучи, багато хто тонує, і ніхто з них у той день не врятувався, а тільки ті, хто вийшов на берег».

Через три роки, передбачивши захист від «грецького вогню», князь Ігор розбив візантійців. Щоб запобігти дії вогню, кораблі Ігоря були обмазані глиною, а воїни ховалися під мокрими шкурами і щитами, сплетеними з хмизу і обмазані глиною.

Імператор Лев Філософ писав: «Ми володіємо різними засобами, як старими, так і новими, щоб знищити ворожі судна і людей, які борються на них. Таким є вогонь, що готується для сифонів, з яких він вилітає з громовим шумом і димом, що спалює судна, на які він спрямований» [153, с. 32].

«Поміщайте також спереду на носі (корабля) сифон у бронзі (бронзовий), щоб метати вогонь на ворогів. Над сифоном робіть зрубну платформу, оточену дубовим переплетінням. Там помістіть воїнів, щоб битися і метати стріли». «Треба також приготувати сосуди, наповнені запалювальними сумішами, які, розбиваючись при падінні, повинні запалити корабель. Треба користуватися також малими сифонами: вони містять вогонь, який метають в обличчя ворогів. Кидають також за допомогою манганіка рідку палаючу смолу або інші приготовлені сполуки» [153, с. 32].

Візантійська принцеса Анна Комнін (1083 – 1148 рр.) у своїй «Алексіаді» розповідає, що при спорядженні флоту для походу на пізанців імператор наказав надати розміщеним на носі кораблів сифонам оформлення у вигляді голів диких звірів, які як би скидали вогонь. «Варвари були в жаху від вогню, якого не знали і який, на відміну від палаючого за природою догори, метався на предмети, як було потрібно, то вниз, то в сторони».

Далекобійність «грецького вогню» була максимум 25 м.

Вибух «грецького вогню» супроводжувався густим димом і гуркотом. Лицар-хрестоносець Жуанвіль писав: «Він летів по повітрю, ніби крилатий дракон завбільшки з бочку, трясучи, як грім, з швидкістю блискавки розсіюючи темряву ночі своїм страшним блиском».

З допомогою «грецького вогню» вдавалося знищити чисельно переважаючий флот противника. Відомості про використання «грецького вогню» можна знайти в «Тактиці» візантійського імператора Льва VI (866 – 912 рр.). Там зазначається: «На носі кораблів повинна бути труба, викладена міддю, для кидання цього вогню на ворога. З двох веслярів на носі один повинен бути трубник» [153, с. 33].

Ручний вогнеметний сифон мав вигляд короткої труби. Знизу до нього була прикріплена рукоятка у вигляді великої скоби. Воїн тримав його приблизно так, як автомат без приклада. Запалювальний отвір сифона – в задній частині. Оскільки сифон перебуває в руках людини, то можна легко визначити розміри пристрою. Довжина сифона 40-45 см, діаметр у задній частині близько 20 см, а у передній – 15 см (додат. Б 5).

На суші для викидання струменя «грецького вогню» візантійці застосовували установки на колесах, які мали форму диких звірів.

Слід зауважити, що араби першими зрозуміли – психологічний вплив «грецького вогню» був куди сильнішим, ніж його реальна вражаюча здатність. Досить витримувати дистанцію з візантійськими кораблями близько 40-50 м. Араби так і зробили. Але «не наближатися» за відсутністю ефективних засобів ураження означало «не воювати», ухилятися від бойового зіткнення. Якщо на суші, в Сирії і Малій Азії, візантійці терпіли від арабів поразки, то Константинополь і Грецію, до яких сарацинам треба було плисти, а значить, підставлялися під удари візантійських кораблів-вогненосців, християнам удавалося утримувати протягом багатьох століть [160, с. 170].

Таким чином, «грецький вогонь» зупинив мусульманську експансію в Європу. Тактично «грецький вогонь» відіграв не просто стратегічну, а геополітичну роль. Якби не «візантійський вогонь», складно припустити, якою була б політична карта сучасної Європи.

Склад «грецького вогню» вважався найважливішою державною таємницею. Майже чотириста років мусульмани марно намагалися вивідати його секрет. Імператор Лев Філософ віддав наказ готувати «грецький вогонь» тільки в таємних лабораторіях. Костянтин VII Порфіроносний оголосив рецепт його виготовлення державною таємницею. Імператор використовував весь арсенал засобів залякування та таємності, щоб зберегти таємницю «грецького вогню». Для науки своєму синові, спадкоємцеві престолу, він у «Міркуваннях про державне управління» писав: «Ти повинен більш за все дбати про «грецький вогонь»... і якщо хтось наважиться просити його в тебе, як просили часто нас самих, відкидай ці прохання і відповідай, що вогонь відкритий був ангелом Костянтину, першому імператору християн. Великий імператор в застереження для своїх спадкоємців наказав вирізати в храмі на престолі прокляття на того, хто наважиться передати це відкриття чужинцям» [153, с. 35].

Отже, існує кілька версій складу «грецького вогню». За однією версією, основу «грецького вогню» становили нафта, смола, сірка і негашене вапно. Для метання цієї суміші використовувався звичайний насос. Суміш або піджигалася на виході з сифона, або самозаймалася при зіткненні з водою (відбувалася бурхлива реакція негашеного вапна з водою).

Другий варіант: суміш нагрівали у герметичному котлі, звідки потім під тиском повітря, що нагнітався міхом, суміш виверталася назовні, коли відкривали кран. Піджигалась суміш факелом ззовні.

Іншої версії дотримується В. В. Арендт, який вважає, що до складу «грецького вогню» входили сірка, селітра, смоли і лляна олія. Головним компонентом була селітра. Саме завдяки їй відбувалася бурхлива реакція ще в сифоні й палаюча суміш викидалася сама силою газів, що утворюються при горінні [153, с. 36].

«Готувався «грецький вогонь» таким способом: сірка, винний камінь, камедь, смола, селітра, нафтове масло (очевидно, мається на увазі нафта) і звичайна (рослинна) олія. Скип'яти все це разом, опустити потім туди паклю і запалити. Можеш, як було говорено вище, пустити текти через лійку. Потім засвіти, і вогонь не потухне без допомоги урини, оцту або піску» [153, с. 36].

Рецептура під № 12 у трактаті Марка Грека «Книга про вогні для опалення ворогів» також, очевидно, відноситься до «грецького вогню». Цей рецепт підтверджує другу, селітряну основу його складу. Марк Грек говорить про те, що треба змішати селітру з сіркою, розвести їх у лляному маслі й помістити у дерев'яну трубу. Будучи підпаленою, ця суміш вистрілює у будь-якому напрямку, даючи довгий струмінь полум'я [153, с. 36].

Вогонь вилітає «з громовим шумом і димом». Як бачимо, процес горіння відбувався бурхливо. Під час горіння «грецького вогню» відбувалися реакції, близькі до реакцій, що спостерігалися у процесі горіння пороку. Рецептури «грецького вогню» і пороку були близькими: сірка, селітра і горючий компонент (вугілля – у пороку, масло або нафта – у «грецькому вогні»). Порох, розведений в олії і нафті, має менш виражені

вибухові властивості, і процес горіння продовжується. Це приводило до викиду з сифона довгого палаючого струменя. Негашене вапно не було необхідним компонентом, проте могло входити до деяких сумішей. Бурхливо реагуючи з водою, воно підвищує температуру суміші, а потрапляючи в очі або на шкіру людини, викликає сліпоту або залишає сильні опіки. Негашене вапно з давніх часів застосовувалось у військовій справі [153, с. 37].

«Грецький вогонь» пускали не тільки з сифонів, а й метали в горщиках вручну або з допомогою металевих машин. Застосовувалися глиняні горщики, але в джерелах трапляються згадки й про металеві, шкіряні, скляні та навіть паперові горщики. Анна Комнін відзначає метання запалювальної суміші, що складалася з сірки і смоли, з допомогою очеретяних трубок. Це свідчить про те, що склад «грецького вогню» не був постійним, а варіювався залежно від поставлених цілей [153, с. 37].

«Грецький вогонь», що називався також «рідким», «морським», «живим вогнем», «вогнем ромеїв», застосовувався і в облоговій війні. Його використовували для спалювання облогової техніки, підпалу дерев'яних укріплень і воріт. Він був і вогнеметною зброєю ближнього бою. Для цього застосовувалися іноді досить складні машини. Наприклад, японські ніндзя мали у своєму розпорядженні «вогняного бика» (японською – кагю). Це оригінальний вогнемет, прихований у тілі дерев'яного бика на колесах, із його пащі під натиском повітря, що спалюється спеціальним пристроєм, вивергалася палаюча вогнева суміш. Бик приводився в дію двома ніндзя, які упиралися в ручку, закріплену ззаду (додат. Б 6).

Упродовж багатьох століть Візантії вдавалося зберігати секрет «грецького вогню» у таємниці. Союзники неодноразово зверталися до візантійських імператорів з проханням допомогти їм «ромейським вогнем». Папа римський Стефан V 886 р. просив імператора Льва надіслати вогненосні хеландрії для боротьби з арабами. З подібним проханням звертався Гуго Прованський до імператора Романа 941 р. [153, с. 38].

Даремні були численні спроби слов'ян, що випробували на собі знищуючу дію «грецького вогню», дізнатися у візантійців

секрет цієї зброї. Подальше зближення, спорідненість деяких великих руських князів з візантійськими імператорами не допомогло. Понад п'ятсот років Візантія зберігала таємницю «грецького вогню». Візантії вдалося б зберегти монополію ще на більший термін, якщо б не зрада.

1210 року візантійський імператор Олексій III був позбавлений престолу і втік до султана Іконійського. Султан виявив йому особливу довіру, призначивши командувачем армією. Немає нічого дивного в тому, що через вісім років учасник хрестового походу і облоги Дамієсти (1218 р.) Олівер Л. Еколятор стверджував, що араби застосовували «грецький вогонь» проти хрестоносців. З його допомогою сарацини змусили хрестоносців відступити, а також здобули перемогу над греками, в яких він довгий час був найбільш грізною зброєю захисту і нападу.

Застосовували «грецький вогонь» і татаро-монголи в XIII ст., про що свідчить Джованні дель Плано Карпіні: «Якщо вони не можуть взяти укріплення, то кидають на нього «грецький вогонь». Цікавий опис того моменту, коли татаро-монгольські війська зустрілися з військами легендарного пресвітера Іоанна.

В «Історії монголів» Карпіні пише: «Іоанн виступив проти них зі з'єднаним військом і, зробивши мідні зображення людей, помістив їх у сідлах коней, розвівши всередині вогонь, а ззаду мідних зображень помістив на коней людей з хутром. І з багатьма зображеннями і кінями, так підготовленими, вони вступили в бій ... і коли вони прийшли на місце бою, то послали вперед цих коней, один біля одного, мужі ззаду поклали щось на вогонь, який був у вищеназваних зображеннях, і почали сильно дути міхом (рос. мехами). Звідси походить, що грецький вогонь обпалював людей, і повітря затьмарило від диму ... » [153, с. 38-39].

До 1000 року, за свідченнями літописців, гранати у скляних і керамічних корпусах, наповнених очищеною нафтою або «грецьким вогнем», а також складом, близьким до складу пороху, використовувалися захисниками захоплених міст у країнах ісламського світу. Ними закидували супротивника або дерев'яні башти з катапульта, або кидали вручну. Наприклад,

узявши в облогу 1221 р. місто Мерв, син Чингісхана Тулуй мав у своїй армії 700 катапулт для метання запалювальних гранат із нафтою.

Англійський монах Роджер Бекон (1214? – після 1294 рр.) згадує про порох у книгах «De secretis operibus artis et naturae» [161, р. 35] (написана, ймовірно, 1248 р.) та «Великий твір» [162, р. 168] (Opus Majus) (написана 1268 р.). Приблизно в цей же час німецький вчений Альберт Магнус (1193? – 1280 рр.) згадує про порох у трактаті «Дивовижний світ» (De mirabilis mundi) [163, р. 96].

«Європейське» відкриття пороху пов'язують із ім'ям німецького монаха Бертольда Шварца (Костянтина Анклітцена), який, перебуваючи у тюрмі м. Кельна (за іншими даними – Голсара) за обвинуваченням у чаклунстві, винайшов порох [164, с. 63]. Згідно з легендою, це сталося 1258 року (за іншою версією, порох приблизно в цей же час винайшов Роджер Бекон).

Чернець проводив черговий алхімічний експеримент: дробив селітру з іншим мінералом. Відбувся процес детонації.

Поява вибухових речовин тісно пов'язана з відкриттям селітри. Ще за часів античності було відомо, що іноді скелі й поверхня землі покриваються візерунковими соляними відкладеннями, звідси й походить латинська назва «селітра» – «сіль землі». Уже Діоскорид і Пліній описали сольові утворення такого виду, що склалися, найімовірніше, з калійної селітри [165, с. 19].

Подібний склад мав «китайський сніг» і «град» у арабів. Однак стародавні греки та римляни ще не знали принципу дії вибухових речовин.

Іншими представниками вибухових речовин можна назвати бертолетову сіль, гримучу ртуть, нітрогліцерин. Поява чистих лужних металів і чистих галогенів, чистого водню і кисню також надали величезні можливості фахівцям військової піротехніки.

Найбільший знавець вибухових речовин, що започаткував наукове фізико-хімічне їх вивчення, французький хімік К. Л. Бертолле пише: «Історія походження пороху як найбільш древнього з вибухових речовин є одним із найбільш цікавих і

одним із найбільш показових епізодів для того, хто намагається усвідомити розвиток людської думки.

Справді, ми маємо справу з великим відкриттям, і кожен знає, яку роль відіграв порох у розвитку сучасної цивілізації» [165, с. 19].

Першим знаряддям ствольного типу для метання снарядів, де вперше був застосований порох, була арабська мадфаа.

Близько 1300 р. період розвитку та розквіту Європи закінчився цілою серією лихоліть, таких як Великий голод, епідемія чуми, масові протести (селянські війни), монголо-татарська навала та Столітня війна.

Незважаючи на кризу, вже в XIV ст. у Західній Європі почався період прогресу наук. У часи хрестових походів у Західній Європі почали накопичуватися книги.

У XX ст. по всьому Середньому Сходу, від Єгипту до Самарканда, археологи почали знаходити при земляних розкопках глиняні сосуди яйцеподібної форми. На деяких з них були геральдичні прикраси, на інших – написи з бойовим кличем нахшталт «Аллах акбар». Було багато суперечок щодо застосування цих середньовічних предметів. Одні стверджували, що це сосуди для зберігання ртуті, інші археологи наполягали, що це невикористані гранати.

1938 року було опубліковано дослідження Пітера Пентца (Національний музей, Данія), яке повністю змінило ситуацію. У 1930-х роках під час археологічних розкопок у сирійському місті Хама датські вчені виявили дивно обладнану майстерню XIII ст., де з незрозумілою метою виготовляли асфальт. Версія Пентца про призначення майстерні прояснює картину. Він вважає, якщо в майстерні виготовляли гранати, то всі незвичайні предмети, що знаходяться в ній, мають своє пояснення. У приміщенні знаходився горн для очищення нафти, отвори у стіні служили для вентиляції, а широкий глечик з кришкою стояв на підлозі, щоб захищати нафту від випадкового потрапляння іскор. Ззовні була велика яма для приготування вапна, яке змішувалося з паливом. Майстерня разом з містом була зруйнована монгольськими ордами 1259 р. [166, с. 79].

Китайці дізналися про існування гранат від арабських купців і до початку XII ст. приступили до виготовлення гранат у

глиняних посудинах. Серед скульптур у буддійських печерних храмах у Дацзу (провінція Сичуань) є дві незвичайні фігури демонів зі зброєю. Один із них стискає в руках рушницю, а другий, вирізаний на протилежній стороні печери, тримає яйцеподібну бомбу. Чітко видно гніт і дим, що зникає над правим плечем демона [153, с. 40].

1197 року китайський літописець Юань Хао Вен описав застосування гранати [153, с. 40].

У складі вогневих засобів застосовували і суміші, які при горінні виділяли отруйні гази.

У «Військовій енциклопедії», написаній 1044 р., Чень Кун Лян наводить формулу двох бомб з отруйними газами для стрільби по супротивнику з катапульт. Основними компонентами його «бомби з отруйним димом» були аконіт і миш'як. Бомбу загортали у папір і перев'язували пенькою. Перед пострілом її підпалювали. Чень відзначає, що дим при вдиханні викликав кровотечу з носоглотки.

Більш рідкісним є рецепт Ченя для бомби – 15 фунтів (до складу якої входили екскременти):

- горінець гачкуватий – 8 унцій (1 унція = 28,35 г) = 227 г;
- аконіт – 8 унцій (227 г);
- кротонове масло – 8 унцій (227 г);
- стручки мильного дерева (щоб викликати дим) – 8 унцій (227 г);
- окис миш'яку – 8 унцій (227 г);
- сульфід миш'яку – 8 унцій (227 г);
- шпанські мушки – 8 унцій (227 г);
- зола – 8 унцій (227 г);
- тунгове масло – 8 унцій (227 г).

Усього 316 унцій (8 кг 960 г).

Отруйний відвар зберігався у скляних пляшках і перед стрільбою закладався у бомбу разом із запальною сумішшю. Під час вибуху бомби вихлюпувалася палаюча суміш, яка сильно димилася. Дим міг проникати через щілини в латах і викликати сильне подразнення, а при попаданні на шкіру – опіки і пухирі (додат. Б 7) [153, с. 40-41].

У середньовічному Китаї був винайдений вибухосльозогінний склад. У своїй «Рапсодії про морські вугрі, або

військових судах з гребними колесами» Ян Ван Лі описує морську битву, що відбулася 1161 р.: «Бунтівники Ван-інъ Ляна підійшли до північного берега річки, тимчасом як наш флот знаходився в укритті. Раптом розірвалася бомба, відома під назвою «удар грому». Вона була зроблена з картону і наповнена сумішшю вапна і сірки. Послані катапультами, такі бомби з неба при попаданні у воду вибухали зі звуком, що нагадує грім, а сірка спалахувала яскравим полум'ям. Картонні корпуси відскакували і розривалися, розкидаючи вапно, яке утворювало димову завісу, застиляючи очі людям і коням. Потім наші судна атакували їхні кораблі. Всі люди і коні були потоплені, так що вони зазнали повного краху» [153, с. 42].

У XIII ст. при облозі Бокер під час війни з альбігойцями захисники скинули зі стіни мішок, наповнений сірою, селітрою, паклею і тліючим вугіллям. Під час горіння цієї суміші почав виділятися задушливий дим. Атакуючі були змушені припинити напад [153, с. 42].

Говорячи про вогневі засоби, слід згадати і про «вогняні колеса». Це були обручі, обгорнуті паклею (прототипи пороху), які занурювали у смолу і витримували в ній доти, доки вони не ставали «товщиною з ногу». Потім колеса підпалювали, і вони котилися, сіючи навколо себе вогонь і створюючи димову завісу. Точний час появи «вогненних коліс» невідомий. Їх використовували в період хрестового походу до Прибалтики в XIII ст. Застосовувалися вони і в значно більш пізній час (додат. Б 8).

Коли з'явився чорний порох, колеса почали використовувати й іншим способом. Для створення пролomu в частоколі або тину, обстріл якого з гармат був утруднений, застосовували «вибухове колесо».

До звичайного колеса кріпили пороховий заряд, потім колесо прив'язували до частоколу і підпалювали гніт. Унаслідок ударної хвилі колесо пробивало широкий пролом.

Поступово відбувається перехід від «грецького вогню» до порохообразних сумішей. Через недостатню хімічну чистоту селітри ці суміші ще не були власне порохом. Вони володіли тільки однією властивістю чорного пороху – швидким згорянням, проте не мали поки бризантних і фугасних якостей.

Тільки до кінця XIII – початку XIV ст. перші піротехніки домоглися необхідної чистоти складових, знайшли їх правильне вагове співвідношення.

Після того як секрет «грецького вогню» став надбанням багатьох, він утратив своє значення, і літописи, що розповідають про морські та сухопутні бої XIII ст. і першої половини XIV ст., майже не згадують про нього. Останній запис про «грецький вогонь» зробив історик Франциск, описуючи облогу Константинополя 1453 р. Мехмедом II. Під час облоги «грецький вогонь» застосовували обидві сторони – і візантійці, і турки [153, с. 44].

Застосування «грецького вогню» тривало протягом семи століть, до проникнення в Європу чорного пороху і появи вогнестрільної зброї.

Так чим же міг бути «грецький вогонь»? Багато дослідників, намагаючись відгадати загадку, складали різноманітні хімічні суміші, в які входили майже всі відомі на той час запалювальні речовини.

У середині XIX ст. у Франції історик і археолог Л. Лаланн, орієнталіст Жозеф Рено і професор Фаве, намагаючись знайти ключ до вікової таємниці, провели дослідження з арабськими, грецькими та китайськими джерелами. На їх думку, склад «грецького вогню» близько підходив до китайських запалювальних речовин, відомих ще задовго до нашої ери, що містять у великій кількості селітру [153, с. 44].

Німецький фахівець А. Штетбахер у книзі «Порох і вибухові речовини» (1927 р.) вважає, що «грецький вогонь» складався з сірки, солі, смоли, асфальту і паленого вапна. Ця суміш, взаємодіючи з водою, розігрівалася, при цьому теплота гасіння вапна випаровувала частину горючих речовин, які у поєднанні з повітрям давали легкозаймисту суміш [153, с. 45].

Отже, великі війни та розвиток науки зумовили виникнення вогнестрільної зброї [171, с. 26].

У Європі зображення вогнестрільної зброї вперше трапляється у трактаті Вальтера де Мілімета, датованому 1326 – 1327 рр. Там зображений воїн, що стріляє стрілою (болтом) з дивного знаряддя, що нагадує вазу. До 1326 р. відноситься і

перше письмове свідчення про вогнестрільну зброю – постанова міської ради Флоренції про закупівлю зброї і снарядів до неї.

Ефективність вогнестрільної зброї спочатку була вкрай низькою. Її вплив пояснювався в основному психологічним ефектом, оскільки звук, яким супроводжувалися постріли, лякав і людей, і коней.

Перші знаряддя мали короткі стволи і за формою нагадували пивні кухлі та бочки. Недарма в Німеччині вони іменувалися «бюксе», що означає «банку, чашку», а англійська назва ствола «беррел» до цього часу має й інше значення – «бочка». У Франції перші знаряддя називалися «залізними горщиками», а в Італії – «вазами», що не дивно, якщо згадати форму мадфаа.

Першими зразками повноцінної вогнестрільної зброї можна вважати бомбарди і мортири. Спершу ці артилерійські гармати стріляли кам'яними ядрами, проте дуже скоро для стрільби стали використовувати металеві снаряди з чавуну.

Термін же «артилерія» з'явився у Франції та Бургундії в XIII ст. і спочатку позначав озброєння взагалі, а потім почав використовуватися до металевих машин. У XIV ст. з появою вогнестрільних знарядь значення терміна поширилося і на них. Зі зникненням металевих машин термін став використовуватися лише до вогнестрільного знаряддя [172, с. 14].

Спочатку зброя була вкрай недосконалою. Передусім необхідно було поставити свою рушницю дулом угору. Потім насипати у ствол певну кількість чорного пороху, якщо покласти більше, ніж треба, то рушниця може розірватися в руках. Потім потрібно було закатати у ствол кулю з заліза або свинцю, покласти клейтух (тоді це була дерев'яна пробка) і все щільно утрамбувати шомполом. Ця зброя бралася стрільцем до рук, робився упор у плече, і ствол наводився на ціль. Після цього від піднесеного вогню (тліючого гнота) чи розпеченого прута до невеликого отвору у стволі спалахував заряд. Підпалював заряд не стрілець, а його помічник.

В Україні така вогнестрільна зброя мала назву рушниця, кий залізний, на Заході її називали ручними гарматами або ручними бомбардами чи петронелами [160, с. 169].

У Ермітажі зберігається чотирьохствольна рушниця довжиною 755 мм, виготовлена західноєвропейськими зброярами у другій половині XV ст. Усі її стволи забиті у дерев'яну колодку, стягнуту залізними обручами. У казенній частині стволів пророблені запасні отвори до них, стрілок підносив по черзі тліючий гніт, щоб зробити чотири постріли з мінімальними інтервалами.

З часом виникла ідея розробити портативну артилерію. Так з'явився мушкетон, переносний тип мортири. Це була просто залізна труба, закрита з одного кінця, з маленьким отвором на цьому кінці, через який підпалювали порох. Важка груба зброя з сильною віддачею явно потребувала вдосконалення.

Згодом стволи зброї подовжувалися, забезпечувалися дерев'яною ложею, яка стала попередницею сучасної рукоятки або гвинтівкового приклада. Калібри зменшувалися.

Маленький запалювальний отвір стали робити праворуч на стволі (раніше він розташовувався зверху). Така зброя у Західній Європі називалася кулеврина.

Мушкетон проклав дорогу аркебузі*. Аркебуза мала маленьку чашку, або полку, навколишній запалювальний отвір, закритий кришкою для захисту від негоди. Для стрільби використовували тліючий запалювальний гніт. Система була досить громіздкою, і поліпшений механізм не примусив себе чекати. Це був серпентин, невеликий металевий двоплечний важіль у формі змії (або літери «S»), в губках якого кріпився гніт. Важіль, що обертався на осі серпентину, приєднувався до аркебузу. Стрілок просто повертав серпентин до полиці так, щоб тліючий гніт торкнувся пороху. При перезарядці зброї серпентин треба було відтягнути назад від полиці. При цій системі стрілок не піддавався ризику обпалити собі руки, що часто траплялося під час використання ранніх зразків механізму. Для поліпшення механізму серпентину можливостей було небагато. Гнотовий замок встановлювався

* Ручна вогнестрільна зброя у Східній Європі мала назву аркебуза, у Московському князівстві – пицаль, а в Україні – гаківниця. Її калібр був від 20 до 30 мм.

на замковій дошці, яка кріпилася до дерев'яного ложа. Хоч гнотовий замок полегшив стрільбу з аркебузи, у нього залишалися серйозні недоліки. По-перше, він не працював під час дощу або сильного вітра. По-друге, вночі стрілок робився легкою мішенню через палаючий вогник гніту. Ці проблеми так і не були розв'язані [173, с. 62].

Наступним кроком було поєднання аркебузи з колісцевим замком. Дія цього механізму полягала у попередньому зведенні пружини колеска спеціальним ключем, після чого при натисканні на спусковий гачок воно звільнялося і починало швидко обертатися. Одночасно з початком обертання до колеска з насічкою на ребрі торкався курок із затиснутим у його губки «іскруючим каменем», інакше кременем або залізним піритом, у результаті чого «іскруючий камінь» викликав іскри, які запалювали порох, і лунав постріл. Проблема широкого використання колісцевого замку полягала в його високій вартості, оскільки для його виготовлення була потрібна велика точність. Спрощений варіант колісцевого замка дав путівку в життя кремневому. Ідея зіткнення кременю з металом принесла безперечну користь, оскільки зброярі намагалися будь-якими способами вдосконалити систему. 1610 року французький зброяр Марен Ле Бурже винайшов механізм, який значно покращив ударно-кремневий замок. Рушниці, оснащені новим кремневим замком, поширилися по всій Європі. Цей замок був набагато надійнішим, але все ж він працював краще у гарну погоду [174, с. 54].

Шотландський пресвітеріанський священик Олександр Форсайт помітив, що гримуча суміш, якщо її нагріти або чим-небудь вдарити, сама займається. Він вирішив застосувати це відкриття до зброї. Капсуль-запальник із гримучою сумішшю був розміщений над запалювальним отвором. Курок зі змінним кременем трансформувався в ударник, який розбивав капсуль із гримучою сумішшю. Ударний склад гримучої суміші спалахував, підпалюючи через запалювальний отвір порох. Так відбувався постріл.

Це відкриття мало успіх. Поступова заміна ударно-кремневого замка ударно-капсульними дала змогу

розвинулись казнозарядній зброї, яка згодом витіснила дульно-зарядну. Пізніше ідея поєднання в одній ємності запальовального капсуля, порохового заряду і кулі проклала дорогу сучасному набою. При пострілі розбивали капсуль, запалюючи його маленьким металевим стрижнем, який називається ударником. І почалася епоха сучасної стрілецької зброї.

Поява перших двоствольних мисливських рушниць відноситься до XVI ст., але тільки у XVIII ст. освоєння принципу зварювання металу надасть можливість налагодити серійне виробництво двоствольних рушниць. Справжня революція у стрілецькій справі відбувається з винаходом набою центрального запалювання, автором якого був М. Потте, і розробкою Казиміром Лефоше шпилькових набоїв.

Отже, з винаходом пороху пов'язана поява набоїв. Найпростіший паперовий набій для зброї, що заряджається з дула, з'явився в Європі в XVI ст. До нього як набої використовувалися паперові трубки з заздалегідь відміреними зарядами пороху. У Росії вони називалися «зарядці». Паперовий набій із заклеєною в ньому круглою кулею швидко поширився в усіх державах Європи і використовувався у військовій зброї. Такий же набій застосовувався і мисливцями при пострілах кулями.

Ідея унітарного набою, що об'єднує з допомогою гільзи заряд, снаряд і капсуль-запальовач, реалізувалася пізніше.

Першу рушницю під такий набій сконструював 1808 р. зброяр Полі в Парижі. Рушниця належала до голчастих систем. У паперовій гільзі набою містився капсуль-запальовач із хлористого поташу, що запалювався уколом голчастого ударника (додат. Б 9) [167, с. 5].

1836 року французький зброяр Лефоше винайшов свою рушницю й унітарний набій для неї. Гільза набою Лефоше була не паперовою, а картонною з латунною підставкою і виступаючою збоку латунною шпилькою, внутрішній кінець якої знаходився біля капсуля-запальовача. Під час спуску курка він ударяв по зовнішньому кінцю шпильки, внаслідок чого внутрішній кінець шпильки впливав на капсуль-запальовач [168, с. 119].

1842 року французський зброярний майстер Флобер винайшов казнозарядну рушницю для стрільби в ціль невеликим малошумовим набоем, що не має порохового заряду (додат. Б 10). Набій Флобера, був набоем кільцевого запалювання.

1856 року Берінгер удосконалив набій Флобера тим, що збільшив і посилив гільзу, помістив у неї металевий заряд і подовжену кулю. Цей набій незабаром дістав поширення спочатку у військовій, а потім у мисливській і спортивній зброї (додат. Б 11) [169, с. 12].

Калібр набоїв кільцевого запалювання був досить великим. Так, наприклад, у військовій зброї – гвинтівки Спенсера зразка 1860 р. – 12,7 мм, у карабіна Генрі того ж часу – 11,2 мм, у магазинної гвинтівки Ветерлі зразка 1867 – 1869 рр. – 10,4 мм. Маса набою доходила до 30 г і більше при масі кулі 13-19 г. Початкові швидкості куль були майже 440 м/с. Аналогічні калібри використовувалися і у короткоствольній зброї (додат. Б 12).

У військовому застосуванні набій кільцевого запалювання незабаром поступився місцем набою центрального бою, але зберігся у спортивному і мисливському використанні.

1852 року лондонський зброяр Ланкастер виготовив рушницю і набій нової конструкції (додат. Б 13). Набій Ланкастера мав запалювальний склад у центрі дна гільзи. Зовні він був прикритий мідною пластиною з отворами. При спуску курка бойок ударяв по цій пластинці й відбувався постріл.

1861 року у Франції був запатентований Шнейдером удосконалений ним, винайдений незадовго до цього набій Поте центрального бою, що і дотепер у тих або інших варіантах використовується в гладкоствольних мисливських рушницях [160, с. 170].

Незабаром набій центрального бою був застосований і у військовій зброї. Перші військові набої центрального бою були такі ж, як і мисливські, тобто з неметалевою циліндричною гільзою, металевою підставкою і капсулем у центрі нього.

Дещо пізніше замість неметалевої гільзи англійський зброяр Боксер застосував гільзу зі згорнутої тонкої латунної стрічки. Згодом почали робити й цільні латунні гільзи центрального бою, що дістали масове поширення. Металева

гільза забезпечувала надійне закріплення капсуля-запалювача в капсульному гнізді й сприяла кращій обтюрації порохових газів з боку затвора. Водночас металева гільза дозволяла використовувати в зброї ковзні затвори, тобто затвори з рухом при відкриванні й закриванні по напрямку повздовжньої осі каналу ствола, оскільки саме такі затвори виявилися найбільш перспективними з погляду простоти мисливських прийомів при заряджанні й витягуванні гільз. Згодом цей рух затворів стали використовувати і в автоматичній зброї.

У набої центрального бою того часу використовувався димний порох і свинцева безоболонкова куля. Наступне переозброєння армій усіх держав із зменшенням калібру відбулося в 80 – 90-х роках минулого століття. Це пов'язано це з винаходом бездимного порошу. Бездимний порох згоряє повільніше, ніж димний. Це дозволило досягти значної початкової швидкості кулі при набагато меншій масі металевого заряду. Водночас виявилось, що при одержаних швидкостях свинцева куля старого типу зривалася з нарізів, різко деформувалася і навіть плавилася під час пострілу. Тому одночасно з уведенням бездимного порошу був зроблений перехід до куль оболонкового типу, в яких свинцевий сердечник входив у мідну, мельхіорову, латунну і т. д. оболонку. Нарешті, у ХХ ст. відбулося подальше вдосконалення балістики ручної вогнестрільної зброї шляхом використання нової гострої кулі веретеноподібної форми, що утворює менший опір повітря під час польоту. Калібр зброї, як і набою, був при цьому зменшений в основному до 7 – 9 мм [170, с. 253].

Ручна вогнестрільна зброя з'явилась у XIV ст. Зокрема, італієць Ангелуцці в праці «Неопублікований урок» (*Documenti inediti*), виданій 1869 р. у м. Турині, згадує про пістолет, на якому було викарбовано число «1322» (ймовірно, рік виготовлення). Цей пістолет також був описаний у 1847 р. графом д'Арко, якому він колись належав.

Про зовнішній вигляд перших зразків вогнестрільної зброї можна дістати уявлення зі старовинних книг, гобеленів, картин. Однак встановити дату їх винайдення досить важко.

Виникнення ручної зброї, такої як пістолети і револьвери, пов'язано з наплічними гарматами. Вони заряджалися з дула і

вперше з'явилися близько 1450 року. Це були зразки мініатюрної артилерії, і їх пороховий заряд підпалювався тліючим гнітом. Щоб вистрілити зі зброї, стрілець повинен був запалити гніт, роздути його, щоб він розгорівся, а потім запалити заряд. Поки він усе це робив, він був мішенню і, звичайно, мав цілком достатньо часу, щоб утекти з лінії вогню.

У цих перших зразках незабаром була розширена і збільшена тильна частина, таким чином зброя стала на рівні з торсом і плечима своїх власників. Цей процес у подальшому привів до створення прикладу. «Родове дерево» гармат росло в такий спосіб. Одна гілка розвинулася у важку артилерію. Друга виросла в особисту зброю. Важка і ручна зброя розвивалися пліч-о-пліч і відшукували однакові технічні рішення. Гнотовий пістолет, що з'явився задовго до револьвера, – проста короткоствольна стрілецька зброя. Потреба в більш компактному і надійному механізмі займання зумовила створення колісцевого пістолета [175, с. 11].

Колісцевий механізм був, ймовірно, введений раніше XVI ст. У ньому використовувалися зубчасте колесо і креміль, що дуже схоже на ручні запальнички, добре нам знайомі.

1397 року в літописах Булоні згадуються малі «ручні гармати». 1364 р. в Перуджі було виготовлено 500 ручниць. Докладний історичний огляд стрілецької зброї можна знайти в книзі В. Є. Маркевича «Ручна вогнепальна зброя» (1937 р.).

Колесо приводилося в рух пружинкою, яка напружувалася зворотним відтягуванням, або взведенням, а з допомогою рухомого важеля утримувався креміль. Однак цей механізм був складним і незграбним і все ще, мабуть, повільним. У кінці XVI ст. з'явився кремневий механізм. Він працював так: важіль, або ударник, тримав загострений креміль. Ударник подавався вперед і ударявся у сталеву пластинку – полку. Вона виробляла іскри і підпалювала заряд у первинній камері. Потім запалювальний заряд через роздільний отвір підпалював основний заряд, вибух якого приводив до пострілу. Кремневий пістолет розвивався двома шляхами: через так званий «плут» – курок, де запалювальну камеру треба було відкривати рукою перед пострілом, і, власне, кремневий курок з цільною полицею, коли камеру відкривати не потрібно. Кремневий пістолет

залишався таким до 1850 р. Однак під час вологої погоди виникали складнощі з займанням засипаного в камору вмісту.

Наступним рішучим кроком уперед було створення запалу первинної камори. Це пробиваємий капсуль, що використовується досі. Він складається з тонкої мідної чашечки, що містить невелику кількість вибухової речовини, змішаної зі сполучною. Чашечка розміщувалася над невеликою трубкою або каналом (каморою) і розбивалася бойком (ударником).

Детонація запала викликала займання в каморі, яке, підпалюючи збройовий заряд, проводило постріл. Швидке горіння основного заряду покращувало влучність попадання і надавало високу початкову швидкість кулі. Нова система була також більш компактна, ніж кремнева.

Сьогодні первинний заряд розміщують посередині шляпки гільзи, але метод підпалювання залишився у принципі таким самим.

Пробиваюча система зробила можливими розроблення і виробництво зброї, здатної більш ніж на один постріл.

Це спричинило значну кількість спроб створення багатозарядних кремневих пістолетів і револьверів, що тривало аж до XVIII ст., однак безуспішно, оскільки виходило щось у край складне і ненадійне. Гільза згодом розв'язала проблему [176, с. 21].

Два типи ручної зброї виокремилися приблизно у 1840–1850 роки. Першим була «перечниця», другим – револьвер. «Перечниця» мала обертовий набір від чотирьох до шести стволів, що по черзі вишиковуються на одну лінію з ударником. Револьвер мав тільки один ствол і обертовий барабан, що містить кілька куль. «Перечниця» була незграбна і важка. Її швидко витіснив револьвер, який нестримно прогресував у Сполучених Штатах Америки завдяки кільком талановитим зброярам, чії імена ми знаємо і тепер. Цей список включає Семюеля Кольта та Еліфалета Ремінгтона, так само як і знаменитих компаньйонів Хораса Сміта і Деніеля Байярда Вессона, які стали відомими 1852 р. [177, с. 9].

Сміт і Вессон застосували ще одне, насправді вирішальне вдосконалення – металевий набій, поклавши кінець неефективному заняттю перезаряджання зарядами й кулями.

Ця нова форма боєприпасів зробила можливим розроблення пістолетів, у яких газ, що утворюється під час пострілу, використовувався для приведення наступного набою в положення для пострілу. Близько 1890 р. з'явилися перші автоматичні пістолети.

Ручна зброя з тих пір наполегливо розвивалася, базуючись на принципах, закладених у XIX ст. Приблизно 1960 р. два американці – Роберт Майнхардт і Арт Бейлх – розробили M.B.A. 13 mm Gyrojet. Він виглядав як пістолет, але в дійсності був мініатюрною ракетною установкою. Невдала система запалення і неточність стрільби не привели до успіху [178, с. 8].

З XVI ст., після того як був створений колісцевий замок, майстри-зброярі почали оснащувати їм багатостволки. Спочатку стволи на них монтували один над одним, і замки, які діяли незалежно один від одного, розміщували також у два яруси.

Стволи укладали на ложі горизонтально. У цьому разі замки кріпили праворуч і ліворуч від них. Відома двостволка з двоповерховою затравочною полицею, забезпеченою спеціальною перегородкою. Єдиний замок спочатку підпалював бойовий заряд у верхньому стволі, відбувався постріл, потім боєць пересував заслінку, відкриваючи іншу полицю, знову зводив замок і стріляв із нижнього ствола.

Це технічне рішення застосували у 1710–1720 року голландські ремісники. Вони виготовили пістолети з сімома стволами різної довжини. Біля центрального вона досягала 217 мм, у решти, залежно від довжини казенників, – від 190 до 214 мм. Головною особливістю цих пістолетів був спеціальний запалювальний пристрій. Під час пострілу іскра, вибита кремневим замком, підпалювала пороховий заряд у правому стволі, потім вогонь по особливій доріжці «перебігав» до затравочного отвору центрального ствола, потім, практично миттєво, до решти. Тобто стрілок випускав чергу з семи куль.

Для підвищення скорострільності зброярі винаходили системи з кількома стволами або направляючими, стрільба з яких могла вестися залпом або по черзі.

1529 року венеціанець Флавіус Веґетіус Ренатус запропонував фортечну багатоствольну установку – «револьверканоне». Вісім стволів Ренатус встановив на масивній тумбі, що обертається, намагаючись тим самим збільшити скорострільність і поліпшити маневреність зброї [153, с. 73].

У кінці XV століття з'явилися знаряддя типу «орган». Рухому раму на колесах утворювали 6 – 12 стволів, які разом або по черзі стріляли ядрами або картеччю. Для психологічного залякування ворога конструктори оснащували їх вишкіреними звіриними мордами. Італійські майстри додавали ще ножі й піки, закріплюючи вогонь гармат ударом впритул (додат. Б 14).

Складною виявилася і так звана «вендерна» система. Вона являла собою два, а то й більше стволів на багатогранній (за кількістю стволів) дошці. Усередині її була сталева вісь, один з кінців якої входив у вузький паз приклада, на якому знаходився замок. Після кожного пострілу слід було повернути дошку, підставивши до замка черговий споряджений ствол.

Недоліків у «вендерної» зброї було чимало, але головним, мабуть, було те, що вісь і гніздо в прикладі з часом розходилися і стволи переставали стикуватися із замком. Однак скорострільні й зручні «вендери» досить тривалий час випускали у Німеччині, Франції, Росії. Зокрема, умільці, які працювали у Збройній палаті Московського Кремля, виготовили чимало таких рушниць, які іменувалися перевернутими (додат. Б 15). Майстер Первуша Ісаєв у першій половині XVII ст. придумав свій варіант перевернутої зброї, помістивши кулі й пороховий заряд у барабан, який обертася [153, с. 74-75]. Так з'явилися перші зразки предків револьверів і взагалі казнозарядної зброї. Російські майстри випускали і пицалі, в казенну частину яких вставлялася камора, що містить кулю і порох, причому сама камора утримувалася надійно поперечним клином.

У деяких країнах виготовляли рушниці й пістолети з вертикальними гвинтовими затворами, які при перезарядці солдати вивінчували, опускали так, щоб можна було відправити кулю у бойовий заряд. У Збройній палаті Московського Кремля можна побачити кілька мисливських рушниць із такими затворами. Зробив їх у 1740–1760 рр. у Карлсбаді (нині Карлові Вари) відомий зброяр Йоганн-Адам Кондт [153, с. 75].

Проблему скорострільності намагалися розв'язати не тільки збільшуючи кількість стволів і замків. На початку XVII ст. з'явилися і перші багатозарядні рушниці. У їх стволах проробляли від 6 до 10 затравочних отворів. Спочатку стрілок підносив гніт (або зсував колесковий або кремневий замок) до першого від дульного зрізу отвору, а після пострілу зміщав його назад, до чергового заряду. Ця зброя виявилася небезпечною і для стрільця. Траплялося, що палаючі частки спалахували та детонували не один, а кілька зарядів. Тоді ствол розривало. Ось чому бійці ретельно намагалися відміряти дози порошу, ущільнювати заряди, надійно відділяючи один від одного: тільки тоді гладкоствольна багатозарядна рушниця діяла надійно і випускала кулі так, як сучасна автоматична гвинтівка.

До наших днів дійшов і зразок одноствольної рушниці, зарядженої трьома кулями. Перед пострілом взводили спочатку правий замок, потім, після пострілу, на ньому перекривали заслінку, відкриваючи інший затравочний отвір, знову випускали кулю і вводили у дію лівий замок, щоб зробити третій постріл.

Удосконалення ручної вогнестрільної зброї відбувалося різними шляхами. Нерідко майстри, діючи методом проб і помилок, приходили до схожих технічних рішень.

Майже одночасно в деяких європейських країнах з'явилися подібні за конструкцією рушниці з розділеним боеприпасом. Його розташовували різними способами. Одні зброярі вставляли магазини для куль і порошу в приклад, інші вважали за краще монтувати їх поруч зі стволами. Наприклад, у Збройовій палаті Московського Кремля є виріб Каспара Кальтхофа, виготовлений 1665 р. у Москві. Кальтхоф помістив у приклад дві труби. У верхню необхідно було укласти одну за одною 15 куль, у нижню – порохові заряди. Перед стрільбою потрібно було пересунути вперед і вправо спускову скобу, яка перебувала під казенником – таким чином у ствол подавалася куля, зводився курок і з особливого магазину на затравочну полку висипався порох [153, с. 76].

У Росії з'явилися кріпосні пищалі з сімома і більше стволами, укріпленими на одному ложі. Особливого поширення

вони не дістали із-за громіздкості, великої ваги, повільного заряджання. Невелике підвищення скорострільності вдавалося лише в межах одного залпу, коли стріляли з попередньо заряджених стволів. Однак російські зброярі раніше від західних майстрів зрозуміли необхідність у ручній вогнестрільній зброї. Московські зброярі XVII ст. створювали так звані «перевернуті пищалі» – рушниці з поворотними стволами. Наприклад, рушниці Івана Болдирєва та Євтихія Кузовлева, оснащено двома стволами калібру 9 мм. У кожного ствола була поличка з кресалом, яка підводилася до ударно-кремневого замка при повороті стволів. Фіксувалися стволи після повороту спеціальною засувкою. Карабін аналогічної конструкції з'явився на Заході через 150 років [153, с. 76].

Багатоствольні пістолети відомі в Росії ще з 1538 р. Московські майстри Микита Давидов, Іван Лучанін та інші створювали шестиствольні пістолети поворотного типу, які здобули велику популярність. Ця зброя існувала аж до середини XIX ст., коли з'явилися револьвери.

У Росії XVIII ст. був виготовлений залповий пістолет під назвою «Рука смерті» з ударним замком і п'ятьма стволами, які були розташовані у вигляді віяла (додат. Б 16).

Цікаво, що ця скорострільна система знайшла своєрідне конструктивне продовження.

Так, у військах, які обороняли Порт-Артур, з'явилися установки для ведення залпового вогню одним бійцем під назвою «кулемети Шеметило». Вони являли собою лафет на дерев'яних ковзанках, на якому укладалися паралельно 5 трилінійних гвинтівок Мосіна. Затвори зводилися одночасно загальним важільним механізмом. Прицілювання здійснювалося за допомогою середньої гвинтівки, а при натисканні на її спусковий гачок, який тягами з'єднувався з чотирма іншими, всі «трилінійки» здійснювали залп. Після п'яти залпів кожна гвинтівка заряджалася новою обоймою. Винахідник передбачив сферичне бронеприкриття (щит) для стрільця, яке при транспортуванні опускалося. Безумовно, «кулемети Шеметило» не могли замінити собою «Максими», але залп одночасно з п'яти стволів за густим ланцюгом японської піхоти, яка вела наступ, завдавав чималих втрат.

Різнотипами відрізнялися і багатоствольні установки російських майстрів. У Росії XVI ст. з'явилися колісні знаряддя з 7–8 стволами калібру 18 мм. З допомогою двох залізних смуг стволи закріплювалися на дерев'яному брусі. Зброя дістала назву «сорока», або «Єрмакова гармата». До XVII ст. відносяться «сороки» барабанного типу. Стволи установок зміцнювали на поверхнях обертового барабана в кілька рядів. Стрільба велася по черзі, після повороту барабана рукояткою. Важлива перевага – одночасне зі стрільбою перезарядження інших стволів. У Росії виготовлялися і «органи». Відома 24-ствольна установка з паралельним розташуванням стволів. Їх було по вісім у кожному з трьох ярусів [153, с. 77-78].

Але тривале перезарядження установок позначалося на скорострільності багатоствольної зброї.

Крім того, у XVII ст. гармати мали колісні лафети, стали легшими й рухливішими, чим відрізнялися від «органів».

Про «органи» знову згадали в середині XIX ст. Тоді у гвинтівках стали використовувати унітарний металевий набій.

У Франції XIX ст. з'явилася зброя, яка дістала назву «мітральєза», а в Росії нову зброю стали називати «картечніця». Уперше картечніцю такого роду запропонував американець Гатлінг під час громадянської війни 1861–1865 рр. Практика виявила безліч недоліків: затримки у стрільбі, малу влучність і купчастість вогню (додат. Б 17).

Мітральєза Гатлінга була прийнята на озброєння в Росії. Тільки раніше її трохи переробив російський офіцер А. Горлов. Річ у тому, що зазвичай для гвинтівки, що застосовувалася в армії тієї або іншої країни, підходив тільки спеціально зроблений для неї набій. У російській армії в цей час на озброєння була прийнята гвинтівка Бердана, яку в Росії прозвали берданкою. До картечніці Гатлінга її набой не підходили. Вирішили переробити картечніцю під набій до російської гвинтівки. Тепер картечніця виглядала так. Десять її стволів були вставлені в круглий бронзовий кожух. Дуже схоже на зв'язку олівців у стаканчику-підставці. У кожусі розташовувався барабан, з'єднаний зі стволами. Зверху кожуха картечніці розташовувався магазин із набоями, а збоку знаходилась рукоятка. Коли приставлений до картечніці солдат починав обертати цю рукоятку, барабан обертася. Направляючи

набої, що сипалися на нього зверху з магазину у стволи, які оберталися разом із барабаном, картечниця починала стріляти. Добре навчений солдат міг стріляти навіть зі швидкістю 400 пострілів на хвилину. Картечниці застосовували російські солдати проти турків, звільняючи Болгарію від османського поневолення. Багатоствольні гармати встановлювалися і на бойових кораблях, наприклад п'ятиствольній морській гарматі системи Гочкіса. Це скорострільне морське знаряддя схоже на картечницю Галтінга, тільки в нього п'ять стволів і вони більші, оскільки стріляли не набоями, а снарядами. Гармату встановлювали на спеціальній тумбі, яка кріпилася до палуби корабля. Тут також доводилося крутити ручку. Це виконував один матрос, тимчасом як інший наводив гармату на ціль і натискав на курок, майже такий же, як у пістолета (додат. Б 18) [153, с. 78-79].

Такі скорострільні гармати виготовляли на Тульському збройовому заводі. Ця зброя потрібна була покритим товстою бронею бойовим кораблям-броненосцям для того, щоб захищатися від швидкохідних катерів, що пробивають міцну броню ворожих судів з допомогою мін і торпед.

Мітральезам не вдалося довго прослужити. У них, як і у «органів», виявилася маса недоліків. Вони були важкими, тому їх встановлювали на артилерійські лафети й перевозили кінними упряжками. Незабаром з'явилися гармати, що важили стільки ж, скільки і картечниці, але ті стріляли набагато далі і більш потужними снарядами. До того ж солдати отримали скорострільні магазинні гвинтівки. Кілька піхотинців дістали можливість за хвилину випустити у ворога стільки ж куль, як одна картечниця.

Коли ж з'явилися перші кулемети, що стріляли автоматично з допомогою віддачі порохових газів, від мітральез вирішили відмовитися взагалі.

І все ж після Другої світової війни системи з кількома обертовими стволами знову повернулися. Відродження «багатостволок» викликали успіхи авіації: в кінці Другої світової війни з'явилися реактивні літаки.

У повоєнний час реактивна авіація почала бурхливо розвиватися і бойові винищувачі почали літати швидше відзвуку. Величезні швидкості викликали потребу у скорострільних гарматах, оскільки ціль знаходилася у зоні дії

зброї тільки лічені секунди. Відводилася дуже коротка мить, щоб її вразити.

Скорострільності автоматів і кулеметів стало явно не вистачати, щоб встигнути вцілити в літак. Підвищити ж скорострільність не так просто. У сучасному кулеметі спеціальні механізми спочатку витягують набій зі стрічки, потім спрямовують його у ствол. Далі бойок розбиває капсуль, а після пострілу спеціальне пристосування має витягнути зі ствола порожню гільзу, яку необхідно ще викинути зі зброї. Усе це вимагає часу.

Це ще не все. Коли куля рухається у стволі, то вона його нагріває. Перші кулемети, наприклад, знаменитий «Максим» – зброя, винайдена американським інженером Хайрамом Максимом, мали спеціальний кожух, у нього наливали воду, яка охолоджувала ствол. Іноді ствол нагрівався так, що вода в кожусі починала кипіти.

Ще більші проблеми виникли зі скорострільними гарматами. Якщо з них стріляли без зупинки хвилин десять, то ствол так розігрівався, що починав плавитися. Ось тут і згадали про мітральєзи, в яких стволи стріляли по черзі: один вів стрільбу, а інші охолоджувались.

Конструктори-зброярі створили нові багатоствольні гармати, в яких стволи обертав спеціальний електричний або газовий двигун.

Нова зброя веде стрільбу зі швидкістю 6000 пострілів на хвилину й дістала назву «Вулкан». Ця гармата встановлена на американському штурмовику А-10. Є й морський варіант «Вулкана» для бойових кораблів.

У Росії на озброєнні є скорострільні шестиствольні гармати, розроблені тульськими конструкторами Василем Грязевим і Аркадієм Шипуновим. Такі системи «ГШ» встановлюють на сучасних винищувачах МіГх і на бойових кораблях для протиповітряної оборони від ворожих снарядів і ракет. Чотирьохствольними великогабаритними кулеметами озброєні російські бойові вертольоти Мі-24.

Винахідники не зупиняються на досягнутому.

1998 року австралієць Майк О'Дуайер заново винайшов ... кулемет. Його «машинка» досить незвичайна: спосіб

запалювання пороху у неї електронний, а не механічний, як у всіх інших кулеметів. Бойок замінює вмонтована у ствол контактна електрошина, яка по черзі ініціює порохові заряди набоїв (додат. Б 19) [179, с. 75].

Історія вогнестрільної зброї в Україні ще чекає свого дослідження.

Дослідження зброєзнавства в Україні стикається з великими труднощами. Спеціальної літератури, крім окремих публікацій та старих львівських каталогів, каталогів Чернігівського та Дніпропетровського історичних музеїв, немає. Розрізнені дані та окремі матеріали про зброєзнавство розпорошені по джерелах з інших питань.

Винятком є праця П. Жолтовського «Художнє литво на Західних землях України у XVII–XIX ст.» [180, с. 140], в якій він уперше розглянув виробництво та декорування монументальної зброї на Україні. Зокрема, акцентується увага на основних центрах виробництва гармат та їх мистецтвознавчий аналіз.

На основі аналізу колекцій свої дослідження зробили працівники історичних музеїв Києва та Львова – О. Сидоренко [181, с. 12], М. Косів, В. Косой, Б. Мельник [182, с. 43] та багато інших.

На Україні існувало кілька центрів виробництва зброї. Один із них в Карпатах на Гуцульщині, де традиції зброярства розвивались на основі європейських конструктивних деталей, народні майстри зуміли створити свій стиль в оздоблюванні лож та окуття, перетворивши свої вироби на твори мистецтва, що притаманне лише цьому регіону. Та найбільшою їх заслугою було збереження народного стилю і виготовлення зброї аж до 30-х років XX століття.

Великої шкоди Україні завдавали татарські набіги, які особливо сильно спустошували і руйнували край. Такі напади відбувалися в 1498, 1520, 1589, 1594, 1621 та 1776 роках [183, с. 18]. Цілком логічно припустити, що в кожний з цих періодів швидкими темпами відбувається розвиток зброї у зростаючому порядку складності конструкцій.

У першій половині XVII ст. звичайна ручна вогнестрільна зброя не зазнала значних змін у порівнянні зі зброєю, що

використовувалася. Актуальними залишалися пістолети з колісцевими замками й аркебузи. Нову зброю здобували у битвах. У війні зі шведами (1618 – 1648 рр.) військо було озброєне переважно холодною та древковою зброєю. У шведів була німецька зброя, виготовлена в майстернях Аусбурга та Норенберга, частково закуплена, частково здобута в тридцятилітній війні [184, с. 87].

Ручна вогнестрільна зброя на той час була важка і займала багато місця. Повне обмундирування мушкетера XVII ст., за І. Крип'якевичем, виглядало так: «...мушкет, форкера, порохівниця на два фунти пороху, штемпель (теж саме, що і шомпол), яким прибивали порох, крайцар, що ним прочищали цівку мушкету, три звислі пушки або дерев'яні ладівниці з покришками, насипані звичайні набої, мішок із тридцятьма кулями і сокира за поясом» [185, с. 154]. Відповідно, що й важке і повільне було стріляння з рушниць чи мушкетів і багато дорогоцінного часу витрачав вояк для приготування набою і пострілу.

Українці використовували у війнах шаблі, рушниці. Ще 1584 р. італієць Гамберні розповідає, що козацька зброя – це шаблі й рушниці, «яких у них ніколи не бракувало» [186, с. 14]. «Не бракувало» – тобто кожний запорожець, ідучи у похід, брав з собою 5 або 6 рушниць, а звідси, якщо в одному загоні було від 6 до 15 тисяч козаків, то виходить, що кількість рушниць в ньому була від 25 до 90 тисяч [187, с. 377].

У всіх козацьких полковників було дуже багато зброї і кінського спорядження (упряжі). Про факт обізнаності та замишування козацької старшини дорогою, багато оздобленою зброєю, свідчать такі факти. У реєстрового полковника П. Рославця вдома були: лубкова порохівниця, два німецькі сідла, куті сріблом по краях, три вуздечки, оздоблені сріблом, два сагайдаки, дві оправлені шаблі, дві – прості, дев'ять пищалей, у тому числі чотири гвинтівки, три фарбованих намети [188, с. 246].

На сході України формування вільних козаків спричинило виникнення перших військових зразків зброї. Вимоги до зброї у будь-якій армії – надійність та дешевизна. Кожний козак в бою мав до п'яти рушниць. Вогнестрільну зброю виробляли (як і

ремонтували) в Україні, а також імпортували з Європи, Туреччини, Московщини [188, с. 246].

Великого поширення набула трофейна зброя. У козаків був звичай, що після бою всю здобич складали до загального скарбу, котрий пізніше розподілявся. Але клалось усе, окрім зброї. Зброя, яку вояка здобув собі у бою, автоматично ставала його власністю. Козаки дуже любили похизуватися рушницями, пістолями та шаблями і тому приділяли їм велику увагу, «вбирали» їх у коштовну оправу та прикрашали, звідки й пішов серед них вираз «ясна зброя». Це саме ми можемо простежити й на народних картинах. Очевидець говорив, що зброя в них була «вбрана у золото та срібло», на зброю вони «клали все своє багатство», і той не козак, у якого «недоладна зброя» [189, с. 3]. Та цікавим історичним фактом і прикладом хитрості є те, що під час походів козаки змочували рушницю та пістолі розсолем, щоб вони заіржавіли й не вабили «грати вороже око на ясній зброї» [189, с. 3].

Однак вагомим фактом розвитку української зброї в козаків була відсутність регулярного війська, і, як наслідок, відсутність її стандартизації. На відміну від України, в Росії справи йшли інакше. Військова реформа Петра I установила чіткий розподіл на роди війська. Кавалерія поділялась на гусарів, уланів, керасирів, драгунів і козаків.

Кожний тип полку мав свою уніфікацію зброї. Навіть російські офіцери не мали права відступати від чіткого статуту зброї, вони умудрялись декорувати клинок кинджалів, а руків'я залишались стандартним. Після возз'єднання Україна як самостійна історична одиниця перестала існувати. Українські та російські громадяни продовжували вивчати військову справу разом.

Як бачимо, саме соціальні катаклізми, що призвели до воєн, у поєднанні з розвитком науки (після тривалого застою в часи раннього й класичного Середньовіччя) зумовили виникнення та активне застосування вогнестрільної зброї. Це, у свою чергу, привело до використання досягнень таких класичних наук, як математика, фізика, хімія для цілей удосконалення військової справи й виникнення балістики. Остання стала активно розвиватися в епоху Нового часу.

На сьогоднішній день досягнення балістики пристосовані судовою балістикою для вирішення завдань кримінального судочинства.

Одночасно з застосуванням вогнестрільної зброї, яка заподіювала поранення та вбивства, виникла необхідність дослідження як самих ушкоджень, так і снарядів, що вилучались з тіл потерпілих, і їх подальше вивчення з метою визначення виду, моделі, системи, зразка зброї, з якої проводився постріл.

Перші знання в галузі судової балістики були здобуті судовою медициною. Саме судова медицина як самостійна наука виникла через потребу суду мати пояснення фактів біологічного і медичного характеру. Без сумніву, створенню офіційної і наукової судової медицини передував довгий період її практичного використання в судових і слідчих цілях. У сучасній судовій балістиці та медицині вогнестрільні пошкодження розглядаються в розділі «Наука про пошкодження (судово-медична травматологія)» разом з іншими механічними пошкодженнями. Тим часом пошкоджуючі чинники, що призводять до утворення вогнестрільних пошкоджень, надзвичайно різноманітні як самі уражаючі агенти, так і їх травмуючі властивості: механічні, термічні, хімічні. Таким чином, вогнестрільну травму цілком доречно віднести до комбінованої. Для того щоб підкреслити суцільний характер цієї проблеми, її часом умовно позначають «судово-медичною балістикою». Формально балістика – це наука, що вивчає динамічні процеси при русі тіл (вистріляних, що метаються і т. ін.). Проте у більш широкому значенні під балістикою розуміють процеси не лише руху снаряду, а й взаємодії його з об'єктом, що уражається. Цим, наприклад, займається ранева балістика, що, на наш погляд, якнайповніше охоплює коло проблем, які пов'язані з кінцевим результатом дії вогнестрільного снаряду – вогнестрільним пошкодженням. Зміст раневої балістики складається з результатів судової балістики, хірургічної і судово-медичної практики, а також спеціальних цілеспрямованих експериментальних судово-балістичних досліджень. Отже, ранева балістика – це наукова дисципліна, зміст якої складають відомості про процеси, котрі

викликані взаємодією вогнестрільного снаряда з живим організмом і про наслідки такої взаємодії [190, с. 83].

Погоджуючись з думкою про умовність того або іншого терміна, ми схилиємося до вживання такого узагальнюючого терміна, як *«судово-медична балістика»*, розуміючи під цим розділ судової медицини, що містить наукові знання про закономірності виникнення, мінливості, методах виявлення, дослідження і судово-медичної експертизи вогнестрільних ушкоджень.

Система предмета судово-медичної балістики, на наш погляд, є такою:

- частина перша – загальна судово-медична балістика, що розглядає прикладні характеристики зброї і боєприпасів, пошкоджуючі чинники пострілу та їх травмуючі властивості, основи раневої балістики і загальну морфологію вогнестрільного поранення;

- частина друга – спеціальна судово-медична балістика, яка містить відомості про судово-медичну характеристику вогнестрільних пошкоджень, що утворилися від пострілів із різних зразків зброї і боєприпасів, за різних умов виникнення поранень;

- частина третя – судово-медична експертиза вогнестрільних ушкоджень, в якій наведені відомості про процесуальні й організаційні основи судово-медичної експертизи, особливості її проведення при дослідженні різних об'єктів (трупа, живої людини, речового доказу), методи лабораторної діагностики й методики вирішення окремих питань судово-медичної експертизи вогнестрільних пошкоджень [190, с. 5].

В історичному аспекті виникнення судової балістики та медицини належить віднести до того періоду, коли законодавчо закріплювалась практика залучення медиків як компетентних осіб для вирішення питань у розслідуванні злочинів із використанням або застосуванням вогнестрільної зброї проти здоров'я і життя громадян.

Судово-медичне дослідження вогнестрільних пошкоджень має більш ніж 300-річну історію. Ось, одне із перших таких досліджень у Росії, яке відноситься до 1644 р.: «По государеву

цареву и великого князя Михаила Федоровича указу и по присылке королевичу дохтура Аптекарского приказа дохтуры Венделинус Сибилист, Еган Белов, Артман Граман ездили на посольский двор и досматривали у умершего королевича кравчево раны, и тот кравчей ранен из пищали, рана под самым правым глазом и оне дохтуры в ту рану щупом щупали, а пульки не дощупались, потому что рана глубока, а то подлинно, что пулька в голове» [190, с. 6].

На початку XVIII століття у Російській імперії були видані перші офіційні розпорядження, які законодавчо закріпили проведення судово-медичної експертизи. Петро I у статті 154 Військового статуту (1716 р.) указав на обов'язкове медичне розслідування у разі смерті від вогнестрільних поранень [191, с. 68].

Першими, кому довелося проводити криміналістичні дослідження зброї, були медики й хіміки. Кравець, який служив у датського принца Вальдемара, помер від вогнестрільної рани з пищалі, яку дістав під час полювання. За вказівкою царя труп оглядали лікарі Сібіліст, Белов і Громан, які дали висновок, що кравець був поранений з пищалі, рана знаходиться під правим оком, але кулю не можливо дістати, оскільки вона, очевидно, знаходиться глибоко у голові. Це свідчить про те, що автори висновку ще не розуміли значення кулі (з точки зору слідової інформації), але, тим не менше, вони дали початок новій науки. На жаль, розвиток наукових засобів і методів відбувався дуже повільно і досить довго, в подальшому траплялися такі випадки.

Одним із найглибших, за оцінкою окремих фактів і їх сукупності, є висновок у справі П. Якубінського. Короткі обставини справи: 12 травня 1846 р. полковник у відставці П. Якубінський приїхав до свого родича поміщика Установою у гості, який 13 травня святкував день свого народження. Цього дня Якубінський ранок проводив з гостями, був у доброму гуморі. До обіду помітили відсутність Якубінського і знайшли його в кімнаті мертвим. На підлозі біля трупа лежав розряджений пістолет. Рот був заповнений кров'ю. Труп препарував лікар Алексєєв, який зробив висновок, що смерть настала внаслідок легеневої апоплексії. У серпні того ж року труп ексгумували. При повторному вскритті було виявлено

вогнестрільне поранення голови. Лікаря Алексєєва визнали винним в умисному приховуванні істинної причини смерті й засудили. Справа надійшла на вирішення до Медичної Ради, яка доручила зробити висновок М. І. Пирогову [190, с. 6].

Звернення до М. І. Пирогова не можна вважати випадковим. Були добре відомі його практичні напрацювання та експериментальні роботи, проведені ще в 40-х роках XIX ст. Одним із підсумків цих досліджень є виявлення диференціально-діагностичних ознак вхідного і вихідного вогнестрільних отворів. Цей пріоритетний опис, наведений 1849 р. в «Отчете о путешествии по Кавказу», заслуговує цитування: «Кроме различия в величине, отверстие входа пулевой раны мягких частей отличается еще тем, что оно соединено бывает всегда с потерей вещества кожи, оно представляется с вырезкою дыры с неровными, несколько зубчатыми краями... Отверстие выхода, напротив, мы никогда не замечали круглым. Оно, очевидно, образуется через один только разрыв кожи, без потери ее вещества, или, по крайней мере, с потерей вещества несравненно меньшею, нежели отверстие входа» [192, с. 368].

Перша спроба наукового узагальнення експертної практики в галузі дослідження вогнестрільної зброї торкалась застосування хімічних методів. А. Кокке у своїй публікації з питань судової хімії, котра вийшла у світ 1874 р., поряд із методами дослідження отрут, розглянув питання про дослідження вогнестрільної зброї. Він поділяв експертизу на три стадії: 1) експертний огляд; 2) дослідження; 3) відповідь на поставлене запитання.

1879 року вийшла у світ друга праця, котра висвітлювала деякі питання судової балістики. Вона була написана судовим медиком М. Щегловим і присвячена судово-медичному дослідженню вогнестрільних пошкоджень. Її поява не лише залишила певний слід в історії розвитку судової медицини, а й зробила вагомий внесок у створення нової наукової дисципліни – судової балістики. Поряд з судово-медичними питаннями, автор цієї праці розглянув всі існуючі на той час види вогнестрільної зброї, типи снарядів та сутність процесів, котрі відбуваються під час пострілу з вогнестрільної зброї. Головну увагу він приділив

виявленню нових ознак, котрі можна було б покласти в основу судово-експертного дослідження зброї та снарядів [193, с. 274].

Спостережливість М. Щеглова відкрила такі «пізнавальні пункти», котрі виявились дуже суттєвими саме для ідентифікації вогнестрільної зброї. Насамперед, це стосувалось слідів на кулі, котрі виникають від дії полів нарізів у каналі ствола. Разом із тим він не дав оцінки з точки зору важливості ідентифікуючого криміналістичного значення, характерним ознакам на стріляних гільзах.

Значний внесок М. І. Пирогова у раневу балістику дістав всебічне висвітлення в дисертаційній роботі В. М. Бокаріуса (1955 р.). На думку відомого вченого В. М. Бокаріуса, М. І. Пирогов першим і набагато раніше іноземних дослідників зробив опис, пояснив і систематизував характерні зміни ділянки вхідного отвору вогнестрільного пошкодження. 1894 року П. А. Мінаков у галузі дослідження речових доказів установив зміни, котрі відбуваються з волоссям під час дії на них високих температур, а саме при пострілах з близьких відстаней вогнестрільною зброєю [194, с. 5-16].

На початку другої половини ХІХ ст. з'явились публікації щодо досліджень, присвячених гладкоствольній зброї і слідам її дії. У слідчій та експертній практиці така зброя траплялася доволі часто. Причому виникало питання відносно визначення відстані, з якої був проведений постріл. У таких випадках експерти користувались науково-методичними розробками А. Шауенштейна та інших іноземних авторів.

Сліди дії шроту досліджували й практичні експертні працівники. Після відкриття 1895 р. видатним німецьким фізиком В. К. Рентгеном рентгенівських променів, О. С. Попов уже 1896 р. з допомогою свого колеги С. С. Колотова виготовив трубку Крукса і створив перший у світі рентгенівський апарат. Свої дослідження він спрямував на практичне використання, а саме знаходження з допомогою рентгенівських променів кулі та шроту, які потрапили у перепону або тіло людини. Ці дослідження проводились у Кронштадтському морському шпиталі. По суті це були одні з перших рентгенологічних досліджень у Росії, які набули криміналістичного значення.

1897 року була опублікована стаття І. О. Мілоторського, в якій йшлося про особливості поранень шротом, і ті ознаки, котрі дозволяли казати про дистанцію, з якої був проведений постріл. Із дослідженням шроту пов'язане ім'я всесвітньо відомого винахідника радіо О. С. Попова.

З кінця XIX століття проведення судово-балістичних експертиз стає все більш поширеним явищем. У процесі розслідування справ і проведення судово-балістичних експертиз починають проводитись експертні експерименти [195, с. 5-6].

За кордонами Російської імперії перша спроба зіставити кулю, виявлену в тілі потерпілого, з кулею зі зброї злочинця зробив 1835 р. Генрі Годдард. На кулі Годдард виявив специфічний рельєф. У житлі одного з підозрюваних Годдард помітив форму для лиття свинцевих куль, у якої був дефект – заглибина, яка повністю збігалася з рельєфом на кулі. Приголомшений власник форми зізнався в убивстві.

Через 25 років після експериментів Годдарда 1860 р. у матеріалах справи, розглянутої англійським судом присяжних у Лінкольні, згадувався ще один фахівець із судової балістики, на жаль, його ім'я не вказувалось. Але цього разу розшуку злочинця допоміг один із паперових клейтухів, зроблений із фрагмента газети «Таймс» за 27 березня 1854 р. Під час обшуку будинків підозрюваних було виявлено двохствольний пістолет. Один з його стволів був незаряджений, а в другому був знайдений клейтух, зроблений із паперу, фрагмента газети «Таймс» за 27 березня 1854 р. Після проведення експертних досліджень було отримано відомості, що підтверджували причетність одного з підозрюваних до вчиненого злочину [196, с. 12].

1879 року у США був виправданий Пол Моуган завдяки висновку зброяра, який, дослідивши зброю і фактично провівши діагностичні та ситуаційні дослідження (неідентифікаційні), дійшов висновку, що з наданого на дослідження пістолета стріляли значно раніше часу, ніж минуло від дня вбивства.

Хоч це були епізодичні випадки судово-балістичних досліджень, проте значно частіше можна було почути про зброярів, які залучались судами «експертами зі стрільби», тобто експертами-балістами.

1889 року це питання порушив професор судової медицини Ліонського університету Лакассань. Його зацікавили 7 повздовжніх ліній (слідів від нарізів) на кулі.

1889 року, порівнюючи кулю, вилучену із тіла вбитого, експериментальними, берлінський хімік і баліст Пауль Езеріх звернув увагу на рельєф нарізів і проміжків між ними (полів) однакових на всіх кулях.

У штаті Массачусетс (США), під час вирішення судової справи про звинувачення в убивстві Беста, Олівер Уенделл Холмс запросив зброяра, який, зробивши те саме, що і Езеріх, установив, що куля була вистріляна з досліджуваного пістолета. «Немає іншого шляху, – заявив Холмс присяжним, – з допомогою якого б правосуддя з такою точністю змогло б установити, яким чином дуло вогнестрільної зброї помічає вистріляну з нього свинцеву кулю» [197, с. 46].

Щоправда, цього разу була всього-на-всього спроба відповісти на запитання: чим же в дійсності характеризується внутрішня поверхня ствола тієї або іншої вогнестрільної зброї.

1905 року керівник інституту судової медицини університету м. Лейпцига Ріхард Коккель запропонував знімати зліпки з «кулі злочину» і «пробної кулі» з допомогою воскових пластинок.

У грудні 1913 року у французькому журналі «Архіви криміналістичної антропології і судової медицини» заявив про себе професор судової медицини із Парижу Балтазар. За його словами, робоча поверхня ударника будь-якої вогнестрільної зброї залишає при стрільбі характерні сліди на капсулі капелюшка гільзи. Це саме, за його спостереженнями, стосується також слідоутворення від дії затворної затримки і викидача (зачепу). На жаль, новітні ідеї Балтазара не були сприйняті на належному науковому рівні [198, с. 63]. Але він продовжував працювати над створенням сучасної колекції (криміналістичної) вогнестрільної зброї.

1922 року Уейт мав у наявності технічну документацію вже про всі види тогочасної вогнестрільної зброї, виготовленої в США починаючи з середини XIX ст., за винятком найменш розповсюдженої.

Виявивши, що 2/3 зброї виготовляється в країнах Західної Європи, він вирушив туди. У кінці 1923 р. його колекція налічувала вже майже 1500 зразків. Проте Уейт знову переконався, що він ще не досяг поставленої мети. Якщо взагалі існує можливість за стріляною кулею ідентифікувати конкретну зброю, то необхідно знати особливі ознаки, які відповідали б лише одній-єдиній одиниці зброї, так само як кожна людина має лише їй притаманний рисунок папілярних узорів [116, с. 39].

Послідовники й соратники Уейта продовжили його справу. Разом з Уейком, Джон Х. Фішер і Філіпп О. Грейвелл створили перше у світі Бюро судової балістики. Фішер сконструював геліксометр, з допомогою якого можна було досліджувати ствол будь-якої вогнестрільної зброї. Він також сконструював вимірювальний мікроскоп, лінзи і шкали якого дозволяли вимірювати нарізи, відстані між ними з достатньою точністю.

Завдячуючи експертній діяльності таких відомих судових балістів, як Калвін Годджд, Фішер і Грейвелл, у кінці 1934 р. Едгар Гувер заснував у Вашингтоні Інститут судової балістики при ФБР [197, с. 47].

Перша світова війна в Європі лише на деякий час перервала розвиток судової балістики. П'єр 1919 р. у Люксембурзі знову взявся за вивчення слідової картини на гільзах. Повернувся до роботи в Парижі Балтазар. У Голландії доповіді про свої дослідження зробили вчені Гульєст і Ван Леддек Гульзебот, в Афінах – Георгіадіс; російські дослідники Матвєєв, Зюськін, поляк Соболевський та багато інших криміналістів вивчали судову балістику. Німецькі дослідники Отто Мецгер і Хеес Хасслахер створили «Атлас пістолетів», який налічував 100 видів зброї [176, с. 51].

У 1924 році Грейвелл створив «порівняльний мікроскоп» – обладнання, яке давало змогу одночасно мати в полі зору однієї людини дві кулі за рахунок бінокулярності та стереоскопічності. Ідея створення порівняльного мікроскопа пересікає Атлантику, у 1924 р. у м. Каїрі його відтворює Сідней Сміт, прочитавши статтю про Уейта і Грейвелла. В Лондоні порівняльний мікроскоп удосконалює Роберт Черчіль. Наступними, хто вдосконалив порівняльний мікроскоп були швед Сюдерман, Едмон Локар з Ліона, Мецгер із Штутгарта,

Кафт з Берліна [199, с. 165]. Ще довгі роки буде точитися дискусія з приводу того, чи вважати судову балістику частиною судової медицини чи вона самостійна галузь науки. Врешті-решт прийшли до думки, якщо нова галузь знання потребує дуже багато уваги до себе, то її не можуть вивчати люди, які ще, крім того, проводять інші наукові дослідження.

У Російській імперії вже з середини XIX ст. судово-балістична експертиза перестає бути рідкістю. Наприклад, збереглися відомості про справу, за якою звинувачувався князь Лев Кочубей, котрий вистрілив у австрійського підданого Ігнатія Зальцмана. Петербурзька «Кримінальна палата» звернулась до фізика, який не зміг відповісти на запитання і порадив звернутись до професора медико-хірургічних наук М. І. Пирогова.

У 1912–1914 роках були створені кабінети науково-судових експертиз. 2 лютого 1914 р. при прокурорі Київської судової палати було засновано Київський кабінет науково-судової експертизи.

Перша судово-балістична експертиза, яка описується в літературі, була проведена 1913 р. у Петербурзькому кабінеті, друга – Одеському кабінеті науково-судових експертиз [200, с. 108].

Функціонування Кабінету НСЕ при прокурорі Одеської судової палати у повному обсязі могло розпочатися тільки з 15 (28) березня 1914 р., коли було повністю закінчено його влаштування. Однак вимоги на проведення досліджень почали надходити ще з кінця грудня 1913 р., коли вже було відомо, що згідно з Законом Кабінет НСЕ при прокурорі Одеської судової палати засновується з 1 (14) січня 1914 р., і тому вже до 15 (28) березня 1914 р. надійшло 33 вимоги. Така кількість вимог на проведення судово-експертних досліджень до початку діяльності кабінету НСЕ і далі інтенсивне їх надходження поставило співробітників кабінету в дуже скрутне становище, яке несприятливо позначилося на своєчасному виконанні вимог на проведення судово-експертних досліджень, черга і час закінчення яких віддалялися, що викликало нарікання на повільність їх проведення. Цією ж причиною пояснюється і значна кількість вимог на проведення судово-експертних

досліджень (46), які залишилися незакінченими до 1 (14) січня 1915 року [116, с. 99].

Із кількості проведених Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати судово-експертних досліджень найбільш цікавими за досягнутими результатами або використаними прийомами дослідження було дослідження вогнестрільної зброї на предмет її ідентифікації з допомогою вистріленої кулі. Це, власне кажучи, була перша судово-балістична експертиза, проведена на території України.

Суть справи, за якою проводилася ця експертиза, була така. О 21 год 8 (21) вересня 1913 р. селянин А., який вирушив на возі до сусіднього хутора, при виїзді зі свого села зазнав нападу зловмисника, який зробив у нього 6–7 пострілів із вогнестрільної зброї, одним із яких було смертельно поранено коня селянина А. За ствердженням останнього, зловмисник був схожий за статуєю на його односельця Т., який вороже ставився до нього. 6 (19) листопада 1913 р. Т. було заарештовано, причому у нього під час проведення обшуку було знайдено заряджений револьвер системи «Наган».

До Кабінету НСЕ при прокурорі Одеської судової палати були доставлені як вилучений у Т. револьвер і бойові набої до нього, так і куля, вилучена з трупа коня, з метою з'ясування, чи не вистрілена ця куля з револьвера, вилученого у Т. [116, с. 99].

На той час уже було відомо, що при користуванні револьвером весь його механізм поступово може розхитуватися, а в каналі його ствола, особливо при невмілому або недбайливому поводженні, можуть з'являтися різного роду індивідуальні дефекти: іржа, раковини з гострими краями, здуття і відшарування металу, які будуть притаманні тільки цьому револьверу. Особливо важливе для експертизи значення можуть мати дефекти каналу ствола, оскільки вони будуть відображатися на поверхні кулі, яка була вистрілена із конкретного зразку вогнестрільної зброї, і таким чином можуть дати можливість з більшим чи меншим ступенем вірогідності встановити, чи могла ця куля бути вистріленою із цього револьвера.

Керуючись цими міркуваннями і маючи на увазі, що доставлений до кабінету НСЕ револьвер виявився дуже старим і

в каналі його ствола були помічені іржа і різного роду дефекти, експерти, які проводили дослідження револьвера, вирішили зробити із нього кілька пострілів доставленими судовим слідчим набоями в мішок, наповнений м'якими стружками і соломною, і одержані таким чином стріляні кулі порівняти між собою, встановити ті дефекти й особливості на поверхні їх, наявність яких може бути пояснена тільки дією дефектів каналу ствола, а потім уже порівняти кулю, вилучену з трупа коня, з кулями, які було одержано в результаті експериментальних пострілів, з метою з'ясування, чи немає на їх поверхнях аналогічних дефектів і особливостей. Таких експериментальних пострілів було зроблено чотири, але тільки два із них дали непошкоджені побічними причинами і придатні для порівняння кулі. Дослідженням цих куль під мікроскопом і фотографуванням їх як репродукційним, так і мікрофотографічним апаратом в одній площині й за однакових умов освітлення вдалося встановити, що на обох кулях була одна глибока траса, походження якої з найбільшою вірогідністю можна пояснити дією дефектів у каналі ствола револьвера. Порівнюючи ці траси між собою, можна констатувати, що хоч обидві кулі й були вистрілені з одного і того ж револьверу, в одне і те ж середовище й однаковими бойовими набоями, проте повної, близької до тотожності аналогії трас на обох кулях не спостерігалось так само, як не спостерігалось повної схожості й в інших, менш значних деталях. Вирішуючи питання, чим можна пояснити відсутність повної схожості, експерти дійшли висновку, що пояснення необхідно було шукати в тому, що не завжди буває і бути не може повної схожості тих чинників, які можуть впливати на зовнішній вигляд кулі, вистріленої за вище описаних умов. Так, наприклад, фотографування в однакових умовах освітлення і однакоє збільшення куль наочно показало, що величина (маштаб) куль не зовсім однакова, незважаючи на те, що набой, які використовувалися для пострілів, були однієї і тієї ж партії і одного і того ж заводу, виготовлені для револьверу системи «Наган». Далі, можливо мала місце важко помітна різниця в кількості пороху, що був використаний для спорядження набойів, у більшій або меншій давності їх спорядження, у ступені його сухості, у ступені чистоти каналу

ствола і у багатьох інших умовах, які не завжди можуть піддаватися урахуванню, але можуть справляти вплив на зовнішній вид кулі після пострілу [116, с. 100].

Порівнюючи кулю, вилучену із трупа коня селянина А., з кулями, одержаними в результаті експериментальних пострілів, удалось встановити схожість усіх їх в загальних рисах і несхожість у деталях. Траса, на яку звернули увагу експерти, була наявна на всіх трьох кулях, причому напрямом її ходу і розміщення щодо слідів нарізів ствола були зображені на всіх порівнюваних кулях цілком однаковими, але, поряд з цим, всі три траси відрізнялися одна від одної за довжиною і шириною.

Ураховуючи всі дані дослідження і прийнявши до уваги, що:

1) на вилученій із трупа коня селянина А. кулі помічена подряпина, походження якої необхідно було віднести до дефекту в каналі ствола револьвера, із якого вона вистрілена;

2) схожі за напрямком і розміщенням щодо слідів нарізів ствола подряпини виявлені й на двох інших кулях, одержаних в результаті експериментальних пострілів із револьвера, і набоями, знайденими під час обшуку у підозрюваного Т.;

3) між кулею, вилученою з трупа коня селянина А., з одного боку, і кулями, одержаними в результаті експериментальних пострілів, з другого, спостерігався майже такий самий в загальних рисах ступінь схожості, як і між кулями, одержаними шляхом експериментальних пострілів, Кабінет НСЕ дійшов висновку, що вилучена з трупа коня селянина А. куля, ймовірно була вистрілена з револьвера системи «Наган», знайденого у підозрюваного Т. [201, л. 377-378].

Прізвища осіб, які проводили цю першу в історії України судово-балістичну експертизу, в матеріалах документів, що збереглися, не вказано. І це було цілком зрозумілим, тому що заново засновані кабінети НСЕ розпочали свою судово-експертну діяльність як юридичні особи, тому всі висновки проведених експертиз надавалися від імені кабінету НСЕ, а не від імені особи експерта, який проводив судово-експертне дослідження [201, л. 396].

Разом із тим можливо тільки припускати, що це дослідження проводив один із піонерів вітчизняної і світової криміналістики, один із помічників управляючого Кабінетом НСЕ і одночасно завідуючий кримінальним відділом (відділом криміналістичної ідентифікації) С. М. Матвеев, подальша криміналістична діяльність якого була пов'язана, зокрема, з успішними дослідженнями вогнестрільної зброї.

Тому дуже важливо визнати ту обставину (а про це свідчать матеріали проведених окремих видів експертиз на той час і матеріали З'їзду при Міністерстві юстиції управляючих Кабінетами НСЕ при прокурорах Петроградської, Московської, Київської і Одеської судових палат, а також, це справедливо підкреслював відомий криміналіст І. Ф. Крилов), що з організацією кабінетів НСЕ фактично змінився процесуальний порядок проведення експертиз. Експертами з цього часу стали виступати не фізичні особи, а самі кабінети НСЕ – юридичні особи. Акти, які складалися за результатами проведених судово-експертних досліджень, не містили навіть згадки про тих конкретних осіб, які проводили те чи інше судово-експертне дослідження [201, л. 396; 202, с. 15].

У матеріалах зазначеного З'їзду, зокрема, вказувалося, що судові місця зі справ, у яких були висновки кабінетів НСЕ, і у випадках необхідності одержання різного роду пояснень з проведених судово-експертних досліджень у судових засіданнях могли запрошувати співробітника відповідного кабінету НСЕ шляхом надсилання повістки на ім'я Кабінету НСЕ як установи, а не на ім'я окремих його співробітників, для чого, на думку З'їзду, було б доцільним викласти співробітникам прокурорського нагляду циркулярне роз'яснення про те, щоб названі посадові особи при складанні списку осіб, що підлягали виклику в судові засідання, зазначали не конкретних співробітників кабінету, а кабінет НСЕ як юридичну особу, і подібні виклики робити тільки в тих випадках, коли це було необхідним за обставинами справи, щоб, таким чином, не порушувати основну роботу кабінету НСЕ.

У Кабінеті НСЕ при прокурорі Одеської судової палати також уперше як на Україні, так і взагалі у вітчизняній практиці судово-експертної діяльності було зроблено спробу з

допомогою судово-експертного дослідження встановити за слідами на руці підозрюваного його причетність до пострілу з вогнестрільної зброї [201, л. 376 зв. 377]. Суть цієї справи полягала в такому. Судовий слідчий доставив до Кабінету НСЕ дуже незначну кількість речовини, зіскобленої судовим лікарем з чорної суцільної плями, довжиною до 4 см і шириною до 2 см, виявленої на згині другого суглобу зі зовнішньо-внутрішньої сторони вказівного пальця правої руки чоловіка, звинуваченого в учиненні вбивства Б-ва, для з'ясування, чи не можуть міститися в цій речовині ознаки порошу або залишків порохових газів, і якщо сліди порошу будуть знайдені, то чи не могли ці сліди залишитися через рік після пострілу і опіку пороховими газами. Із повідомлених слідчим обставин справи випливало, що злочин було вчинено 11 (24) жовтня 1914 р. і що звинувачений пояснив, що чорна пляма виникла в результаті роботи заступом, а з пістолету він стріляв раз і торік [116, с. 102].

Мікроскопічне дослідження вищезазначеної речовини виявило в ній частки чорного кольору. Хімічне дослідження (спостереження за реакцією проводилося під мікроскопом) показало, що частки не змінюються від дії найрізноманітніших реактивів, серед яких була застосована і димуча азотна кислота питомої ваги 1,48. У зв'язку з такими властивостями чорних часток, Кабінет НСЕ дійшов до висновку, що вони склалися з вугілля – необхідної складової частини чорного порошу. Під час спалаху останнього частки вугілля, які не встигли згоріти, можуть розлітатися в різні сторони, уражаючи, таким чином, предмети, і здатні глибоко проникати в шкіру, чому Кабінет НСЕ і прийшов до висновку, що частки вугілля, виявленого у шкірному покриві пальця Б-ва, виникли від запалення чорного порошу (татування порохом).

Щодо питання про те, чи могли частки порошу зберегтися протягом року, то воно могло бути вирішеним тільки на основі спостереження, наскільки глибоко вони проникли в шкіру. Якщо виявилось б, що частки проникли глибоко, то сталося б явище, подібне до татування, і частки порошу могли зберегтися невизначений час, а якщо проникнення часток обмежилось тільки тим верхнім шаром шкіри, який доставлено

у вигляді зіскобу до кабінету НСЕ, то пляма, що виникла від спалаху пороху, не могла зберегтися протягом року.

Тому остаточне рішення цього питання було віднесено кабінетом НСЕ до компетенції спеціального судово-медичного дослідження. Разом із тим результат цього дослідження не можна не визнати позитивним, оскільки на ньому могли ґрунтуватися дуже суттєві для цієї справи висновки.

У липні 1915 р. на з'їзді керівників кабінетів науково-судових експертиз було запропоновано зробити спеціальні пристрої для судово-балістичних досліджень, зокрема пристрій, який забезпечував би детальне дослідження внутрішньої поверхні каналу ствола зброї без будь-якого порушення його цілісності [203, с. 114].

У липні 1916 р. керівник Московського кабінету відзвітував в Міністерство юстиції, що такий пристрій сконструйовано, але за умов воєнного часу побудувати його неможливо.

На початку XX ст. у Росії було опубліковано кілька робіт з криміналістики, але судовій балістиці в них відводилося досить незначне місце. Уперше в монографічній літературі питання ідентифікації зброї за кулею і гільзою висвітив 1915 р. С. М. Трегубов [204, с. 28]. Що ж до методики дослідження ідентифікаційних ознак, то вона залишалась ще недосконалою.

Як окрема галузь знань судова балістика сформувалась у 30-х роках XX ст. До цього понад двох десятиріччів років нагромаджувалися спеціальні знання і практичний досвід, готувались наукові кадри, виготовлялись необхідні пристрої.

Значна роль у систематизації нагромаджених знань належить судовому медику і криміналісту професору В. Ф. Червакову. Саме він уперше 1937 р. ужив термін «судова балістика», який раніше був запропонований американськими авторами. З критикою щодо цього терміна виступали такі вчені, як С. П. Митричев, М. В. Терзієв. І. А. Сапожников 1956 р. запропонував замість терміна «судово-балістична експертиза» вживати «криміналістична експертиза зброї і боєприпасів». Згодом 1962 р. Б. І. Шевченко запропонував уживати термін «криміналістична балістика». Проте пропозиція В. Ф. Червакова все-таки перемогла. Він також уперше спробував офіційно

сформулювати предмет і зміст судової балістики. У судову балістику включались такі розділи: 1) вивчення матеріальної частини зброї, яка найчастіше трапляється в кримінальній практиці; 2) ідентифікація вогнестрільної зброї, набоїв, гільз, куль та іншого спорядження; 3) вивчення пороху й інших вибухових речовин у межах, необхідних для криміналістики; 4) криміналістичне і судово-медичне вивчення вогнестрільних пошкоджень. Як бачимо, В. Ф. Черваков у судову балістику включив і судово-медичні питання. Його погляди розділяв і С. Д. Кустанович. Проти цього виступав Б. І. Шевченко.

Піонерами судової балістики на теренах колишнього СРСР були М. С. Бокаріус, В. Л. Русецький, І. М. Якимов. Перший посібник із криміналістики був виданий 1935 р. і містив окремі, не систематизовані відомості про сліди від дії вогнестрільної зброї. У другій половині 1930-х років були видані роботи В. Ф. Червакова «Судебная баллистика», Б. М. Комаринця і Б. І. Шевченка «Руководство по осмотру места преступления».

На той час порівняльне дослідження могло проводитись двома шляхами: 1) порівняння слідів на самій кулі; 2) порівняння їх відображень. Хоч перший спосіб був більш надійним і ефективним, історичні дослідження почалися з застосування другого, оскільки він відзначався простотою і доступністю. Для цього застосовували різні методи. Одним із них був метод розгортання кулі шляхом прокочування. Використовувався також метод, запропонований Балтазаром – прокочувати кулю по олов'яній фользі. 1936 р. С. М. Матвеев запропонував метод прокочування кулі по желатиновій поверхні фотоплівки. У Харківському інституті була розроблена методика фіксації рельєфу на легкоплавкому металі [205, с. 19].

З метою поліпшення одержаних відображень і підвищення їх якості С. А. Ціон сконструював спеціальний пристрій для механічного прокочування куль. Криміналістами був випробуваний гальванопластичний спосіб фіксації слідів на кулі, однак через використання спеціального обладнання і значний час цей спосіб не набув поширення.

М. М. Зюськін запропонував використовувати метод прозорих відбитків, сутність якого полягала у покритті куль лаковою плівкою. А. Д. Хонанін розробив спеціальний пристрій для панорамного мікрофотографування кулі.

У подальших дослідженнях криміналісти звернулися до способу механічного розгортання кулі. Перший апарат для оптичного розгортання куль був сконструйований за кордоном 1931 р. Н. Брюнінгом. Виявивши його недоліки, криміналіст Харківського науково-дослідного інституту А. Ф. Дмитрієв сконструював нову модель апарату для фотографування. Але апарат Дмитрієва не був першим у СРСР. За даними М. М. Зюськіна, ще 1918 р. професор судової медицини Київського університету К. А. Таранухін сконструював пристрій для макро- і мікрофотографування куль. На жаль, опис цього пристрою не зберігся.

1931 року, тобто одночасно з Брюнінгом, модель аналогічного апарату виготовив Г. Е. Сорокін.

Усі вищеописані методи зводились до порівняння з допомогою дальшого виготовлення фотознімків. Оскільки фотографії завжди певною мірою спотворюють рельєф слідів, учені намагались винайти можливість безпосереднього й одночасного порівняння слідів на кулях. Така можливість з'явилась після винайдення порівняльного мікроскопа.

Окремо слід розглянути важливість результатів наукової і практичної роботи, яка проводилась уже не одинаками-дослідниками, а експертними установами (як юридичними особами) для становлення судової балістики як галузі науки криміналістики.

Слід зазначити, що Одеський кабінет науково-судової експертизи, 1925 року, в зв'язку з розширенням його функцій, був перетворений на Одеський науково-дослідний інститут судової експертизи. Крім професора М. П. Макаренка, в інституті працювали вчені-криміналісти С. М. Матвєєв, завідувач секції криміналістичної ідентифікації, що розробив методику ідентифікації зброї за слідами бойка, залишеними на капсулі, методику ідентифікації обрізів за вистріляними кулями, методику визначення вхідного отвору кулі, якщо об'єктом дослідження було прострілене скло.

Розгляньмо більш детально таку відому постать – піонера криміналістичної думки – Сергія Миколайовича Матвєєва.

Сергій Миколайович народився 22 вересня (4 жовтня) 1881 р. у Москві, у родині обер-офіцера, колезького секретаря Матвєєва Миколи Матвійовича. Після переїзду батьків до Одеси він навчався в 4-й Одеській гімназії, повний курс якої закінчив 1899 р. і цього ж року поступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету, повний курс якого закінчив 1903 р. з дипломом першого ступеня.

У 1903–1904 навчальному році він працював викладачем математики, фізики і природознавства у Новобузькій учительській гімназії.

Восени 1904 р. С. М. Матвєєв знову поступив на навчання до Імператорського Новоросійського університету на медичний факультет. Склавши заліки 1908 р. і закінчивши навчання на десятому семестрі, він дістав запрошення від Одеського повітового земства працювати лікарем. На цій службі С. М. Матвєєв перебував з 15 (28) травня 1908 р. по 1 (14) січня 1909 р. Спочатку він був призначений завідуючим лікарським пунктом у с. Варварівка, а потім був відряджений на епідемію холери з метою безпосередньої боротьби з нею в с. Паружино і, нарешті, був завідуючим Петрівською дільницею під час епідемії висипного тифу [206, л. 14]. Потім він виявив бажання продовжити навчання на медичному факультеті Імператорського Юр'ївського університету. Зокрема, в листі на ім'я ректора Імператорського Новоросійського університету від 14 (27) лютого 1909 р. за № 900 ректор Імператорського Юр'ївського університету писав: «Матвєєв Сергій Миколайович, який мав залікове свідоцтво десяти семестрів медичного факультету Імператорського Новоросійського університету від 2 (15) грудня 1908 р. за № 2437 і удостоєний також диплому першого ступеня по відділенню природничих наук фізико-математичного факультету того ж університету (від 31 грудня 1903 (13 січня 1904) року за № 28075), подав клопотання про прийом його в поточному півріччі до числа студентів Імператорського Юр'ївського (назва з 1893 по 1919 рр., нині – Тартуського) університету по медичному

факультету, але потім відмовився від свого наміру....» [207, л. 5]. Нарешті, в травні місяці 1909 р. він склав державні іспити медичному факультеті Імператорського Харківського університету і харківською державною медичною виконавчою комісією був удостоєний ступеня лікаря [206, л. 1-2].

У 1909–1910 роках С. М. Матвєєв працював запасним лікарем Тираспольського земства, а потім епідемічним лікарем при Тираспольській міській управі й одночасно за сумісництвом з серпня 1909 р. і по травень 1910 р. викладав природознавство в Тираспольській промисловій гімназії.

За постановою медичного факультету від 12 (25) березня 1910 р. і рекомендацією піклувальника Одеського навчального округу від 29 березня (11 квітня) 1910 р. він був обраний на посаду позаштатного лаборанта при кафедрі фізіологічної хімії медичного факультету Імператорського Новоросійського університету, призначений на цю посаду він був рішенням медичного факультету від 3 (16) травня 1910 р.

У серпні 1911 року педагогічною радою Одеських вищих жіночих курсів він був обраний асистентом при кафедрі медичної хімії, де працював до травня 1913 р.

У зв'язку з майбутньою організацією Кабінету НСЕ при прокурорі Одеської судової палати С. М. Матвєєв був відібраний за його бажанням до числа кандидатів на посади співробітників цієї установи. У травні 1913 р. він був відряджений міністром юстиції за домовленістю з міністром народної освіти в Кабінет НСЕ при прокурорі Петербурзької судової палати з науковою метою, де перебував до вересня 1913 р. Після проходження теоретичного і практичного стажування з питань криміналістики і науково-судової експертизи в Кабінеті НСЕ при прокурорі Петербурзької судової палати він з 1 (14) січня 1914 р. був призначений на посаду помічника управляючого Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати і завідуючим відділом криміналістичної ідентифікації за сумісництвом, з 6-годинною зайнятістю на день. На цій посаді С. М. Матвєєв працював до останнього дня свого життя [116, с. 336-337].

17 (30) січня 1911 року С. М. Матвєєв написав заяву на ім'я декана медичного факультету Імператорського

Новоросійського університету з проханням дозволити йому скласти іспити на ступінь Доктора Медицини на медичному факультеті в лютому місяці того ж року. Він одержав дозвіл і 26 лютого (11 березня) задовільно склав 8 усних теоретичних екзаменів. З 6 (19) вересня 1911 р. і до 8 (21) квітня 1913 р. С. М. Матвєєв склав задовільно 8 практичних екзаменів на ступінь Доктора Медицини і 24 жовтня (6 листопада) 1913 р. за № 3494 йому було видано посвідчення, в якому, зокрема, зазначалося: «Медичний факультет Імператорського Новоросійського університету цим засвідчує, що пред'явник цього, Сергій Миколайович Матвєєв, витримав задовільно словесний і практичний екзамен на ступінь Доктора Медицини, і що для одержання ним цього ступеня залишається представити і захистити дисертацію. Це посвідчення повинно бути повернено при одержанні диплома на ступінь Доктора Медицини» [208, л. 14].

Незважаючи на те що 1935 року С. М. Матвєєвим була підготовлена дисертація на тему: «Судове дослідження вогнепальної зброї», і її рукопис 1936 р. було надіслано до Москви, вона так і не була захищена. Цікаво, яка саме роль була В. Ф. Червакова у таких незадовільних результатах захисту? На це запитання спробуємо відповісти трохи згодом.

Уже працюючи в Кабінеті НСЕ при прокурорі Одеської судової палати, він одночасно займався науково-педагогічною діяльністю, і за пропозицією піклувальника Одеського навчального округу від 22 січня (4 лютого) 1916 р. С. М. Матвєєв був переведений з посади позаштатного лаборанта при кафедрі фізіологічної хімії медичного факультету Імператорського Новоросійського університету на посаду позаштатного асистента при кафедрі судової медицини цього ж навчального закладу. У зв'язку з тим, що він працював у двох різних відомствах одночасно – Міністерстві народної освіти і Міністерстві юстиції, – то, здійснюючи перевід з однієї посади на іншу, ректор Імператорського Новоросійського університету повинен був узгодити це питання з управляючим Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати. На запит ректора управляючий Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати М. П. Макаренко в листі від 28 січня

(10 лютого) 1916 р., зокрема, зазначив: «... затвердження колишнього лаборанта при кафедрі фізіологічної хімії довіреного Вам університету С. М. Матвєєва на посаді позаштатного асистента при кафедрі судової медицини я знаходжу дуже бажаним, оскільки його діяльність на цій посаді буде мати більш тісний зв'язок із заняттями його як помічника управляючого Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати, ніж діяльність на попередній його посаді лаборанта...» [206, л. 13]. На посаді позаштатного асистента при кафедрі судової медицини він працював до 1 листопада 1918 р.

З 1918 по 1922 р. С. М. Матвєєв працював викладачем будівельної гігієни в Одеському сільськогосподарському гідротехнічному технікумі. З 31 липня 1920 р. він був призначений старшим асистентом при кафедрі фізіологічної хімії Одеського медичного інституту за наказом про обрання його за конкурсом [116, с. 337].

З 1 серпня 1923 р. С. М. Матвєєв був обраний приват-доцентом за курсом «Кримінальна техніка» (Криміналістика) при кафедрі судової медицини Одеського медичного інституту, з залишенням одночасно на посаді старшого асистента кафедри фізіологічної хімії того ж вищого навчального закладу. Проте, відповідно до його заяви на ім'я ректора Одеського медичного інституту від 14 листопада 1923 р., в якій С. М. Матвєєв писав: «Маючи на увазі цілком присвятити себе вивченню судової медицини, прошу звільнити мене з посади старшого асистента при кафедрі фізіологічної хімії», його прохання було задоволено. Таким чином він був звільнений з посади з 1 грудня 1923 р.

У зв'язку з реорганізацією 1923 р. як Одеського КНСЕ, так і Київського КНСЕ і заснуванням нового на Україні третього – Харківського КНСЕ, в грудні 1923 р. управляючий Одеським КНСЕ М. П. Макаренко в клопотанні перед НКЮ України просив, щоб С. М. Матвєєву було надано персональний оклад в Одеському КНСЕ відповідно до посади, яку він обіймав. У цьому клопотанні, зокрема, підкреслювалося, що «... С. М. Матвєєв був кращим фахівцем з досліджень почерку і взагалі з криміналістичної ідентифікації, а також судово-медичних досліджень, і працював в Одеському КНСЕ протягом

десяти років, набув особливого досвіду в цій галузі й весь свій час віддавав праці в Кабінеті НСЕ, відмовившись від оплачуваної посади старшого асистента при кафедрі фізіологічної хімії, залишив за собою тільки право на одержання безоплатних ліків на кафедрі судової медицини Одеського медичного інституту, і що фактично С. М. Матвеев сам проводить всі дослідження по двох секціях Одеського КНСЕ – ідентифікації і судово-медичних досліджень».

Після цього клопотання С. М. Матвеев написав заяву до НКЮ України про надання йому персонального окладу в Одеському КНСЕ з 10 грудня 1923 р. З цієї дати він почав працювати в цій судово-експертній установі як на основній роботі, а за сумісництвом він продовжував працювати як в Одеському медичному інституті, так і у відкритому з 20 вересня 1921 р. Одеському хіміко-фармацевтичному інституті, в якому 1929 р. він був обраний професором. Лекції, які читав С. М. Матвеев у цих ВНЗ, були присвячені, в основному, криміналістиці і, зокрема, поняттям, значенню, видам і методам дослідження речових доказів.

Так, наприклад, на кафедрі судової медицини Одеського медичного інституту він рекомендував увести курс криміналістики для лікарів, де він передбачав розглянути такі питання:

1. Дослідження: слідів крові, сперми, слини, сечі й калу; волосся і кісток; різних об'єктів на гонококи і деякі отрути; одягу на трупах, рук, зубів і нігтів; зброї й інших знарядь злочину, а також слідів тварин, коліс, шин і т. ін.

2. Ідентифікація особи за: слідами ніг і рук (дактилоскопія); укусом і деякими іншими ознаками; почерком і фотографіями; антропометричними вимірюваннями й словесним портретом.

3. Судова фотографія: живих осіб; трупів; речових доказів; місця події [209, л. 31-33].

З 1924 року С. М. Матвеев почав читати лекції зі спецкурсу «Дослідження речових доказів» для студентів Одеського хіміко-фармацевтичного інституту, який він з 1919 по 1921 роки читав на медичному факультеті Новоросійського університету, коли

кафедрою судової медицини на цьому факультеті завідував професор Д. Д. Крилов [210, с. 6].

С. М. Матвеев був делегатом другого Всеукраїнського з'їзду працівників органів юстиції, який проходив у Харкові наприкінці лютого 1924 р., у зв'язку з чим він перебував у відрядженні до Харкова з 18 лютого по 6 березня 1924 р. [209, л. 39-40].

У зв'язку з тим, що дійсно досвідченому криміналісту необхідно було досконало володіти знаннями фотографії, яка була незамінна у процесі проведення як судово-експертних досліджень документів з метою встановлення в них того чи іншого підроблення, так і при проведенні, наприклад, фіксації різних ідентифікаційних досліджень і, особливо, їх результатів, С. М. Матвеев оволодів секретами загальної і судової фотографії, він брав активну участь у роботі Одеського фотографічного товариства, яке було створене 1891 р., і був його дійсним членом [211, с. 9].

Щодо науково-дослідної діяльності С. М. Матвеева, то вона відображена в опублікованих ним наукових працях протягом 1926–1937 рр. Незважаючи на те, що окремі із цих праць були ним написані ще в 1918–1920 рр., у зв'язку зі складним і важким становищем у державі в зазначений час, публікація їх була здійснена значно пізніше. У зазначений час С. М. Матвеевим було опубліковано значну кількість наукових праць з проблем криміналістики та судової експертизи, в яких, в основному, розглядалися проблеми використання почерку і письма, дактилоскопії і балістики в практиці розслідування і розкриття злочинів.

Серед опублікованих ним наукових праць (майже 30) як українською, російською, так і німецькою мовами, були присвячені окремим проблемам криміналістики та судової експертизи, найбільш вагомими слід визнати його наукові праці, в яких були описані здобуті досягнення у галузі судової балістики [212-217]. Заслуги С. М. Матвеева у дослідженнях питань судової балістики були 1953 р. відзначені у працях вітчизняного криміналіста, присвячених проблемам судової балістики, професора В. Ф. Червакова [218, с. 80, 94, 95, 107, 112, 120, 134, 156]. За ці ж досягнення ім'я С. М. Матвеева

справедливо віднесено до імен піонерів світової криміналістики [219, с. 8].

Так, наприклад, С. М. Матвеев перший у світовій практиці описав утворення при пострілі з гвинтівки на скаті гільзи своєрідних слідів, які могли мати значну цінність для ідентифікації цієї вогнестрільної зброї. У зв'язку з тим, що набійник у гвинтівок був пристосований для використання набоїв з пляшкоподібною формою гільзи, в яких циліндрична частина переходила в конусоподібний скат, що закінчувався циліндричним дулком, тому при пострілі скат гільзи з великою силою притискувався до конусоподібної частини набійника і, якщо на ній були які-небудь дефекти, що бувало нерідко, останні рельєфно відображалися на скаті гільзи у вигляді бугорків різної форми, аналогічних за формою зазначеним дефектам набійника. Сліди конусоподібної частини набійника могли бути настільки характерними, що вони самі собою могли служити підставою для ідентифікації зброї і могли бути, як довів С. М. Матвеев, однією із найбільш цінних для ідентифікації ознак. Гвинтівка, як писав С. М. Матвеев, відрізнялася від пістолета тим, що в останньому при пострілі утилізувалася віддача, і гільза разом із затвором відштовхувалася назад; у гвинтівки віддача не утилізувалася, і вся її сила обрушувалася на дно чашечки бойової личинки, яка при цьому після тривалого використання набувала дефектів у формі різного виду поверхневих тріщин і заглиблень. Утворенню таких дефектів міг сприяти також значно більший, порівняно з пістолетами, пороховий заряд, а отже, і порівняно більша сила віддачі. Такі дефекти, як правило, виникали біля отвору для бойка, і якщо форма їх була достатньо характерною, то вони могли самі собою бути також засобом ідентифікації [116, с. 340].

С. М. Матвеев перший як у вітчизняній, так і зарубіжній судово-експертній практиці запропонував використовувати для ідентифікації вогнестрільної зброї деформовані кулі, які були вистрілені з обрізів. Він довів практично, що за слідами на їх поверхні можна було достовірно встановити, із якого саме обрізу вони були вистрілені.

Термін «обріз» означав укорочену довгоствольну вогнестрільну зброю. Вивчення численних обрізів показувало, що майже всі вони мали більш-менш різко виражені дефекти, передусім, ствола. Велике значення в криміналістичному плані могли мати дефекти дульного зрізу ствола в обрізів. Ствол, зазвичай, відпилювався кустарним способом з допомогою пилюножівки чи терпуга. Цим і могла бути пояснена нерівність країв дульного зрізу, неперпендикулярність нової дульної площини осі ствола, наявність на внутрішній поверхні зрізу задирок. Перелічені дефекти дульного зрізу, у свою чергу, могли пошкоджувати оболонку кулі або поверхню цільнометалевих куль при вильоті їх із дула гвинтівки.

Грубі дефекти дульного зрізу могли сприяти різного роду деформаціям куль і їх розривам. Деформація куль і наявність на їх поверхні додаткових ушкоджень інколи могли значною мірою полегшити ідентифікацію зброї за вистріленими із неї кулями. Додаткові ушкодження оболонки кулі могли бути своєрідні і характерні для даного зразка обрізу гвинтівки.

Для короткоствольних обрізів на відміну від бойових гвинтівок із неушкодженим стволом здебільшого при пострілах з невеликих відстаней виявлялася характерна наявність великих рваного типу вхідних ранових отворів і відносно менших за величиною, інколи щілиноподібного типу, вихідних отворів.

С. М. Матвеев також перший висловив думку про важливість використання слідів кернення з метою ідентифікації при встановленні взаємоналежності кулі до гільзи. За його методикою, якщо на гільзі будуть сліди кернення, а на кулі ніяких ум'ятин не буде, то ця куля ніколи не складала з цією гільзою одного й того ж набою. У разі розходження за формою або за кількістю слідів кернення на кулі й на гільзі можна було стверджувати, що куля і гільза не могли бути частинами одного і того ж набою.

Він також перший запропонував використовувати для практики прокатки кулі желатинову масу фотоплівки з метою одержання відображення слідів від нарізів ствола вогнестрільної зброї у вигляді розгортання кола кулі у пряму лінію, що спрощувало проведення ідентифікаційних досліджень. Він разом із співробітником секції ідентифікації

Одеського ІНСЕ В. О. Сомовим сконструював свій апарат для прокатки куль.

Визнаючи, що для виготовлення прозорих відбитків, необхідна тонка пластична маса, на якій рельєф кулі міг би залишати сліди, і останні пропускали б світло інакше, ніж решта частини пластинки, С. М. Матвєєв вирішив використати з цією метою желатинову масу фотографічної плівки. Перші досліди були проведені з фотографічною пластинкою, з емульсійного шару якої було видалено срібло, і її желатинова маса використовувалася після відповідної обробки для прокатки куль з допомогою юфлінговського апарату. Але досліди з прокаткою кулі на такому матеріалі не мали успіху, як і досліди з прокаткою підігрітої кулі [170, с. 253].

Потім С. М. Матвєєв і В. О. Сомов внесли деякі конструктивні зміни в юфлінговський апарат. Досліди С. М. Матвєєва з фотографічними пластинками показали, що частини, найближчі до основи кулі, погано відбивалися на них при прокатуванні.

Більш удалими виявились досліди з фотографічними плівками.

Розігрівання кулі проводилося у звичайній сушильній шафі з t 150-200°C. Кулі, розігріті при нижчій температурі, при прокатці давали неповні й нечіткі відбитки, а при більш високій температурі желатин починав розпускатися, із-за чого неможливо було зробити чіткі відбитки, тому найкращою температурою виявилась температура куль, розігрітих до 140-150°C.

Щоб виготовити чіткий відбиток кулі на плівці, з ним поводитися, як з негативом: на проекційному апараті збільшували зображення відбитка.

У процесі дослідження відмічалось, що наявні на плівці заглиблення виходили темними на світлому тлі; останнє пояснювалося тим, що заглиблення відбитка пропускали світло гірше, ніж вільні від відбитка місця плівки. Відбиток кулі збільшувався вп'ятеро.

Спостереження С. М. Матвєєва за кулями, вистріленими з одного і різних револьверів, показували, що відбитки куль були

повними і чіткими. Зображення виходили білими лініями на чорному тлі.

Зображення семи куль, вистрілених із одного і того ж зразка вогнестрільної зброї, порівнюваних попарно, виявляли велику схожість. Вони не могли, звичайно, збігатися в усіх деталях так, як зазначено вище. Сліди, які несла на собі вистрілена куля, до певної міри могли залежати від кількості та свіжості порошу в набої від і від дещо різного діаметра куль. З цих причин на одних кулях сліди могли бути настільки глибокі, що іноді могли сприйматися неозброєним оком, на інших же кулях, вистрілених із того ж зразка вогнестрільної зброї, вони розпізнавалися тільки через лупу, а на деяких кулях – тільки з допомогою мікроскопа. Цим могло бути і пояснено те, що на фотоплівці на одних рисунках можна було бачити повне зображення білих ліній, а на інших – ці лінії могли перериватися або з'являтися у формі поступово зникаючих слабких штрихів.

Техніка прокатки та ідентифікації куль за методикою С. М. Матвєєва складалася з таких етапів: спочатку кулі, надіслані на дослідження, та експериментальні кулі, добре вимиті водою з милом і звільнені м'якою щіткою від кіптяви й бруду, поміщалися в апарат для прокатки куль. Протягом п'яти хвилин вони розігрівалися в сушильній шафі, а потім прокатувалися на стрічках плівки в 12–15 см довжиною. Бажано, щоб апаратів для прокатки куль було два; тоді робота могла йти без затримки і швидко. Прокатана куля виймалася із апарата, а в нього вставлялася інша і поміщалася в сушильну шафу, тимчасом як на іншому апараті проводилася прокатка [116, с. 342].

Виготовлення фотознімків повинно було проводитися за однакових умов, причому для проявлення рекомендувалося користуватися концентрованим потужним проявником, а для друкування знімків був необхідний контрастний папір.

Описаний метод вигідно відрізнявся від інших подібних методів прокатки куль тим, що він не вимагав складної апаратури, що дорого коштувала, і давав дуже наочні й чіткі відбитки, хоч сам С. М. Матвєєв зазначав, що механізація прокатки була ще недостатньо досконалою.

Сергій Миколайович також був першовідкривачем у світовій судово-експертній практиці методу дослідження розбитого скла, який надавав можливість за результатами вивчення слідів на осколках скла точно встановити, з якої боку було розбите скло, що мало дуже важливе значення, наприклад, при встановленні напрямку пострілу, хоч це питання ще наприкінці XIX ст. уперше у світовій практиці у загальних рисах порушив Ганс Гросс [220, с. 566].

Але, незважаючи на вагомий внесок С. М. Матвєєва в розвиток судової балістики, у виданому 1938 р. першому вітчизняному фундаментальному підручнику з криміналістики [221, с. 59] в розділі, присвяченому експертизі вогнестрільної зброї і вогнестрільних ушкоджень [221, с. 210-248], написаному В. Ф. Черваковим, не було приділено уваги (за винятком методики прокатки куль, розробленої і описаної С. М. Матвєєвим разом із В. О. Сомовим [221, с. 234; 222, с. 77-79], і методики дослідження деформованих куль, вистрілених із обрізів, яку С. М. Матвєєв розробив і опублікував у іноземному журналі [222, с. 137-138]). Не було приділено належної уваги всім здобутим і описаним у 1929–1936 роки досягненням С. М. Матвєєва в галузі судової балістики і судово-балістичної експертизи і у першій монографії, написаній професором В. Ф. Черваковим і опублікованій 1937 р., до речі, після загадкового зникнення рукопису дисертації С. М. Матвєєва у того самого В. Ф. Червакова, який був рецензентом [222, с. 101]. Таке ігнорування розроблених і описаних С. М. Матвєєвим зазначених вище фундаментальних винаходів у галузі судової балістики могло мати дві причини: перша – відсутність інформації у такого поважного вченого, яким на той час був професор В. Ф. Черваков, про наявність розроблених і опублікованих досягнень з судової балістики С. М. Матвєєва і який написав монографію з судової балістики і ангалогічний розділ у першому вітчизняному підручнику – абсолютно неможливо. Незважаючи на те, що С. М. Матвєєв на той час, коли були написані й опубліковані монографія професора В. Ф. Червакова і перший вітчизняний підручник з криміналістики, вже опублікував сім наукових праць із проблем судової балістики і судово-балістичної експертизи у

вітчизняних виданнях [212-217] і дев'ять наукових праць у німецьких фахових виданнях [223-231], професор В. Ф. Черваков, наприклад, у своїй монографії з більш як 500 джерел, опублікованих в іноземних виданнях, використав тільки чотири праці з балістики, які були написані і опубліковані С. М. Матвєєвим у іноземних виданнях, і одну працю, опубліковану у вітчизняних виданнях [222, с. 226, 237]. Другою причиною неповажного ставлення на той час до досягнень, розроблених і опублікованих С. М. Матвєєвим з фундаментальних проблем судової балістики і судово-балістичної експертизи, було, напевно, те, що Сергій Миколайович уже переслідувався тогочасним режимом передусім за публікації своїх наукових праць у німецьких наукових виданнях, через що був затаврований як «ворог народу», якому на той час не було місця ні в якій сфері практичної діяльності, особливо у науковій сфері. Досягненням у галузі судової балістики, які здобув і описав С. М. Матвєєв у 1927–1937 роки, професор В. Ф. Черваков приділив увагу вперше більш детально у написаному ним посібнику для слідчих із проблем судової балістики тільки 1953 р. [218, с. 72]. Ще більш цікавим, на наш погляд, є так би мовити майже повна збіжність плану зниклого рукопису дисертації С. М. Матвєєва 1936 р. у Москві на рецензованій та захищеній майже через 15 років дисертації В. Ф. Червакова.

Поряд із дослідженнями у галузі судової балістики С. М. Матвєєв успішно працював у галузі дактилоскопії і почеркознавства, досягнення яких ним також використовувалися у практичній діяльності для ідентифікації особи, ним було написано низку наукових праць, присвячених цим досягненням [232-237].

Його наукові праці з дактилоскопії були опубліковані 1926 р. і практично були першими вітчизняними працями на той час в колишньому Радянському Союзі, в яких обґрунтовувалася можливість використання слідів пальців рук людини для ідентифікації особи, що їх залишила, з численними прикладами з особистої 12-річної судово-експертної практики в Одеському ІНСЕ [238]. Поряд із дослідженнями у галузі дактилоскопії для ідентифікації особи він вивчав також питання

наслідування пальцевих узорів і висловлював можливість використання цієї ознаки у практиці розслідування злочинів [235].

Таким чином, С. М. Матвеев, безперечно, був одним із піонерів як вітчизняної, так і світової судової балістики і одним із засновників найстарішої на Півдні України судово-експертної установи – Одеського ІНСЕ, в якій він працював 23 роки, і віддав усі свої знання служінню правосуддю і не зрадив її в найскрутніші часи, які ця установа переживала в період другого етапу свого становлення – 1918–1923 роки.

Відданість С. М. Матвеева Одеському ІНСЕ була очевидною. Він був одним із найвидатніших провідних наукових співробітників цієї судово-експертної установи на перших двох етапах її становлення і розвитку як судово-експертної – він постійно працював у відділі криміналістичної ідентифікації з дня заснування Одеського ІНСЕ 15 (28) лютого 1914 р. і до останнього дня свого життя, так і з науково-дослідної роботи – його наукові праці відіграли немаловажну роль у становленні вітчизняної криміналістики і науково-судової експертизи.

Помер С. М. Матвеев 25 серпня 1937 року [239], у відносно молодому віці, в 56 років. Незважаючи на те, що він офіційно не був репресований, але з наявних публікацій можна тільки припускати, що його переслідував режим того часу. Так, наприклад, в одній із публікацій на початку 1938 р. у центральній союзній юридичній пресі підкреслювалося, що «...науковий співробітник Одеського ІНСЕ Матвеев, викритий згодом як ворог народу, публікував свої праці з судової балістики у фашистських журналах. Ця ворожа вилазка не знайшла відповідної відсічі. Працівники Одеського ІНСЕ пройшли мимо цього ганебного факту, тобто просто-напросто замазали його.

Це свідчить про злочин політичної пильності партійної організації Одеського ІНСЕ, це свідчить про атмосферу відсталості й рутини, панівну в цьому інституті».

У післявоєнний період на території України різко збільшилася кількість злочинів, пов'язаних із убивствами, пограбуваннями і розбійними нападами, які вчинювали

бандитські угруповування. Для вчинення цих злочинів злочинці застосовували вогнестрільну зброю. У зв'язку з цим основними напрямками наукової роботи в галузі криміналістичних досліджень в цей період в Україні стало вдосконалення методики ідентифікації вогнестрільної зброї і дослідження слідів її дії.

Співробітник Київського науково-дослідного інституту судової експертизи М. М. Зюський в цей період досліджував ідентифікаційні ознаки деяких видів вогнестрільної зброї і вдосконалював техніку фіксації мікрорельєфу поверхні стріляних куль і гільз шляхом використання методу прозорих відбитків, суть якого полягала у покритті куль лаковою плівкою. Б. І. Вахліс і Б. Р. Кирічинський розробили прийом виявлення навколокульового отвору слідів збройової змазки, що мало важливе значення для визначення вхідного кульового отвору на одязі потерпілого, а також установлення відстані, з якої був зроблений постріл [240, с. 42].

Основними напрямками наукової роботи в галузі криміналістичних досліджень в цей період у Харківському інституті була судова балістика. В цій галузі працювали співробітники інституту М. С. Бокаріус [241, с. 16], А. Ф. Дмитрієв, І. А. Сапожников, С. А. Ціон.

С. А. Ціон сконструював спеціальний пристрій для механічного прокочування куль; А. Ф. Дмитрієв, виявивши недоробки сконструйованого 1931 р. Н. Брюнінгом першого апарату для оптичного розгортання кулі, сконструював нову модель апарату для фотографування.

Велика заслуга у дослідженні нових напрямів у теорії і практиці судово-балістичної експертизи в Київському науково-дослідному інституті судової експертизи належить В. К. Лисиченку, призначеному 1951 р. директором інституту. Такі вчені, як В. Є. Бергер, вирішували судово-балістичні питання дослідження механізму утворення слідів, залишених на кулі від нарізу в каналі ствола при пострілі зі зброї; М. Я. Сегай досліджував питання криміналістичної ідентифікації і особливості її застосування під час проведення криміналістичних експертиз [242, с. 30].

Удосконалювались наукові розробки в галузі судової балістики. У цих напрямках були опубліковані методичні рекомендації, зокрема щодо описання тактико-технічних характеристик вогнестрільної зброї, у тому числі мисливської, пневматичної і автоматичних пістолетів (додат. Б. 20). Проводились дослідження щодо вдосконалення криміналістичних обліків (кулегільзотек) [242, с. 28].

Чільне місце в науковій роботі інституту посідає розроблення, конструювання та вдосконалення приладів і пристосувань, що використовуються при дослідженні речових доказів, вилучених з місць події.

Були виготовлені прилади: для фіксації рельєфу куль на легкоплавкому металі; для оптичної розгортки куль й інших циліндричних поверхонь; снаряд для фіксації слідів каналу ствола гладкоствольної мисливської зброї [243, с. 53].

Як і кожна наука, судова балістика не стоїть на місці. Її розвиток залежить від прогресу техніки й удосконалення зброї і боєприпасів. Криміналісти, які працюють у галузі судової балістики, активно досліджують сліди, які виникли під час стрільби з нових видів зброї, вивчають механізм утворення ознак, які використовуються з метою ідентифікації зброї, розробляють прийоми дослідження, які найефективніше можуть використовуватися в експертній практиці. Одними із останніх здобутків судової балістики стало застосування комплексів дослідження з використанням електронних обчислювальних машин (ЕОМ) з лазерним скануванням слідів зброї на снарядах і гільзах. У майбутньому бачиться використання в судово-балістичній діяльності автоматичних пошукових систем для ототожнення зброї за слідами на кулях та гільзах.

Вдосконалення судової балістики відбувалося паралельно із розвитком фундаментальних наук. Наприклад, створення О. С. Поповим рентгенівського апарата.

Багато в чому завдяки зусиллям вітчизняних вчених ранева балістика до середини ХХ ст. набула помітної теоретичної стрункості й чіткості практичних рекомендацій.

Помітний внесок у розроблення актуальних проблем експертизи вогнестрільних пошкоджень зробили такі вчені, як М. І. Авдєєв, І. В. Виноградов, Л. М. Ейдлін, К. Н. Калмиков,

Ю. М. Кубицький, С. Д. Кустанович, О. Ф. Лисицин,
В. І. Молчанов, І. Ф. Огарков, В. І. Прозоровський,
М. І. Райський, І. В. Слепишков, В. Ф. Черваков та ін.
Особливою продуктивністю у вивченні проблеми позначився
післявоєнний період, коли було опубліковано понад 1000
наукових статей і захищено понад 60 дисертацій. Дослідження
цього періоду можна умовно поділити на два етапи: 1940–
1970 рр. і 1980–1990 рр.

На першому етапі були вивчені й систематизовані
пошкоджувальні чинники пострілу і вибуху, а також були
досліджені механізми і характер дії цих чинників. Були
виявлені принципові відмінності в характері пошкоджень, що
виникають в результаті пострілів і вибухів. У зв'язку з цим було
запропоновано всі пошкодження, які раніше називали
вогнестрільними, розділити на дві групи. До однієї з них
увійшли пошкодження, що виникають в результаті пострілів із
різних видів ручної стрілецької вогнестрільної зброї. За цими
пошкодженнями залишено назву «вогнестрільні». До іншої
увійшли пошкодження, що виникають унаслідок вибуху різних
вибухових речовин і вибухових пристроїв. Їх стали називати
пошкодженнями від вибухів або вибуховою травмою. Уперше
роздільно вогнестрільні й вибухові пошкодження були
представлені 1964 р. В. І. Молчановим у підручнику судової
медицини за редакцією І. Ф. Огаркова. Такий поділ був
прийнятий більшістю судових балістів і знайшов своє
відображення у всіх основних наступних виданнях, у науково-
дослідній роботі, практиці раневої балістики, викладанні
судової балістики [244, с. 63].

Детально були досліджені сліди близького пострілу й
особливості пошкоджень тіла і одягу під час пострілів з
близької дистанції із понад 30 зразків ручної вогнестрільної
зброї виробництва СРСР. Основна спрямованість цих
досліджень зводилась до виявлення ознак, що дозволяють
об'єктивно диференціювати вхідні й вихідні вогнестрільні
отвори, встановлювати напрям раневого каналу, визначати вид
снаряду і зразок використаної зброї, встановлювати дистанцію
пострілу, уточнювати відстань пострілу в межах близької
дистанції. У процесі цих досліджень була обґрунтована

методика науково-експериментального дослідження, був відпрацьований комплекс фізико-технічних методів, необхідних для обробки результатів експериментальних даних.

Зусиллями К. Н. Калмикова і В. І. Молчанова в цей період була розв'язана одна із найскладніших і найважливіших проблем – вплив різних перепон на характер вогнестрільних пошкоджень. Було визначено закономірності взаємодії вогнестрільного снаряда з перепорою, виявлено умови, що призводять до демонтажу і фрагментації кулі, встановлено характер зміни балістичних властивостей недеформованого і деформованого вогнестрільного снаряда і його частин, а також уражаючі властивості цих снарядів і елементів зруйнованої перепони. Було констатовано, що морфологія виникаючих під час пострілу з невеликої дистанції вогнестрільних пошкоджень має надзвичайну різноманітність і, щонайважливіше, у низці випадків схожа з пошкодженнями, що виникають під час при пострілів упритул або зблизка.

Багато розроблено і впроваджено в практику судово-балістичної експертизи вельми різноманітних, спеціальних, лабораторних і інструментальних методів дослідження вогнестрільних пошкоджень: рентгенографія в різних модифікаціях, стереомікроскопія, дослідження в інфрачервоному й ультрафіолетовому променях, фізико-хімічні дослідження пороку, електрографія, метод кольорових відбитків, хроматографія, мікрохімічні реакції в гістологічних зрізах і багато іншого. Загального визнання набув той факт, що судово-медична експертиза вогнестрільних пошкоджень є складним видом експертизи, яка вимагає обов'язкового застосування комплексу спеціальних, лабораторних та інструментальних методів дослідження.

У 1980–1990 роках були одержані нові результати, що набули важливого значення для теорії і практики судово-балістичної експертизи та раневої балістики.

На основі теоретичного узагальнення робіт з динаміки пострілу і механізму формування вогнестрільних пошкоджень створено нову класифікацію пошкоджуючих чинників пострілу і вибуху, що базується на специфіці їх травмуючих властивостей, систематизовано причини й умови, що

визначають механізм формування вогнестрільного кульового поранення [245, с. 19].

Серйозному вивченню піддалася дистанція неблизького пострілу. 1987 року О. Ф. Лисицин обґрунтував розрахунковим шляхом можливість перенесення часток, що утворюються при пострілах, на відстань до 100 м.

Зроблені успішні спроби визначення відстані пострілу за неблизької дистанції. Теоретичними передумовами в циклі цих робіт є такі положення:

1) можливість, ґрунтуючись на законах зовнішньої балістики, розрахувати швидкість вогнестрільного снаряда або осколку у будь-якій точці їх траєкторії;

2) визначення властивості міцні біологічних тканин [246, с. 61].

Щодо завдань установлення конкретної відстані неблизького пострілу, то ці положення були реалізовані в експериментальних роботах із встановлення залежності об'єму і характеру вогнестрільного пошкодження від енергії вражаючого снаряда [247-252]. Також сформульовано положення про об'єм вогнестрільного пошкодження. Встановлено енергетичні рівні, необхідні для отримання вогнестрільних пошкоджень певного об'єму щодо середньо- і короткоствольній зброї, оболонковими і безоболонковими снарядами, кулям різного калібру, компактним елементам і довільним осколкам. Результати проведених досліджень надали принципову можливість установлення відстані пострілу за неблизької дистанції.

Були одержані нові дані про морфологію вогнестрільних пошкоджень під час застосування малокаліберних високошвидкісних вогнестрільних снарядів, холостих набоїв із використанням полімерних куль [253], еластичних (пластизольових) куль [254], ручного кулемета Калашникова РПК-74 [255], снайперської гвинтівки Драгунова СВД [256], пістолета ПСМ [257], мисливської зброї [258], деяких видів саморобної зброї [259-260], зброї з пристосуванням для безшумної стрільби [261], газової зброї [262-263] і т. д.

У процесі дослідження вогнестрільних пошкоджень, що заподіяні пострілами через перепону, виявлено залежність

площі відкладання металів пострілу від передперешкодної і заперешкодної відстаней, запропоновано оригінальні способи встановлення у вогнестрільній рані матеріалу перепони, що вражається [264].

Отже, привертає увагу рівень методики наукових досліджень. Вона вирізняється комплексним підходом, застосуванням сучасної апаратури, що реєструє, і математичною обробкою одержаних результатів. У низці судово-медичних установ створено спеціалізовані судово-балістичні лабораторії.

РОЗДІЛ 3. СУДОВА БАЛІСТИКА ЯК СКЛADOVA КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЗБРОЮ ТА СЛІДИ ЇЇ ДІЇ (КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗБРОЄЗНАВСТВА)

Нині зусиллями кількох поколінь учених і практиків у криміналістиці нагромаджено певну суму знань про зброю та сліди її застосування, що вимагає критичного осмислення цього явища з метою адекватного відображення сучасного рівня розвитку теорії і практики криміналістичного дослідження. Насамперед, потрібен докладний аналіз тенденції розвитку криміналістики, що спостерігається на сучасному етапі, об'єднання існуючих напрямів дослідження різних видів зброї у єдину галузь криміналістичної техніки.

В основі названого інтеграційного процесу лежать об'єктивні закономірності. Так, за всієї, на перший погляд, конструктивної несхожості різних видів зброї, багаторічною практикою боротьби зі злочинністю підтверджено, що в механізмі її протиправного застосування, його наслідках, цілях і мотивах використання є багато спільного. Тому злочини, вчинені з застосуванням різної зброї, характеризуються й загальними закономірностями виникнення інформації про них, а також збирання, дослідження, оцінки й використання доказів.

Крім того, процес становлення зброї, як це було показано на прикладі її еволюції, характеризується загальною спрямованістю, свідчить про цілісність і системність знань про неї, загальні тенденції та закономірності її розвитку, що відповідно припускає єдиний методичний підхід до наукового вивчення проблеми зброї загалом і криміналістичного дослідження зброї зокрема.

Ці обставини дозволяють вести мову про необхідність вивчення зброї у криміналістиці не «відокремлено» за її окремими видами, а в рамках єдиного криміналістичного вчення, якому властива певна самостійність, цілісність структури, спільність групи предметів дослідження.

Аналіз криміналістичної літератури підтверджує, що нині необхідність вивчення різних видів зброї у межах однієї галузі криміналістичної техніки та єдиної інтегрованої навчальної дисципліни у багатьох уже не викликає сумнівів [266, с. 247-281;

267, с. 251-281; 268, с. 63-74; 269, с. 119-140; 270, с. 67-90; 271, с. 67-90; 272, с. 146-161; 273].

Ця думка в найбільш концентрованому вигляді викладена М. П. Яблоковим. Зокрема, він зазначає: «У криміналістичній же літературі зазначені напрями досліджень, що включають усі зазначені вище об'єкти, довгий час відокремлено розглядалися у криміналістичній техніці. Однак спільність їхньої суті й призначення для ураження цілі, спільність багатьох методичних особливостей дослідження, однаково широке й нерідко одночасне використання різних видів зброї (у тому числі вибухових пристроїв і вибухових речовин) при вчиненні тих самих злочинів, що зумовлюють необхідність паралельного їх дослідження, закономірно порушили питання про доцільність виділення і закріплення у криміналістичній техніці самостійного напрямку досліджень у вигляді її окремої галузі» [267, с. 251].

Дійсно, єдність у методичному підході до дослідження зброї в цілому, спільність завдань ідентифікаційного, діагностичного, ситуаційного та реставраційного характеру, розв'язуваних при її дослідженні, а також необхідність виявлення наявних природних системних зв'язків між різними видами зброї з метою відповідного зближення методик її дослідження в підсумку не могли не привести до формування криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки [267, с. 251-252].

Необхідність формування криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування, розроблення його наукових і методичних основ, насамперед, зумовлювалася потребами судово-слідчої практики у комплексному підході до проблеми зброї, що дотепер не забезпечений надійними теоретичними основами та науково обґрунтованими методичними рекомендаціями дослідження деяких нових видів зброї і подібних до неї пристроїв. Так, у 1980–1990-х роках з'явилася низка раніше невідомих вітчизняній практиці криміналістичного дослідження об'єктів (наприклад, газової, електричної, деяких зразків метальної зброї), оцінка й розпізнавання яких, по суті, поставила в глухий кут практичних працівників. У теорії і практиці гостро постало питання створення методичних основ оцінки й розпізнавання як названих, так і деяких інших об'єктів, що трапляються у практиці роботи правоохоронних органів. На «виклик часу» з'являється низка

наукових праць, присвячених методиці вивчення нових, з огляду на практику криміналістичного дослідження, об'єктів [273-277]. Загалом ці роботи об'єднує одна обставина: пропонувані їх авторами методики створюються не «з чистого аркуша», а будуються на підставі або з урахуванням раніше розроблених і апробованих на практиці методик дослідження холодної та вогнестрільної зброї, що наочно свідчить про спільність методичних підходів до дослідження різних видів зброї і необхідності створення єдиного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки, що вивчала б методи судового дослідження різних видів зброї, подібних до неї пристроїв і слідів їх застосування [278, с. 130].

Безперечно, триває розвиток такої науки і навчальної дисципліни, як криміналістика. Останніми роками намітилася тенденція до ускладнення структури її розділу – «Криміналістична техніка» і, зокрема, укрупнення галузей, які складають цей розділ, що зумовлює цілком закономірний, об'єктивний процес перетворення «Судової балістики» на «Криміналістичне вчення про зброю та сліди її застосування». «Таке перетворення, – як слушно зазначає В. М. Плєскачевський, – має бути не механічним об'єднанням розділів, присвячених дослідженню окремих видів зброї, а й мати загальний методичний базис». Для того щоб галузь криміналістичної техніки, яка формується, не була штучним утворенням, потрібно розробити її теоретичні основи, методично обґрунтувати інтеграційні зв'язки всередині названої галузі. У цьому зв'язку не можна не відзначити, що такому методичному обґрунтуванню інтеграційних зв'язків значною мірою сприяють знання про історію зброї, тенденції та закономірності її розвитку, що дозволяють виділити спільне, те, що об'єднує всі види зброї, причому виступаючи не лише історично, а й у певному сенсі методично об'єднаним знанням [279]. «Знання, необхідні для дослідження зброї та слідів її застосування, – цілком слушно відзначає В. С. Аханов, – формуються у криміналістиці на основі вивчення історії виникнення й розвитку зброї» [280, с. 5].

І зрештою, по-новому поглянути на проблеми криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування зажадали від криміналістів-науковців законопроекти Закону України «Про зброю» [281, с. 111; 282, с. 153]. Стало зрозуміло, що, з одного боку, вивчення зброї, наведеної у статтях цих

законопроектів, доцільно у межах одного криміналістичного вчення, з другого – дослідження різних видів зброї у розділі «Судова балістика» явно виходить за її межі як за змістом, так і за формою. Очевидною стала умовність терміна «судова балістика». Усе це стало ще одним переконливим підтвердженням необхідності формування вчення про зброю та сліди її застосування як окремої криміналістичної теорії.

Отже, до кінця 1990-х років у криміналістиці було нагромаджено, систематизовано й узагальнено значний фактичний матеріал (включаючи судово-слідчу й експертну практику), який створив вихідну базу для побудови гіпотези про формування у межах криміналістичної техніки окремої криміналістичної теорії – вчення про зброю та сліди її застосування.

В основі будь-якої конкретної криміналістичної теорії (у тому числі й вчення про зброю та сліди її застосування), на думку відомого російського вченого-криміналіста Р. С. Белкіна, лежить гіпотеза, що відрізняється лише ступенем підтвердження фактів, які у кінцевому підсумку й слугують базою для побудови гіпотез і перетворення їх на окремі криміналістичні теорії [283, с. 7].

Формуванню окремої криміналістичної теорії – вчення про зброю та сліди її застосування передував етап нагромадження емпіричного матеріалу, встановлення фактів, підтвердженням чого є роботи того періоду. Їм був властивий в основному описовий характер, зокрема, виклад конструктивних особливостей окремих видів, систем, моделей, зразків зброї, характерних для неї слідів застосування, способів їх виявлення, фіксації, вилучення і дослідження. Питання ж узагальнюючого плану, пов'язані з аналізом, синтезом і виокремлюванням загальних методичних підходів до дослідження різних видів зброї, зближенням і уніфікацією методик їх дослідження, у працях цього періоду ще відсутні. Протягом певного часу виникла потреба пояснити та включити до системи наукового знання встановлені факти, тобто зробити їх фактами науки.

«Однак окрема криміналістична теорія, – як слушно відзначає Р. С. Белкін, – не «вирастає» безпосередньо з наукових фактів, не є результатом простого їх узагальнення. Між узагальненням і побудовою конкретної криміналістичної теорії існує ще одна ланка – створення, висування окремої теоретичної побудови, що

належить до одного або групи однорідних фактів і відрізняється від окремої теорії, таким чином, меншим ступенем спільності» [284, с. 138].

Тому потрібно ще сформулювати наукові положення і засновані на них методики дослідження окремих видів зброї (наприклад, вогнестрільної, холодної, металевий, мінно-вибуховий, газовий), яка виконує функції окремих теоретичних побудов. Причому Р. С. Белкін зауважує: «Окремі теоретичні побудови тільки тоді можуть бути об'єднані в окрему криміналістичну теорію, коли вони належать лише до строго визначеної сукупності явищ, пов'язаних до того ж між собою органічно» [284, с. 139].

Таким чином, завершальним етапом у становленні вчення про зброю та сліди її застосування як окремої криміналістичної теорії стало об'єднання окремих теоретичних побудов, що лежать в основі різних напрямів дослідження зброї: холодної, металевий, вогнестрільної, пневматичної, газовий, мінно-вибуховий тощо. Цілком очевидно, що названі теоретичні побудови належать до однієї групи предметів дослідження – зброї та характеризуються наявністю між ними природних зв'язків, що властиво лише окремій криміналістичній теорії.

Учення про зброю та сліди її застосування, як і будь-яка окрема криміналістична теорія, має властиві їй атрибути: предмет, об'єкт (об'єкти) і метод.

Визначаючи предмет, об'єкт і методи окремої криміналістичної теорії, слід виходити з методологічних посилок, сформульованих засновником загальної теорії криміналістики Р. С. Белкіним [283, с. 19-23].

Відповідно до зазначених посилок, предмет окремої криміналістичної теорії – це частина предмета криміналістичної науки, тобто певних закономірностей об'єктивної дійсності, досліджуваних криміналістикою загалом. Тому закономірності, досліджувані криміналістичним ученням про зброю та сліди її застосування, є частиною закономірностей об'єктивної дійсності, що становлять предмет науки криміналістики.

На нашу думку, предмет криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування становлять п'ять груп закономірностей:

1) закономірності виникнення (створення), розвитку й удосконалювання зброї, що визначають її конструктивно-технічні

дані й обґрунтовують у кінцевому підсумку використання зброї як засобу злочину;

2) закономірності утворення слідів застосування зброї, конструктивно й функціонально подібних до неї пристроїв;

3) закономірності утворення слідів іншої діяльності щодо незаконного обігу зброї;

4) закономірності судово-слідчої та експертної практики збирання й дослідження зброї, конструктивно й функціонально подібних до неї пристроїв (предметів), а також слідів їх застосування та іншої діяльності щодо незаконного обігу зброї;

5) закономірності практики використання правоохоронними органами інформації, одержаної у процесі судового дослідження зброї, конструктивно й функціонально подібних до неї пристроїв (предметів), а також слідів їх застосування та іншої діяльності щодо незаконного обігу зброї з метою розкриття, розслідування і попередження злочинів [285, с. 279].

Вивчення перелічених закономірностей не є самоціллю запропонованої окремої криміналістичної теорії. Метою їх наукового дослідження має стати розроблення на основі пізнання цих закономірностей методів, прийомів, рекомендацій і засобів (науково-технічних), необхідних для розкриття, розслідування й попередження відповідних злочинів.

Названі закономірності відображають виявлені тенденції розвитку уявлень про криміналістичне вчення про зброю та сліди її застосування, які зумовили останніми роками перегляд і уточнення сформульованих раніше теоретичних положень, що стосуються, насамперед, його предмета, об'єктів і завдань.

Перша група закономірностей виникнення (створення), розвитку й удосконалювання зброї, що визначають її конструктивно-технічні дані та зумовлюють використання зброї як засобу злочину, в такому широкому плані раніше у криміналістичній літературі, присвяченій предмету відповідної галузі криміналістичної техніки, не розглядалася. Увага акцентувалася лише на закономірностях (принципах) конструювання зброї, хоч цілком очевидно, що сукупність даних, що спричиняють використання зброї як засобу злочину, визначається багато в чому й закономірностями її виникнення, розвитку й удосконалювання. У цьому зв'язку ми знову

звертаємося до тези, наведеної раніше В. С. Ахановим, про те, що знання, необхідні для дослідження зброї та слідів її застосування, формуються у криміналістиці на основі вивчення історії виникнення й розвитку зброї. Так, принципи конструювання зброї, які цікавлять криміналістів, виникли не самі собою, а були визначені закономірностями становлення, розвитку й удосконалювання зброї. Крім того, їх аналіз дозволяє усвідомити все різноманіття історично сформованих конструктивних видів (типів) зброї, простежити рух конструкторської думки від ранніх, примітивних зразків зброї до сучасних, виділити загальні принципи (ознаки) зброярства. Знання цих закономірностей важливе й у прогностичному плані, оскільки дозволяє відповісти на питання: яка зброя буде об'єктом криміналістичного дослідження не лише сьогодні, а й завтра [286, с. 274].

Друга група закономірностей традиційно розглядалася у відповідній криміналістичній літературі. Однак при цьому найчастіше нехтували тією обставиною, що криміналістів цікавлять закономірності утворення слідів не лише зброї, а й не меншою мірою конструктивно й функціонально подібні до неї пристрої (предмети). На цей факт більш пильна увага зверталася в роботах В. М. Плєскачевського [287, с. 11-19; 288, с. 203-211].

Нерідко потреба в криміналістичних знаннях про зброю та сліди її застосування виникає у процесі розслідування та судового розгляду різного роду порушень правового регулювання обігу зброї. Очевидно, що протиправне застосування зброї далеко не вичерпує проблеми незаконного обігу зброї, в який включаються також і протиправні дії, пов'язані з її продажем, ремонтом, передачею, носінням, зберіганням, перевезенням та ін. Тому в процесі здійснення зазначених дій так само залишаються певні сліди, закономірності утворення яких раніше не розглядалися як предмет вивчення криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки.

Нам видається досить важливим звернути на це увагу й виділити їх у самостійну групу закономірностей, що становлять предмет галузі криміналістичної техніки, що розглядається.

Четверта група закономірностей також подається нами у розширеному тлумаченні, а саме: до неї включені

закономірності судово-слідчої та експертної практики збирання й дослідження зброї, конструктивно й функціонально подібних до неї пристроїв (предметів), слідів їх застосування й іншої діяльності щодо незаконного обігу зброї.

На наш погляд, закономірності практики використання правоохоронними органами інформації про зброю, конструктивно й функціонально подібні до неї пристрої (предмети), сліди їх застосування та іншої діяльності щодо незаконного обігу зброї настільки специфічні й відмінні від закономірностей практики збирання й дослідження зазначеної інформації, що дозволяють виділити їх у самостійну групу. Причому нами акцентується увага на такі обставини, які раніше залишалися «у тіні». Зібрана й досліджена в процесі судово-слідчої й експертної діяльності інформація (що нас цікавить) повинна використовуватися, по-перше, ширшим колом суб'єктів із числа правоохоронних органів, ніж суддя, слідчий, спеціаліст або експерт (тобто коло суб'єктів одержання й використання цієї інформації не тотожне); по-друге, ця інформація може використовуватися з метою розкриття, розслідування й попередження не лише злочинів (що найчастіше має місце), а й інших правопорушень. Наприклад, здебільшого дуже важливими є криміналістичні рекомендації профілактичного характеру, які формуються з метою попередження порушень правового регулювання обігу зброї, що не утворює складу злочину. Тому вивчення закономірностей такого порядку не повинно залишатися за межами криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування.

Як відомо, об'єкт певної криміналістичної теорії – це ті явища, речі, процеси, зв'язки й відносини, та частина предметної сфери, в якій виявляються досліджувані теорією об'єктивні закономірності [283, с. 20].

З огляду на це, об'єктом учення про зброю та сліди її застосування як окремої криміналістичної теорії, на наш погляд, варто розглядати:

- 1) кримінальну діяльність, у процесі здійснення якої зброя, конструктивно й функціонально подібні до неї пристрої (предмети) використовувалися як засоби вчинення злочину або були предметом злочину;

2) матеріальні об'єкти як носії криміналістично значущої інформації про обставини кримінальної діяльності (зброя, конструктивно й функціонально подібні до неї пристрої (предмети), їх частини, приладдя, заготовки; боєприпаси та набой (їх окремі елементи) до вогнестрільної, газової, пневматичної зброї та інших стріляючих пристроїв; речовини, матеріали, інструменти й механізми, що використовуються для виготовлення зброї, боєприпасів та їх компонентів, спорядження боєприпасів; сліди застосування зброї, конструктивно й функціонально подібних до неї пристроїв (предметів); матеріали кримінальної справи: процесуальні документи, зразки для порівняльного дослідження тощо; матеріальна обстановка місця події та ін.);

3) практику правоохоронних органів щодо розкриття, розслідування та попередження злочинів, пов'язаних з використанням зброї (у тому числі її незаконним обігом і розкраданням), конструктивно й функціонально подібних до неї пристроїв (предметів)* [289, с. 112-198].

Аналіз літератури свідчить, що висвітлюючи об'єкт криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузь криміналістичної техніки, багато хто з авторів обмежується лише вказівкою на матеріальні носії інформації, хоч фактично проблема об'єкта окремої криміналістичної теорії має розглядатися набагато ширше [266, с. 247-281; 268, с. 63-74; 269, с. 119-140; 270, с. 67-90; 290, с. 239-264;].

«Метод окремої теорії, – за визначенням Р. С. Белкіна, – система пізнавальних прийомів, використовуваних як для побудови самої теорії, так і для застосування теорії у практиці її предметної галузі» [283, с. 22].

Метод окремої криміналістичної теорії про зброю та сліди її застосування, будучи одним зі складових методологічної бази відповідної галузі криміналістичної техніки, є сукупністю загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. У цій сукупності можна виділити три рівні методів пізнання:

* Діяльність з розкриття, розслідування та попередження злочинів С. І. Коновалов пропонує називати криміналістичною.

1) діалектичний як загальний метод пізнання, що є загальною методологічною основою будь-якої науки, у тому числі криміналістики;

2) загальнонаукові: спостереження, вимір, опис, порівняння, моделювання, експеримент;

3) власне криміналістичні: загальні техніко-криміналістичні, запозичені з материнських наук, і спеціальні методи криміналістичного дослідження зброї, конструктивно й функціонально подібні до неї пристрої (предмети), а також слідів їх застосування та іншої діяльності щодо незаконного обігу зброї [278, с. 138].

Наведені методи пізнання, як правило, застосовуються у комплексі. Причому використання одного методу найчастіше зумовлює застосування іншого (інших). Здебільшого дослідження зброї та слідів її застосування просто неможливе без застосування загальних техніко-криміналістичних методів, запозичених з материнських наук (фотографічні, мікроскопічні, профілометричні, хімічні, кібернетичні методи та ін.), а також спеціальних методів, тобто таких, що засновані на наукових положеннях, вироблених криміналістичним ученням про зброю та сліди її застосування, способах вирішення конкретних типових завдань.

Процес становлення криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки забрав досить тривалий час. Уперше гіпотеза про процес формування і зміст криміналістичного зброєзнавства (галузі криміналістичної техніки) була висунута В. М. Плєскачевським 1990 р.

Безперечно, запропонована В. М. Плєскачевським ідея вивчення різних видів зброї у межах одного криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування (криміналістичного зброєзнавства) заслуговує на схвалення і є значним кроком уперед. Спроби вивчення окремих видів зброї (зокрема вогнестрільної і холодної) у межах одного криміналістичного дослідження робилися й раніше (хронологія цих спроб буде розглядатися далі). Однак тоді вони не привели до логічного завершення ідеї – формування єдиного криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування. В. М. Плєскачевський з цього приводу правильно зазначив, що «відсутність методичного обґрунтування інтеграційних зв'язків усередині галузі «Криміналістичне

дослідження зброї й слідів її застосування», а також відмова від спроб розробки криміналістичного поняття зброї та її класифікацій, мабуть, призвело до деякого відходу назад у розвитку структури «Криміналістичної техніки» як розділу науки і навчальної дисципліни «Криміналістика» [291, с. 4].

Гіпотезі про криміналістичне вчення про зброю та сліди її застосування передував період нагромадження й консолідації певної суми знань, що стали згодом висхідною базою для формування названої теорії. Якщо процес становлення криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування розглядати у широкому сенсі (тобто з моменту нагромадження вихідного емпіричного матеріалу, початку його наукового осмислення й до формування окремої криміналістичної теорії), то в ньому, на наш погляд, можна виділити три етапи:

1) етап виникнення, нагромадження емпіричного матеріалу та формування на його основі окремих теоретичних побудов, що лежать в основі криміналістичного дослідження різних видів зброї: вогнестрільної, холодної, деяких зразків метальної, мінно-вибухової, пневматичної (друга половина XIX ст. – початок 1970-х рр.);

2) етап консолідації різних напрямів дослідження зброї в один, тобто етап об'єднання окремих теоретичних побудов, що передують створенню окремої криміналістичної теорії (початок 1970-х – середина 1990-х рр.);

3) етап виникнення й становлення вчення про зброю та сліди її застосування як окремої криміналістичної теорії і формування у межах її окремих теоретичних положень криміналістичного дослідження знову виникаючих видів зброї (середина 1990-х рр. і донині) [278, с. 140].

Історично склалося так, що перші наукові розробки у галузі криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування були присвячені вогнестрільній зброї. Саме судово-балістичні дослідження започаткували процес становлення криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування. Загалом, нагромадження первинного емпіричного матеріалу, необхідного для наукового розроблення основ криміналістичного дослідження зброї, по суті, стало відбуватися з моменту створення і освоєння її людиною. Зокрема, нагромаджувалися знання про принципи конструювання

різних видів і зразків зброї, відомості про їх технічні дані, способи ефективного застосування тощо. Так, потреба у створенні більш ефективної зброї дистанційного ураження (метальної, вогнестрільної) спонукала в різний час багатьох учених звертатися до вивчення закономірностей польоту снаряда у повітрі. На думку багатьох дослідників, першими в цьому плані прийнято вважати дослідження великого вченого стародавності – Архімеда. Ці дослідження поклали початок створенню військової науки – балістики*. Згодом, з появою вогнестрільної зброї, розвитку цієї науки було дано значний імпульс. Одними з перших наукових досліджень, що зробили істотний внесок у становлення балістики, стали такі праці, як «Досвідчене дослідження форми траєкторії снаряда й основних залежностей між початковими умовами польоту снаряда і його дальністю», «Досвідчене дослідження явища віддачі при пострілі» (Леонардо да Вінчі, 1452 – 1519 рр.); «Нова наука», «Різні вишукування й винаходи, що відносяться до артилерії» (Ніколло Фонтана-Тартелья, 1500–1557 рр.); «Математичні докази, що стосуються двох нових галузей науки, що відносяться до механіки й місцевого руху» (Галілео Галілей, 1564–1642 рр.); «Про рух важких тіл» (Торрічеллі, 1608–1647 рр.) та ін. 1513 року у Західній Європі вже починають готувати артилеристів [292, с. 78]. У ці й більш пізні часи з'являється ціла плеяда талановитих зброярів, що заклали основи конструювання зброї [293].

Поряд зі зброєю досліджуються і сліди її застосування, зокрема, вогнестрільні ушкодження, залишки пострілу і вибуху. Однак аж до середини XIX ст. якоїсь науково розробленої методики вирішення питань дослідження зброї та слідів її застосування ще не існувало. Випадки успішного (на той час) вирішення питань криміналістичного дослідження зброї, описувані в літературі, трактуються як удача або щасливий збіг обставин [294, с. 5]. Нагромаджені факти ще треба було зробити

* Набагато пізніше термін «балістика», але вже з приставкою «судова» став уживатися для позначення галузі криміналістичної техніки, яка вивчала вогнестрільну зброю, сліди її застосування та розробляла відповідні способи, прийоми й засоби розкриття, розслідування та запобігання злочинам, учиненим з її використанням.

фактами науки. З цього моменту, по суті, й починається етап процесу становлення криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування.

Однією з перших російських робіт, присвячених науковому осмисленню накопиченого емпіричного матеріалу з метою вироблення науково обґрунтованих підходів до вирішення окремих питань криміналістичного дослідження зброї (вогнестрільної) та слідів її застосування, стали публікації російських судових медиків І. Милотворського, Н. Москальова, Н. Щеглова [295].

Так, Н. Щеглов у своїй праці висвітлив усі існуючі на той час види вогнестрільної зброї, типи снарядів і сутність процесів, що відбувалися під час пострілу з вогнестрільної зброї. Уже тоді він приділив головну увагу виявленню ознак, які можна було б покласти в основу експертного дослідження зброї і снарядів.

Указана праця цікава ще й тим, що в ній Н. Щеглов, у принципі, підводив до думки про можливості встановлення конкретного екземпляра зброї за слідами на кулях, вистрілених із нарізного ствола. Цю думку згодом різними шляхами намагалися підтвердити і деякі західні дослідники: Лакассаль (1889 р.), Пауль Езерик (1898 р.), Ріхард Коккель (1905 р.) та інші [278, с. 142].

Досить повний і систематизований (того часу) виклад відомостей про зброю та сліди пострілу на предметах містить відома робота одного з засновників криміналістики Ганса Гросса – «Керівництво для судових слідчих, як система криміналістики» (1898 р.). Тим самим було розпочато розгляд питань криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування у фундаментальних працях, присвячених розкриттю і розслідуванню злочинів.

Початок XX ст. характеризувався низкою наукових розробок у галузі криміналістичного дослідження зброї (переважно вогнестрільної) та слідів її застосування. Відзначимо найбільш помітні з них.

1913 року французьким криміналістом Бальтазаром у журналі «Архіви кримінальної антропології і судової медицини» опубліковано повідомлення про ідентифікаційну значимість слідів бойка ударника, набійникового упору й зачепа викидача на стріляній гільзі, а також їх відмінності від однойменних слідів,

відстрілених з інших моделей і екземплярів зброї. Це повідомлення привело багатьох криміналістів до думки про необхідність наукових розробок щодо проблеми ідентифікації вогнестрільної зброї за слідами на гільзах і кулях. У Росії ці розробки вперше були викладені 1915 р. С. М. Трегубовим у роботі «Основи кримінальної техніки».

У подальшому ці дослідження були підтверджені американцем Ч. Уэйтом, який провів колосальну роботу щодо збирання й систематизації відомостей про конструктивні характеристики вогнестрільної зброї та сліди, залишені нею на кулях. Зокрема, виходячи з аналізу зібраних ним відомостей і результатів дослідження технології промислового виробництва вогнестрільної зброї, він дійшов висновку про індивідуальність кожного екземпляра ствола зброї.

Разом із ним істотний внесок у вирішення питань ідентифікації вогнестрільної зброї за слідами на кулях і гільзах зробили К. Годдард, Ф. Грейвелл, Д. Фішер, Г. де Рештэ, О. Мецгер, А. Брюнінг, Ф. Петруски та інші [296, с. 307-320].

У цілому у 1920–1930-х роках наукові дослідження велися шляхом нагромадження й систематизації даних про вогнестрільну зброю та сліди, що залишаються нею, на гільзах, кулях, уражених перепонах; розробки питань ідентифікації вогнестрільної зброї за слідами на гільзах і кулях, встановлення обставин її застосування за слідами пострілу; розробки різних науково-технічних засобів і методів вирішення деяких окремих завдань експертного дослідження зброї та слідів її застосування. У цей період деякі з названих питань розглядалися в роботах відомих вітчизняних криміналістів – І. М. Якімова, М. С. Бокаріуса, С. М. Матвєєва, М. М. Зюскіна, А. Д. Хананіна та інших [297-299].

Поступово відбувалося нагромадження практичного досвіду, підготовка наукових кадрів і закладення наукових засад судово-балістичної експертизи.

Закономірним підсумком зазначених процесів стало також формування самостійної галузі криміналістичної техніки – судової балістики. «Заслуга зведення до певної системи всіх накопичених у цій галузі знань, – слушно зазначав І. Ф. Крилов, – належить видатному радянському судовому медику й криміналісту проф. В. Ф. Червакову» [300, с. 65]. Після загадкового зникнення на

рецензуванні однойменної наукової праці С. М. Матвєєва, 1937 р. ним була опублікована робота «Судова балістика», в якій систематизувався величезний матеріал, що послужив підґрунтям для наукової розробки питань справності й придатності для стрільби вогнестрільної зброї, ідентифікації її за слідами на кулях і гільзах, встановлення відстані й напрямку пострілу. В. Ф. Черваков уперше у вітчизняній літературі вжив термін «судова балістика». І з цього року практично до всіх підручників з криміналістики, які видавалися у Радянському Союзі, стала включатися глава, присвячена судовій балістиці.

У довоєнний період, поряд з формуванням методик експертного дослідження вогнестрільної зброї та слідів її застосування, так само розробляються способи та прийоми дослідження зазначених об'єктів у рамках слідчих дій [301].

Особливо успішно нова галузь криміналістичної техніки розвивалася протягом трьох післявоєнних десятиліть. У цей період глибокому дослідженню було піддано багато проблем судової балістики, почався її поділ на окремі напрями досліджень. Результати цієї роботи знайшли відображення у працях Б. М. Єрмоленка, Ю. М. Кубицького, С. Д. Кустановича, Б. М. Комаринця, М. П. Косоплечева, Є. І. Стащенко, А. І. Устинова та інших [302-309].

Останніми роками цілком сформована галузь криміналістичної техніки працями багатьох вітчизняних учених-криміналістів і практиків стала систематизованою галуззю наукових знань, що відповідає сучасним вимогам боротьби зі злочинністю. Поряд із цим, тут слід зазначити значний внесок у розвиток судової балістики таких учених, як Т. В. Авер'янова, А. Г. Андрєєв, В. С. Аханов, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, І. В. Виноградов, Д. Ю. Гамов, В. Г. Гончаренко, В. Ф. Гущин, І. А. Дворянський, Л. М. Ейдлін, О. Г. Єгоров, Д. М. Закутський, В. В. Ігнатенко, А. В. Іщенко, О. І. Каледін, Н. І. Клименко, О. В. Коломійцев, В. О. Комаха, В. Д. Корма, Ю. Г. Корухов, В. В. Кубанов, В. С. Кузьмічов, В. М. Ладін, В. Д. Мішалов, О. В. Михайленко, Д. І. Немчин, В. М. Плескачевський, А. О. Полтавський, О. Г. Рувін, Л. Ф. Саврань, Г. О. Самсонов, А. В. Семенов, І. С. Собакар, М. А. Соніс, І. М. Усков, В. В. Філіппов, П. А. Черногор та ін.

Як уже зазначалося, історично перші види зброї – холодна й метална набагато раніше (у порівнянні з вогнестрільною) стали використовуватися у злочинних цілях. Однак тривалий час способи й прийоми її дослідження розглядалися у рамках проведення слідчих і судових дій. Підтвердженням цього є різні видання роботи Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих». Так, у «Керівництві до розслідування злочинів», перекладом з 6-го німецького видання, переробленого й доповненого І. М. Якимовим, є глава VII «Про зброю», в якій, поряд з вогнестрільною, розглядається також «ударна, колюча й ріжуча зброя» й надаються окремі рекомендації щодо дій на місці злочину, де застосовувалася вказана зброя [310, с. 69-70].

У нашій країні активізація вивчення холодної зброї, а також окремих зразків металної з метою розробки методики її експертного дослідження починається з виходом 29 березня 1935 р. Постанови ЦВК і РНК СРСР «Про заходи боротьби з хуліганством». Ученими-криміналістами робляться спроби щодо розв'язання проблеми розпізнавання та оцінки об'єктів, віднесених до категорії холодної зброї, розробки методики її дослідження. Спочатку «криміналістика ж не була готова надати будь-яких науково обґрунтованих даних щодо цього» [311, с. 10]. Тільки до кінця 1940-х рр. формулюється перше поняття холодної зброї. Його було запропоновано М. В. Терзієвим 1948 р. [312, с. 41].

У 1950-х роках холодна зброя, окремі зразки металної й сліди її застосування привертають увагу вже багатьох учених-криміналістів і практиків. Триває розпочата М. В. Терзієвим робота щодо визначення поняття холодної зброї, а також розроблення питань її криміналістичного (включаючи й експертне) дослідження [313, с. 53-54; 314, с. 45; 315; 316; 317, с. 15-32; 318, с. 32-35; 319, с. 334-354].

На нашу думку, пік наукових розробок із проблем криміналістичного дослідження холодної та окремих зразків металної зброї, а також слідів її застосування припадає на 1960–1970-ті роки. У цей період одержала дозвіл розпочата ще в 1950-х роках дискусія про те, чи потрібні спеціальні знання при вирішенні питання про віднесення досліджуваних предметів до холодної зброї, уточнювалося поняття холодної зброї і система її класифікації, більш детально пророблялися питання, пов'язані з

призначенням і проведенням криміналістичної експертизи холодної зброї, серйозна увага приділялася розробці криміналістичного дослідження холодної зброї, методик її експертного дослідження, включаючи особливості оцінки деяких зразків національної холодної зброї [320; 321, с. 155-164; 322, с. 110-125; 323-324; 325, с. 218-223; 326; 327, с. 132-152; 328-329; 330, с. 27-32; 331-332; 333, с. 23-27; 334, с. 12-19]. Найбільш повне відображення питання криміналістичного дослідження холодної, деяких зразків металевий зброї та слідів її застосування знайшло в працях О. С. Подшибякіна. Він 1975 р. уперше висунув гіпотезу про створення криміналістичного вчення про холодну зброю [328]. Це стало своєрідним підсумком усіх попередніх досліджень, присвячених проблемі криміналістичного вивчення холодної зброї та слідів її застосування.

Загалом можна констатувати, що на початку 1970-х років було сформульовано наукові основи криміналістичного дослідження холодної зброї, розроблено методику проведення криміналістичної експертизи зазначеного виду зброї. Причому варто зазначити, що в рамках криміналістичного дослідження холодної зброї були висвітлені й питання дослідження окремих зразків металевий зброї.

Наступними роками наукові праці з зазначеної проблеми велися, головним чином, у напрямі вдосконалювання загальної методики експертного дослідження холодної та певних зразків металевий зброї. Паралельно з цим здійснювалася також розробка окремих методик криміналістичного дослідження різновидів холодної й металевий зброї, що знову з'являються у криміналістичній практиці [311; 335, с. 9-13; 336, с. 8-14; 337].

З використанням у злочинних цілях мінно-вибухової зброї (тобто вибухових пристроїв (ВП) та їх обов'язкового конструктивного елемента – заряду вибухової речовини (ВР)) виникла потреба у науковій розробці питань її криміналістичного дослідження. Природно, вихідною базою для формування наукових основ криміналістичного дослідження цього виду зброї став емпіричний матеріал, нагромаджений протягом тривалого часу.

У криміналістичній літературі перші описи ВР трапляються у працях Г. Гросса [338-339]. У цілому ж у СРСР до початку Великої Вітчизняної війни яких-небудь помітних робіт із

криміналістичного дослідження ВП, ВР та слідів її застосування не було. У початковий період війни зі значним збільшенням у практиці роботи правоохоронних органів різного роду ВП й ВР спостерігається активізація їх досліджень. «Використана термінологія, стиль викладу даних, – на думку І. Д. Моторного, – з повним правом дозволяє вважати це першими техніко-криміналістичними дослідженнями ВР і ВП» [340, с. 10].

У післявоєнний період (до кінця 1950-х років) роботи у цьому напрямі в основному мали закритий характер і проводилися структурами Держбезпеки й, насамперед, у рамках розслідування диверсій [340, с. 10]. Наприкінці 1950-х років в іноземній і вітчизняній криміналістичній літературі з'являються публікації, присвячені питанням криміналістичного дослідження ВР, ВП, слідів їх застосування та використання їх результатів у практиці розкриття й розслідування злочинів [341, с. 203-287; 342, с. 126-147]. Потім, як слушно зазначає В. М. Плескачевський, «тривалий час у криміналістичній літературі тема досліджень вибухових пристроїв і слідів вибуху виявилася практично закритою» [291, с. 294]. Однак із нагромадженням практичного матеріалу проблема криміналістичного дослідження ВП, ВР, слідів їх застосування дедалі більше загострювалася. І зрештою, з початку 1970-х років названій проблемі приділяється належна увага: розробляються методичні рекомендації щодо роботи з ВП, ВР і слідами їх застосування у рамках проведення слідчих дій, оперативно-розшукових заходів при розкритті й розслідуванні певних категорій злочинів, а також активно формуються методики судово-експертного дослідження зазначених об'єктів [343-346]. Активність наукових розробок у цьому напрямі дозволила О. Р. Шляхову 1979 р. помітити, що «у структурі судово-балістичної експертизи в цей час формується новий (четвертий) вид – дослідження вибухових речовин і спеціальних вибухових пристроїв» [347, с. 21].

Таким чином, до середини 1970-х років криміналістичне дослідження ВП, ВР і слідів їх застосування сформувалося у самостійний напрям і почалося розроблення його теоретичних основ.

Конструктивна близькість вогнестрільної і пневматичної зброї зумовлювала розгляд питань криміналістичного дослідження

останнього у межах «Судової балістики». Не менш важливого значення набув і той факт, що пневматична зброя порівняно рідко використовувалася як засіб вчинення злочину й здебільшого служила лише основою для виготовлення (в основному шляхом його переробки) вогнестрільної зброї.

Випадки кримінального використання пневматичної зброї змусили судових медиків і криміналістів звернутися до проблеми криміналістичного дослідження цього виду зброї, а також слідів її застосування. Як свідчить аналіз криміналістичної літератури, до розв'язання цієї проблеми у криміналістиці приступили порівняно пізно. Однією з перших вітчизняних робіт у цьому напрямі стала стаття І. В. Макарова й Б. С. Касаткіна, опублікована 1962 р. [348, с. 178-188]. Більш глибоко питання криміналістичного дослідження пневматичної зброї були розглянуті у праці В. В. Єфремова, А. І. Устинова, М. Е. Портнова й В. В. Філіппова «Криміналістичне дослідження пневматичної зброї» (1971 р.) [349]. У ній автори сформулювали методичні основи криміналістичного дослідження об'єктів з метою встановлення їх віднесення до зброї, використавши уражуючі характеристики снаряда, вистріленого з пневматичної зброї, прийняті у судовій балістиці стосовно вогнестрільної зброї. Поряд із цим у роботі викладено конструктивні схеми пневматичної зброї, наведено її класифікацію за різними підставами, висвітлено найпоширеніші моделі пневматичних пістолетів і гвинтівок. Викладений у посібнику матеріал дозволяє говорити про те, що на початку 1970-х років було сформовано ще один напрям у криміналістичному дослідженні зброї – дослідження пневматичної зброї та слідів її застосування.

Як відомо, з кримінальною метою, поряд зі зброєю, як засіб учинення злочину використовуються й різного роду пристрої, предмети, конструктивно й (або) функціонально подібні до історично сформованих видів зброї. У теорії і практиці криміналістики періоду, який нами розглядається, будь-які спеціальні методики щодо їх дослідження не розроблялися. Розпізнавання й оцінка таких об'єктів зазвичай проводилася з використанням методичних рекомендацій, що розроблялися свого часу стосовно дослідження того або іншого історично сформованого виду зброї, до якого досліджуваний об'єкт був

найближче у конструктивному й (або) функціональному плані. Так, практика дослідження саморобної вогнестрільної зброї та боєприпасів до неї свідчить, що для їх виготовлення нерідко використовувалися конструктивно й (або) функціонально близькі до них пристрої промислового або господарсько-побутового призначення: ракетниці й сигнальні (освітлювальні) набої до них; стартові (сигнальні) пістолети й револьвери; будівельно-монтажні пістолети й набої до них; рушниці й пістолети для підводного полювання; апарати для умертвіння, забивання худоби й набої до них і т. п. Перелічені об'єкти застосовувалися з кримінальною метою і без переробки або пристосування. У таких випадках для їх дослідження поряд з нормативно-технічною документацією, що регламентує їх випуск і експлуатацію, зазвичай використовувалися й розроблені у криміналістиці методичні рекомендації щодо віднесення об'єкта до вогнестрільної зброї. У криміналістичній літературі є публікації, що вказують на незвичайні випадки використання названих об'єктів з кримінальною метою, в яких не ставилася за мету розробка методики їх криміналістичного дослідження [350, с. 39-41; 351, с. 67-69; 352, с. 3-4].

На рубежі 1960–1970-х років намітилася тенденція консолідації (об'єднання) різних напрямів криміналістичного дослідження зброї в один. Перша спроба вивчення вогнестрільної і холодної зброї у межах одного криміналістичного дослідження була розпочата В. С. Ахановим 1969 р. Підготовлена ним глава у підручнику криміналістики називалася «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування» [353, с. 271-297]. Однак таке об'єднання було тоді суто механічним об'єднанням розділів, присвячених дослідженню вогнестрільної і холодної зброї. Причому сам автор не заперечував цього.

Ідея розширення сформованої на той час галузі криміналістичної техніки «судова балістика» шляхом уключення до неї питань криміналістичного дослідження інших видів зброї (зокрема, холодної) і зміни самої назви галузі на «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування» не лишилася непоміченою. Так, 1971 р. для навчальних закладів МВС СРСР видається «Програма з криміналістики», яка містить тему «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування» [354]. Об'єднуючі тенденції спостерігаються й у інших виданнях. У

підручнику криміналістики для середніх юридичних навчальних закладів, виданому 1974 р., міститься глава «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування (судова балістика)», підготовлена В. Т. Никитовим [355, с. 172-197]. Очевидним є те, що нова назва галузі ще продовжує перебувати під впливом старої – «Судова балістика». Зміст галузі також залишається попереднім: об'єднанням розділів, присвячених дослідженню вогнестрільної і холодної зброї без вказівки на інтеграційні процеси, властиві дослідженню різних видів зброї. Аналогічна картина спостерігається й у підручнику криміналістики, виданому в 1979 р. для спеціальних середніх навчальних закладів: глава, підготовлена Ф. П. Согою, також називається «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування (судова балістика)» [356, с. 120-136]. Роком раніше вийшов друком підручник криміналістики для ВНЗ МВС СРСР, що містив главу з ширшою назвою «Криміналістичне дослідження зброї, подібних до неї пристроїв та їх слідів» (підготовлену В. С. Ахановим) [357, с. 336-370]. Незважаючи на таку заявку в назві галузі, її змістова частина мало чим відрізнялася від попередніх, уже наведених нами видань.

1985 року робиться спроба змінити усталену назву галузі криміналістичної техніки «судова балістика» на «криміналістична балістика та її практичне використання у розкритті й розслідуванні злочинів» [358, с. 12-13]. Причому як об'єкти дослідження запропонованої галузі, поряд з вогнестрільною й холодною зброєю, включаються й вибухові пристрої. Зміщення акценту на важливість дослідження боєприпасів у межах названої галузі криміналістичної техніки вбачається у новій редакції назви глави «Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів і слідів їх застосування», підготовленої Ю. Г. Коруховим і вміщеної у підручнику криміналістики для середніх юридичних навчальних закладів, виданому 1986 р. [359, с. 153-174].

Тенденція розширювального тлумачення «судової балістики» як у назві, так і в її змісті характерна у цей період не лише для відповідних розділів деяких програм і підручників з криміналістики, а й окремих навчальних посібників, наукових досліджень [360-361]. Зазначені тенденції послужили своєрідним «сигналом» для інтеграційних процесів у структурі криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування.

Так, 1988 р. В. М. Плєскачевський висунув гіпотезу про існування у криміналістиці комплексу об'єктів, поєднаних криміналістичним поняттям зброї, і запропонував докорінно змінити традиційний підхід до розв'язання проблеми зброї. Зокрема, він пише: «Традиційний підхід до вирішення проблем зброї завжди ґрунтувався на роздільному, практично ізольованому аналізі вогнестрільної і холодної зброї, слідів їхньої дії. Однак у цей час важливим (але не єдиним) доказом щодо необхідності комплексного підходу до проблем зброї є те, що потреби судово-слідчої практики у дослідженні різноманітних предметів, використовуваних для ураження людини, не забезпечені надійними теоретичними засадами й методичними рекомендаціями» [362, с. 11].

На наш погляд, зазначена робота стала найбільш переконливим і завершальним аргументом щодо необхідності об'єднання різних напрямів криміналістичного дослідження зброї в один і, по суті, дала «старт» етапу виникнення й становлення вчення про зброю та сліди її застосування як окремої криміналістичної теорії і формування у ній окремих теоретичних положень криміналістичного дослідження новітніх видів зброї.

Розвиваючи свою гіпотезу, В. М. Плєскачевський 1990 р. запропонував у розділі «Криміналістична техніка» створити галузь, що вивчає методи виявлення, вилучення і дослідження різних конструктивних видів зброї та слідів її застосування, і назвати її «Криміналістичне зброєзнавство». «Нам представляється, – зазначає він, – що наука «Криміналістика» нагально потребує створення галузі «Криміналістичне зброєзнавство», що крім «загальних питань» має включати розділи: судова балістика, дослідження холодної зброї, судова піротехніка (дослідження вибухових пристроїв), дослідження металевих вогнестрільної зброї, методичні засади дослідження новітніх конструктивних видів зброї».

Утворення будь-якої нової галузі «Криміналістичної техніки» як розділу науки й дисципліни «Криміналістика» починається, як відомо, з нагромадження, систематизації й узагальнення необхідної суми знань про строго визначену сукупність явищ, пов'язаних між собою органічно, тобто з

формування окремої криміналістичної теорії (у цьому разі – вчення про зброю та сліди її застосування). Ідея створення криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як нової інтегративної галузі криміналістичної техніки знайшла більше прихильників, ніж супротивників.

На нашу думку, однією з перших серйозних заявок на існування у рамках науки й дисципліни «Криміналістика» нової галузі з'явилося видання 1994 р. у Волгограді підручника криміналістики, що містить главу «Криміналістичне зброєзнавство» [270, с. 67-87]. Автори цієї глави В. М. Плєскачевський, О. Ф. Волинський і О. Г. Єгоров, уперше для подібного роду робіт, розгляд різних напрямів криміналістичного дослідження зброї починають з викладу узагальнюючого питання – «Поняття й система криміналістичного зброєзнавства». Зокрема, тут наводиться визначення криміналістичного зброєзнавства, а також формулюється думка про його складові (галузі): криміналістичну балістику; криміналістичне дослідження холодної зброї; криміналістичне вибухознавство [363, с. 34].

У 1990-х роках вже чітко прослідковується тенденція до об'єднання різних напрямів криміналістичного дослідження зброї в один. Тут можна виділити два аспекти.

Окремі роботи з об'ємною назвою ще продовжують являти собою суто механічне об'єднання розділів, присвячених дослідженню різних видів зброї [364]. Для них, як і раніше, характерним є протиріччя між заявкою у назві й нарізним підходом до розгляду різних видів зброї.

Поряд із цим з'являється низка праць учбово-методичного й науково-дослідного плану, у яких роблять спроби методичного обґрунтування інтеграційних зв'язків у середині галузі, що формується [267; 269; 274; 365, с. 35-36; 366, с. 96-97; 367, с. 28-32; 368-369].

Найпомітнішими стали монографія В. М. Плєскачевського «Зброя у криміналістиці. Поняття і класифікація», видана 1999 р., і докторська дисертація В. Ю. Владимірова [273, с. 67-68]. Зокрема, монографія В. М. Плєскачевського зробила суттєвий внесок у становлення теоретичних засад криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування. Зокрема, у ній були

викладені загальні методичні підходи до вивчення проблеми зброї у криміналістиці, сформульоване поняття зброї, подано системи її класифікацій, що стали базисними положеннями для формування окремої криміналістичної теорії і які дістали подальший розвиток у низці інших праць [268; 271; 370, с. 248-254].

Остаточне формування теоретичних засад криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування ще потребують значних зусиль учених-криміналістів. І тут одним із найбільш спірних моментів, на наш погляд, постане визначення місця названого вчення в системі криміналістики, його найменування і структура.

Третій етап характеризувався не лише розробкою теоретичних засад криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування, а й формуванням у його межах наукових і методичних засад дослідження нових видів і зразків зброї, що з'являлися у цей період.

Насамперед, тривала робота щодо розробки науково-методичних засад криміналістичного дослідження метальної зброї як окремого виду. На основі методичних рекомендацій щодо роботи з деякими зразками метальної зброї, розробленими раніше у рамках криміналістичного дослідження холодної зброї, відбувалося формування науково-методичних засад вивчення метальної зброї як окремого виду. Серед найбільш помітних наукових досліджень у цьому напрямі слід виділити дисертації О. С. Винниченка і Д. С. Коровкіна [371-372].

На цей же період припадають найактивніші дослідження нового для галузі, що формується, виду зброї – газової [373-376]. Ці дослідження зробили істотний внесок у розробку методичних засад її вивчення.

Заклались також підвалини криміналістичного дослідження деяких нетрадиційних видів зброї [377, с. 310-311]. Загалом формування у межах вчення про зброю та сліди її застосування як окремої криміналістичної теорії наукових положень і розробка на їх основі методик криміналістичного дослідження (у тому числі й судово-експертного) нетрадиційних (нових, що з'являються) видів зброї на найближче майбутнє, на нашу думку, варто розглядати як основну тенденцію розвитку досліджуваної нами окремої криміналістичної теорії.

На сьогодні у криміналістичній літературі не склалося єдиної назви галузі, що формується як розділ науки криміналістики і

навчальної дисципліни. Висловлена В. М. Плескачевським 1990 р. пропозиція йменувати нову галузь криміналістичної техніки «криміналістичним зброєзнавством» не дістало загального визнання. Так, Р. С. Белкін, не заперечуючи інтегративного характеру галузі, що формується, криміналістичної техніки, був проти того, щоб називати її «криміналістичним зброєзнавством». Він писав, що «відповідно до прийнятої термінології у структурі криміналістичної техніки й відповідно у навчальних програмах і підручниках розрізняють такі галузі криміналістичної техніки, як дослідження зброї, боєприпасів і слідів їх застосування та дослідження документів. Викладові їх змісту, тобто шляхів і засобів вирішення практичних завдань розслідування злочинів, вчинених із використанням зброї або документів, передусє повідомлення певних довідкових відомостей про зброю, її класифікації, пристрої, механізм дії і, головне, сліди дії; про поняття та класифікацію документів і способів їх виготовлення та про ознаки цих способів і підробки. Чи можна вважати, що ці довідкові відомості вичерпують собою зміст зброєзнавства та документології, навіть якщо визнати існування цих наук? Зрозуміло, ні» [378, с. 120].

З певною настороженістю щодо назви «криміналістичне зброєзнавство» ставиться і М. П. Яблоков, який зазначає, «цей термін – «криміналістичне зброєзнавство» ще не закріпився у понятійному апараті криміналістики й тому в даному підручнику і главі не використовується» [267, с. 252].

У наукових публікаціях трапляється й інший термін – «криміналістична армалогія» [379, с. 166-170].

Проте у деяких підручниках і навчальних посібниках із криміналістики відповідна глава в розділі «Криміналістична техніка» називалася «Криміналістичне зброєзнавство» [268, с. 63-74; 269, с. 119-140; 271, с. 67-90]. Зокрема, в одному з останніх підручників з криміналістики [268, с. 63-74] В. М. Плескачевський главу 6 називає «Криміналістичне дослідження зброї і слідів її застосування (криміналістичне зброєзнавство)». Уважаємо, брати назву «Криміналістичне зброєзнавство» у дужки примітно і свідчить про пріоритетність найменування «Криміналістичне дослідження зброї і слідів її застосування» для позначення відповідної галузі криміналістичної техніки. Очевидно,

В. М. Плескачевський таки звернув увагу на те, що назва «Криміналістичне зброєзнавство» не позбавлена певних недоробок і ще не є загальноновизнаною категорією у понятійному апараті науки криміналістики.

Підтвердженням висловленого нами припущення є факти іншої назви відповідної галузі криміналістичної техніки в ряді підручників і навчальних посібників із криміналістики [266, с. 247-281; 272, с. 146-161]. На нашу думку, у них слушно акцентується на традиційному підході до назви галузей криміналістичної техніки слова «криміналістичне дослідження...», що якнайповніше відображають зміст (тобто шляхи й засоби вирішення практичних завдань розкриття і розслідування злочинів) відповідної галузі.

Дійсно, у назві «криміналістичне зброєзнавство» вбачається явний «крен» у бік дослідження самої зброї, а не слідів її застосування. Але ж цілком очевидно, що криміналістів цікавить зброя не сама собою, а саме сліди її застосування. Навіть з короткого історичного екскурсу можна переконатися в тому, що, наприклад, становлення «судової балістики» почалося не з моменту появи вогнестрільної зброї, а з часу її використання у злочинних цілях та необхідності наукового дослідження слідів застосування. Як відомо, першими дослідженнями в галузі судової балістики були дослідження вогнестрільних ушкоджень. Тому цілком логічно, що інтерес криміналістів до зброї виявляється, насамперед, як до слідоутворюючого об'єкта. На перший погляд, такий підхід традиційний для більшості об'єктів криміналістичного дослідження, особливо криміналістичної експертизи.

Звичайно, назва «криміналістичне зброєзнавство» приваблює своєю лаконічністю. Практика показала, що у побуті найчастіше вживаними й живучими незрідка виявляються лаконічні найменування розділів і галузей криміналістики (наприклад, трасологія, почеркознавство тощо). Розуміючи певну умовність найменування «криміналістичне зброєзнавство», слід зазначити, що воно не відображає суті позначуваної ним галузі криміналістичної техніки. З одного боку, у ньому відсутня вказівка на «слідознавчий» аспект, з другого, – використання у криміналістиці окремих даних зброєзнавства ще не означає, що цей термін автоматично стає криміналістичним, тим паче має претендувати на позначення всієї

галузі криміналістичної техніки. Очевидно, тут варто зберегти, як образно зазначає Р. С. Белкін, «розумний науковий консерватизм» [266, с. 247; 267, с. 251-281].

У деяких авторів трапляються назви «криміналістична балістика», «зброезнавство» чи «криміналістичне дослідження слідів вогнестрільної зброї, боєприпасів чи слідів їх застосування» [368]. Розгляньмо існуючі поняття та визначення.

Що стосується назв «криміналістична балістика» та «судова балістика», то в цьому разі розділ поєднує знання про дослідження вогнестрільної зброї, холодної зброї, вибухових пристроїв та вибухових речовин.

У літературі трапляється інколи поняття «зброезнавство», яке поєднує всі дослідження більш раціонально і правильно, але сам термін «зброезнавство» є дуже широким і охоплює не тільки дослідження вогнестрільної зброї, холодної зброї та вибухових речовин і вибухових пристроїв, а й інші знання про зброю, які не цікавлять криміналістику. Крім того, частину, присвячену дослідженню вогнестрільної зброї, називають усе ж таки «судовою (криміналістичною) балістикою».

Ця дилема може бути вирішена у разі заміни назви розділу криміналістичної техніки «Судова балістика» на «Криміналістичне дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та слідів їх застосування». Ця теза потребує пояснення з точки зору понятійної сумісності основоположних термінів та співвідношення предметів дослідження.

Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів та слідів їх застосування – розділ криміналістичної техніки, який являє собою систему наукових знань про способи, методи та прийоми дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та їх слідів, про механізм та закономірності утворення, виявлення та фіксації слідів, а також змін у ситуації з метою встановлення певних обставин учиненого злочину [380, с. 87].

Незважаючи на досить широке використання в криміналістиці та судовій експертизі понять «судова балістика» та «судово-балістичні дослідження», їх логічний аналіз дає підстави для висновку, що вони некоректні.

У науковій практиці криміналістичної техніки, а саме у так званому розділі «Судова (криміналістична) балістика», як

правило, звертається увага на три групи досліджень, які переважно ведуть мову про дослідження вогнестрільної зброї, холодної зброї та вибухових речовин та пристроїв.

Як відомо, поняття «балістика» походить від грец. «balos» і в загальнонауковому розумінні є військово-технічною наукою, яка засновується на комплексі фізико-математичних дисциплін та вивчає закономірності руху артилерійських снарядів, мін, куль, авіабомб, активнореактивних снарядів, гарпунів і т. д. [381, с. 117].

У структурі балістики виділяють: внутрішню балістику, зовнішню балістику та проміжну балістику як розділ внутрішньої балістики.

Предметом досліджень внутрішньої балістики є рух снаряда під дією газів, які утворилися внаслідок горіння пороху, а також усі інші явища, пов'язані зі згорянням пороху та розширенням порохових газів, її складовими частинами є піростатика та піродинаміка.

Предметом піростатики є вивчення горіння пороху в незмінному об'ємі та встановлення законів горіння пороху незалежно від руху порохових газів, тобто піростатика досліджує явища, залежні тільки від виду пороху, його фізичних та хімічних властивостей, а також співвідношення між пороховим зарядом та тим об'ємом, в якому цей заряд знаходиться [382, с. 92].

А предметом піродинаміки є дослідження таких напрямів, як піродинаміка фізична, яка вивчає горіння пороху в зв'язку з розширенням порохових газів, роботу, яка здійснюється цими газами при їх розширенні, та рух снаряда під дією порохових газів, та піродинаміка теоретична, яка досліджує основні рівняння піродинаміки з аналітичної точки зору та розробляє методи вирішення основного завдання піродинаміки.

Внутрішня балістика розрізняє в явищі пострілу: попередній період – від початку горіння пороху до початку руху снаряда; основний період – від початку руху снаряда до кінця горіння пороху; період адіабатичного розширення газів – від кінця горіння пороху до моменту вильоту снаряда з каналу ствола; період післядії порохових газів на снаряд та на ствол.

Проміжна балістика – розділ внутрішньої балістики, присвячений дослідженню руху снаряда після виходу його з каналу ствола в супутньому потоку витікаючого за снарядом газу.

Зовнішня балістика досліджує закони польоту снаряда в повітрі з моменту припинення дії на нього порохових газів до моменту досягнення ним цілі.

Вона вивчає всі елементи руху снаряда та діючих на нього під час польоту сил (сили опору повітря, сили тяжіння, сили, яка виникає в період післядії та ін.); рух центру маси снаряда з метою розрахунку її траєкторії за заданими початковими та зовнішніми умовами, а також визначення стійкості польоту та розсіювання снарядів.

Зокрема, «зовнішня балістика» займається вирішенням таких основних завдань, як розрахунок траєкторій руху снарядів за заздалегідь відомими даними; визначення проектних балістичних характеристик руху за заданими тактико-технічними характеристиками ракетної чи артилерійської системи.

Оскільки під час руху снаряда в атмосфері головними силами, які діють на снаряд, є сила тяжіння та сила опору повітря, то головним елементом зовнішньої балістики є так звана балістика «матеріальної точки», яка розглядає спочатку рух снаряда під впливом однієї сили тяжіння (параболічна теорія), а потім під впливом одного тільки опору повітря (прямолінійна теорія).

Загалом завдання дослідження руху снаряда зводиться до інтегрування системи шести диференціальних рівнянь: трьох рівнянь руху центру маси снаряда і трьох рівнянь обертання снаряда навколо центру його маси.

Таким чином, предметом балістики є розгляд пострілу як складного процесу перетворення хімічної енергії пороху на теплову, а потім на механічну роботу переміщення снаряда, заряду та відкатних частин зброї.

Що ж стосується криміналістичного розуміння балістики, яку в криміналістиці звикли називати «судовою балістикою» чи «криміналістичною балістикою», то, наприклад, на думку Р. С. Белкіна, вона є галуззю криміналістичної техніки, яка

досліджує вогнестрільну зброю, боєприпаси до неї, сліди їх дії, способи та методи збирання та дослідження цих об'єктів, а також інші технічні питання, які виникають при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнестрільної зброї [382, с. 93].

Інші вважають, що судова балістика – це розділ науки криміналістики, який вивчає ручну вогнестрільну зброю та сліди її дії, для отримання доказової інформації. На основі даних військово-технічної балістики та механізму пострілу вона розробляє методи та технічні засоби для виявлення та фіксації, дослідження матеріальних слідів, які утворилися внаслідок застосування вогнестрільної зброї під час учинення злочину.

На думку А. С. Лазарі, криміналістична балістика є підсистемою наукового пізнання, яка складається з двох частин. До складу першої частини входять знання про вогнестрільну зброю, яка має причетність до кримінальної діяльності, про боєприпаси до неї, про сліди її виготовлення, зберігання, транспортування, переробки, застосування в злочинних цілях. До складу другої частини входить система технічних засобів, методів та методик виявлення, фіксації, вилучення, зберігання та дослідження балістичних об'єктів, отримання та використання вміщеної у них інформації з метою вирішення ідентифікаційних та інших завдань у кримінальному судочинстві [382, с. 93].

А. І. Вінберг та С. П. Митричев розглядають судову балістику як галузь криміналістики, яка досліджує науково-технічні прийоми дослідження як речових доказів вогнестрільної зброї, боєприпасів та предметів зі слідами пострілу.

В. Я. Колдін і М. П. Яблоков, визначаючи криміналістичну балістику як галузь криміналістичної техніки, яка розробляє засоби та методи виявлення, фіксації та дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та слідів їх застосування з метою вирішення питань, які виникають при розслідуванні кримінальних справ, звертають увагу на те, що в її зміст входить також дослідження механізму пострілу та руху снарядів (куль, картечі, шроту) у стволі зброї та в повітрі [383, с. 113].

Таким чином, аналіз традиційних понять криміналістичної (судової) балістики дає підстави для висновку, що її предметом є пізнання особливостей та ознак об'єктів, установлення закономірності механізму утворення слідів зброї з метою встановлення роду, виду та системи вогнестріЛЬНОЇ зброї, її справності та придатності до стрільби, ідентифікація конкретного екземпляра застосованої зброї за стріляними гільзами та кулями, виявленими на місці події, встановлення виду боєприпасів та їх частин, напрямку та дистанції пострілу тощо.

У кінцевому результаті виявляється, що судова балістика, на відміну від військової балістики, використовує для розв'язання своїх завдань зовсім інші види досліджень, зокрема класифікаційні, ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні.

Метою класифікаційних досліджень – є вирішення питань віднесення об'єктів дослідження до певних класифікаційних груп.

Ці дослідження тісно пов'язані з ідентифікаційними, оскільки встановлення групової належності є обов'язковим етапом індивідуальної ідентифікації, хоч в деяких випадках класифікація об'єктів може бути й кінцевою метою дослідження.

Зміст цих досліджень складають: визначення належності об'єкта до вогнестріЛЬНОЇ зброї, встановлення моделі (зразка), представленої для дослідження зброї, та належності конкретного зразка набоїв до однієї партії випуску, а також визначення моделі зброї за слідами на вистріляних кулях та стріляних гільзах і встановлення калібру мисливських рушниць за слідами на шроті й картечі.

Ідентифікаційні дослідження спрямовані на ототожнення конкретного екземпляра вогнестріЛЬНОЇ зброї за слідами каналу ствола на вистріляних снарядах та за слідами деталей зброї на стріляних гільзах. Цим видом досліджень установлюються також взаємоналежності стріляної кулі та гільзи.

Метою діагностичних досліджень є встановлення властивостей та стану вогнестріЛЬНОЇ зброї та боєприпасів (справності зброї, набоїв та придатності їх до стрільби); виявлення можливості здійснення певних дій (наприклад,

пострілу без натиску на спусковий гачок); установлення певних обставин, які виникли внаслідок пострілу (дистанції пострілу, факту рикошету, характеру ушкоджень – вогнестрільне чи інше, відносної давності пострілу, послідовності пострілів, причин осічки) і т. п.

Цим видом досліджень також встановлюються знищені (спилені, збиті) маркувальні позначки на зброї.

Метою ситуаційних досліджень є аналіз обстановки місця події, встановлення взаємного розташування особи, яка стріляє, та потерпілого, а також положення зброї в момент здійснення пострілу, аналіз дій осіб та наслідків, які настали. Тобто ці дослідження спрямовані на встановлення обставин застосування вогнестрільної зброї та боєприпасів, а тому їх об'єктом, як справедливо зауважує Г. Л. Грановський, є «подія, яка досліджується не безпосередньо, а за матеріальним відображенням у речовій обстановці».

Таким чином, порівняльне дослідження предметів та об'єктів досліджень військово-технічної балістики і так званої судової (криміналістичної) балістики дає підстави для висновків, що предметом досліджень військово-технічної балістики є інші закономірності, ніж у криміналістичній (судовій) балістиці.

Б. М. Єрмоленко вважає, що у визначенні предмета науки найважливішим є вказівка на специфіку досліджуваних явищ і закономірностей розвитку та функціонування цих явищ. Він пропонує при визначенні предмета судової балістики виходити з предмета криміналістичної техніки і погоджується з визначенням Б. М. Комаринця. Б. М. Комаринець, у свою чергу, в основу досліджень судової балістики ставить дослідження закономірностей пострілу та дії зброї; розробку науково-технічних методів та засобів і т. д. [382, с. 94].

Пропонуючи своє визначення, Б. М. Єрмоленко робить аналогічну помилку, поєднуючи в судовій балістиці систему знань про закономірності пострілу та пов'язаних з ним явищ. Суть помилки полягає знову ж таки в тому, що криміналістичним дослідженням зброї розглядаються не закономірності та явища при пострілі, а закономірності утворення слідів на зброї та інших об'єктах, явища, що

супроводжують утворення слідів, конструктивні особливості вогнестрільної зброї та боєприпасів.

Тому у визначенні предмета дослідження та у визначенні поняття криміналістичного дослідження зброї, боєприпасів і слідів їх застосування потрібно вказувати на систему знань про закономірності утворення та дослідження слідів зброї та її частин, об'єктів, на які впливала зброя чи її частини, та про розробку методів та засобів дослідження, виявлення та фіксації саме слідів зброї та її частин.

Колектив авторів підручника з криміналістики на чолі з П. Д. Біленчуком дають більш правильне з точки зору предмета визначення поняття криміналістичного дослідження вогнестрільної зброї. Предметом цього виду досліджень є пізнання особливостей та ознак спеціальних об'єктів (зброї, боєприпасів і т. д.), установлення закономірностей механізму утворення слідів зброї, експертним дослідженням яких установлюються обставини злочину [384, с. 58].

Якщо військова балістика вивчає рух снаряду під впливом порохових газів, які утворилися внаслідок згоряння пороху, та інші явища, пов'язані зі згорянням пороху та розширенням порохових газів (піростатика та піродинаміка), а також рух артилерійського снаряду з моменту припинення дії на нього порохових газів до досягнення цілі (а судова балістика – після досягнення цілі), то предметом дослідження судової балістики є закономірності виявлення та дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та слідів їх застосування при вчиненні злочинів, а тому об'єктами її досліджень є вогнестрільна зброя, боєприпаси та їх елементи, інструменти та матеріали, з допомогою яких виготовлялася зброя та боєприпаси, об'єкти зі слідами пострілу, і т. п.

Якщо військова балістика досліджує сам постріл, тобто процеси та явища, які відбуваються внаслідок згоряння пороху зі снарядом у каналі ствола та за межами дії порохових газів, траєкторію польоту снаряда залежно від певних умов і т. д, то судова балістика досліджує, як правило, результати пострілу у вигляді різноманітних слідів-відображень, а також зброю як носій матеріальних слідів.

Якщо військова балістика розглядає зброю та снаряд як об'єкти, які впливають на характер траєкторії польоту, то судова балістика розглядає зброю та снаряд як слідоутворюючі об'єкти та як носіїв слідів.

І тільки деякі аспекти діагностичних досліджень, які здійснюються у сфері кримінального судочинства і стосуються встановлення пробивної дії снаряда, дистанції та напрямку пострілу, можливості ведення прицільної стрільби, послідовності пострілів і т. п., перетинаються з дослідженнями військової балістики.

Таким чином, стає очевидною особливість цього виду досліджень. Суть цієї особливості полягає в тому, що майже всі види цього роду досліджень базуються, насамперед, на теоретичних положеннях криміналістики, спеціальних методах та методиках криміналістичної практики дослідження і, насамкінець, на кількох специфічних частинах «балістики» – тих, які стосуються особливостей утворення слідів і аж ніяк – не пов'язаних із самим процесом пострілу як явищем, не розробляють і не досліджують закономірності польоту снаряда та зброї – як конструктивно, так і матеріально. Ці елементи мають місце в процесі дослідження для отримання певних проміжних результатів, як і багато інших елементів, запозичених з інших галузей наук, і не відіграють ролі у формулюванні результату дослідження (фактичної обставини).

Отже, дослідивши існуючі поняття та визначення, ми дійшли висновку, що назва розділу криміналістичної техніки, який традиційно називають «Судовою (криміналістичною) балістикою», є алогічною, оскільки не відповідає предметові своїх досліджень, а тому його правильно було б називати «Криміналістичним дослідженням вогнестрільної зброї, боєприпасів та слідів їх застосування».

Що ж стосується саме балістичних досліджень, то їм належить лише одна із складових частин криміналістичного дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та слідів їх застосування, зокрема, вони є складовими елементами діагностичних досліджень.

При уточненні назви розглянутої нами галузі криміналістичної техніки слід зауважити, що найчастіше у її назву, крім зброї та

слідів її застосування, вносять боєприпаси, ВР та ВП. Уважаємо це зайвим. Відомо, що ВП історично виникли як різновид зброї (мінновибухової) і як такі використовуються у кримінальних цілях. Причому ВР, становлячи заряд ВП (боєприпасів), є лише обов'язковим конструктивним елементом мінно-вибухової зброї. Звичайно, у злочинних цілях ВР можуть застосовуватися й у вигляді конструктивно оформлених зарядів у поєднанні з засобами вибуху, що знову-таки дозволяє й тут розглядати їх безкорпусними ВП як різновид мінно-вибухової зброї [385].

З викладеного випливає, що найоптимальнішою (зі збереженням традиційного підходу) є назва нової інтегративної галузі криміналістичної техніки – «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування».

Не менш дискусійними нині є також питання структури криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки та його місця у системі науки криміналістики. Незважаючи на взаємозв'язок цих питань, нам уявляється доцільним розпочати виклад з місця криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування у системі науки криміналістики через його пріоритетність.

Учення про зброю та сліди її застосування як окрема криміналістична теорія являє собою системоутворюючу суму знань, покладених в основу галузі криміналістичної техніки – «Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування». Як ми зазначали вище, назване вчення має свій предмет, об'єкт (об'єкти) і метод, характеризується самостійністю, цілісністю структури та спільністю групи предметів дослідження. Проте дехто з науковців-криміналістів дотепер намагаються «не помічати» цього й під різним обґрунтуванням замість єдиного, цілісного вчення про зброю та сліди її застосування пропонують серію окремих теоретичних побудов, на наш погляд, помилково подаючи їх як самостійні окремі криміналістичні теорії, причому окремі з них навіть із заявкою на роль самостійної галузі криміналістичної техніки. Так, останніми роками в окремих працях (переважно наукового характеру) з розглянутої нами проблематики заявлено «про народження» нових окремих криміналістичних теорій (учень): про холодну, металеву невогнестрільну, газову зброю, криміналістичної

вибухотехніки [340; 372; 373; 386]. Р. С. Белкін слушно зауважив із цього приводу: «Теорії «відкриваються» і мало не в кожній дисертації».

Уважаємо, що говорити про існування криміналістичних учень щодо холодної, металюї невогнестрілюї, газової зброї та криміналістичної вибухотехніки передчасно. Ця обставина, безперечно, жодною мірою не применшує заслуг авторів щодо проробленої ними роботи з розробки наукових і методичних основ криміналістичного дослідження названих видів зброї. Якщо підходити строго, то подібні наукові розробки і становлять підвалини криміналістичного вчення про зброю і сліди її застосування. Однак для того щоб претендувати на роль окремих криміналістичних теорій, вони мають об'єктивно відповідати прийнятим у науковій практиці вимогам.

Р. С. Белкін пише: «Між узагальненням і побудовою окремої криміналістичної теорії є ще одна ланка: створення, висування окремої теоретичної побудови, що належить до одного або групи однорідних фактів і відрізняються від окремої теорії, отже, меншою мірою спільності. ... Окреме теоретичне положення може відігравати подвійну роль при формуванні окремих криміналістичних теорій. По-перше, воно може стати елементом, «цеглинкою» у системі інших теоретичних положень, поєднаних у теорію, і в такій якості – елементом окремої криміналістичної теорії ...».

Чи відповідають зазначеним вимогам окремої криміналістичної теорії пропоновані криміналістичні вчення про холодну, металю не вогнестрілюю й газову зброю, а також криміналістичної вибухотехніки? Звичайно, ні. Вони відрізняються меншою спільністю й можуть розглядатися лише як окремі теоретичні положення, тобто елементи, «цеглинок» у системі інших теоретичних положень, поєднаних у теорію, у цьому випадку – у криміналістичне вчення про зброю і сліди її застосування. Виходячи з суті, а також змісту і призначення окремої криміналістичної теорії, цілком закономірним є формування єдиного криміналістичного вчення про зброю і сліди її застосування, що являє собою самостійну галузь криміналістичної техніки, а не штучне конструювання численних криміналістичних учень для кожного виду зброї або вражаючого

пристрою. Якщо дотримуватися логіки прихильників формування криміналістичних учень для кожного виду зброї або вражаючого пристрою, то вже сьогодні можна «відкрити» майже десяток теорій, приміром, щодо холодної, металевій, вогнестрільної, пневматичної, газової, електричної, мінновихової та інших видів зброї. Чи не забагато для криміналістики?

Є й інша сторона проблеми. Як показує практика, звичайно, кожна «відкрита» теорія претендує у криміналістиці й на «належне» їй місце, принаймні бути самостійною галуззю того або іншого розділу криміналістики. Важко уявити собі, скільки нових галузей з'явиться тоді в розділі «Криміналістична техніка».

З огляду на це, нам уявляється недоцільним вирізняти як самостійну галузь криміналістичної техніки «Криміналістичну вибухотехніку».

Уперше виокремити її у самостійну галузь запропонували 1982 р. З. І. Кірсанов і Л. Летоштяк [387, с. 122-131]. Цю ідею було підтримано й Є. М. Тихоновим [388]. У деяких пізніших працях криміналістична вибухотехніка й далі розглядається як самостійна галузь криміналістичної техніки [290; 340]. Найбільш розгорнуту позицію з цієї проблеми викладено І. Д. Моторним [340, 21-24]. Однак більшість авторів ідею виокремлення криміналістичної вибухотехніки у самостійну галузь не підтримала, і питання криміналістичного дослідження ВП й ВР і далі розглядалися в рамках інтегративної галузі криміналістичної техніки – «Криміналістичне дослідження зброї і слідів її застосування» [266, с. 247-281; 267, с. 251-281; 269, с. 119-140; 272, с. 146-161; 291, с. 292-304, с. 331-332; 389, с. 189-191]. Така точка зору уявляється нам значно доцільнішою. По-перше, ВП історично виникли як один із видів зброї (мінновихової). По-друге, проекти законів «Про зброю», якими повинні керуватися в теорії і практиці криміналістичних досліджень, дають збірне поняття зброї, під яке підпадають і ВП. Тому будь-які спроби довільного виокремлення якогось одного, хоч і специфічного виду зброї з історично сформованої системи зброї і «конструювання» під вирізнений вид зброї окремої криміналістичної теорії з «правом» на самостійну галузь криміналістики, на наш погляд, мають суто штучний характер.

Найоптимальнішим розв'язанням проблеми вважаємо розгляд комплексу питань криміналістичного дослідження мінно-вибухової зброї в рамках єдиного вчення про зброю і сліди її застосування (як галузі криміналістичної техніки) у самостійному розділі: «Криміналістичне дослідження мінно-вибухової зброї і слідів її застосування».

У криміналістичній літературі цей напрям досліджень, крім «Криміналістичної вибухотехніки», дехто з авторів пропонує називати також «Криміналістичним вибухознавством» [291, с. 298-299]. На нашу думку, терміни «вибухотехніка», «вибухознавство» позначають певну галузь знань, а саме науку про вибухи і техніку їх проведення. Криміналістів же цікавить лише певна частина відомостей із цієї галузі знань. І тільки тому поширювати назву всієї галузі знань на відповідний напрям дослідження зброї у криміналістиці навряд чи правомірно. Крім того, наведені терміни не відображають змісту позначуваного розділу криміналістичної техніки.

У сучасній криміналістиці, поряд із прагненням деяких авторів створювати під кожний вид зброї окреме криміналістичне вчення, можна натрапити й на зовсім інший, доволі «оригінальний» спосіб розв'язання досліджуваної нами проблеми. Тут, промовляючи словами Р. С. Белкіна, «фантазія творців окремих теорій блідне перед злетом уяви» [390]. В. А. Хвалін, який «відкрив» чергове криміналістичне вчення, прагне «осягнути неосяжне». Зокрема, він пропонує створити «криміналістичне зброезнавство», у рамках якого вивчати всі знаряддя вчинення злочину (у тому числі зброю), тобто практично будь-який предмет (об'єкт) матеріального світу. На його думку, «криміналістичне зброезнавство» як підсистема криміналістичного наукового знання являє собою вчення про знаряддя вчинення злочинів, утворених при цьому слідах, про засоби, методи, прийоми виявлення даних і супутніх їм об'єктів, їх фіксації, вилучення, дослідження й використання отриманої інформації в кримінальному судочинстві» [391, с. 170]. Уже при прочитанні наведеного визначення стає зрозуміло, що «нововідкрите» вчення, з одного боку, не відповідає поняттю окремої криміналістичної теорії; з другого, по суті, скасовує такий

розділ науки криміналістики, як криміналістична техніка, про що не двозначно заявляє й сам автор учення [391, с. 167-169].

Як відомо, «окремі теоретичні побудови лише тоді можуть бути об'єднані у окрему криміналістичну теорію, коли вони стосуються лише строго певної сукупності явищ, пов'язаних до того ж між собою органічно» [284, с. 139].

Про який органічний зв'язок може йтися, якщо до кола досліджуваних «криміналістичним зброєзнавством» об'єктів, іменованих «засобами вчинення злочину», може бути віднесено найнесподіваніший предмет матеріального світу, що не має нічого спільного з рядом інших? Відповідь очевидна.

В. А. Хвалін методологічне значення «криміналістичного зброєзнавства» бачить у тому, що воно «відіграє роль системоутворюючого початку (фактора), що поєднує в одне цілісне, інтегративне, системне утворення досі розрізнені дослідження, здійснювані в рамках вивчення окремих видів відповідних об'єктів, дозволяє розглядати їх як органічні частини одного, ширшого цілого» [391, с. 170]. Інакше кажучи, запропоноване криміналістичне вчення позбавляє основного змісту розділ криміналістики – «Криміналістичну техніку». За логікою В. А. Хваліна, можна запропонувати й щось інше, наприклад, криміналістичне вчення «про речові докази». Тобто, якщо вже шокувати криміналістичне співтовариство «оригінальністю» ідей, то – наповал.

Криміналістичне дослідження зброї і слідів її застосування як галузь криміналістичної техніки тісно пов'язана з іншими її галузями, зокрема, трасологією, криміналістичною фотографією (відеозаписом), криміналістичним дослідженням речовин і матеріалів, криміналістичною реєстрацією.

Розроблювальні у трасології теоретичні питання слідоутворення, методики роботи зі слідами є основними для дослідження слідів застосування зброї. Стосовно цього трасологія є материнською наукою. Дослідження зброї та слідів її застосування зрідка обходиться без використання криміналістичної фотографії (відеозапису). Вона застосовується передусім як засіб фіксації, а у процесі судово-експертного вивчення зброї та слідів її застосування – ще й як метод, технічний засіб дослідження.

Без використання засобів і методів криміналістичного дослідження матеріалів і речовин не можуть бути вирішені багато споріднених з криміналістичним ученням про зброю і сліди її застосування питань. Йдеться, насамперед, про криміналістичне дослідження продуктів пострілу й вибуху, компонентів спорядження боєприпасів і ВП, складових частин зброї тощо.

У світлі розроблюваних криміналістичною реєстрацією положень вивчаються питання організації, ведення й використання кулегільзотек, натурних колекцій зброї та боєприпасів, облік викраденої, добровільно зданої, знайденої й вилученої зброї та ін.

Уперше визначаючи структуру нової, інтегративної галузі криміналістичної техніки, ініціатор її формування В. М. Плєскачевський пропонував виокремлювати в ній такі розділи, як судова балістика, дослідження холодної зброї, судова піротехніка (дослідження вибухових пристроїв), дослідження металюї не вогнестрілююї зброї, методичні основи дослідження новітніх конструктивних видів зброї. Пізніше структура нової галузі вже суттєво «схудла» і містила в собі три розділи: криміналістичну (вже не судову) балістику; криміналістичне дослідження холодної зброї; криміналістичне вибухознавство. Здебільшого тричленна структура (тобто, що складається із трьох розділів) галузі, що формується, криміналістичної техніки зберігалася до 1999 р. [267, с. 251-281; 269, с. 119-140], хоч в окремих працях (переважно науково-дослідних) пропонувалася й інша структура [368, с. 10].

З 1999 року спостерігається тенденція до розширення структури криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки. Так, В. М. Плєскачевський у вже згаданій нами монографії, вирізняє шість розділів: судову балістику; криміналістичне дослідження холодної зброї; криміналістичне дослідження металюї не вогнестрілююї зброї; криміналістичне вибухознавство й піротехніку; криміналістичне дослідження об'єкта хімічної дії; застосування криміналістичних засобів і методів дослідження нетрадиційних об'єктів ураження людини, тварини, перепони [291, с. 331]. Роком пізніше він значно змінює свій погляд на структуру

галузі. На його думку, вона має включати: загальну частину (поняття й класифікацію зброї); судову балістику; криміналістичне дослідження холодної зброї та слідів її застосування; криміналістичне дослідження метальної (не вогнестрільної) зброї; криміналістичне вибухознавство; криміналістичне дослідження запальної зброї; методичні основи дослідження об'єктів з іншими вражаючими факторами [268, с. 63].

Наведена нами трансформація поглядів на структуру вчення про зброю та сліди її застосування як галузь криміналістичної техніки дозволяє дійти двох висновків.

Перший. Різноманіття точок зору, а також мінливість думок тих самих авторів з цієї проблеми ще раз наочно засвідчують, що дотепер чітко не визначено, яке коло зброї (відповідно слідів її застосування) підлягає вивченню у криміналістиці, зокрема в рамках вчення, що формується.

Другий. Примітно, що більшість криміналістів-науковців і практиків позитивно сприйняла ідею формування нової, інтегративної галузі криміналістичної техніки. Її традиційна назва «Судова балістика» дедалі рідше використовувалась у назвах відповідних глав підручників криміналістики, розширювалося й коло досліджуваних нею об'єктів, здебільшого за рахунок уведення до них деяких традиційних видів зброї (як правило, холодної зброї та вибухових пристроїв) [266, с. 247-281; 267, с. 251-281; 272, с. 146-161]. У цей період для багатьох учених-криміналістів була характерна певна обережність щодо розширення кола об'єктів, досліджуваних у рамках криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування, що, у свою чергу, впливало й на погляди про структуру нової галузі криміналістичної техніки.

Практика останнього десятиріччя, особливо події у світі, що відбулися після терактів 11 вересня 2001 р. у США, наочно показали як стрімко розширюється коло зброї, використовуваної у злочинних цілях. Стала цілком реальною загроза застосування зброї масового ураження при вчиненні злочинів, насамперед терористичної спрямованості. Аналіз названих подій показав, що правоохоронні органи багатьох країн не були готові до ефективної роботи в умовах використання біологічної зброї у злочинних цілях. Усе це свідчить про гостру актуальність великої соціальної

і правової значимості проблеми боротьби зі злочинами, вчиненими з застосуванням або загрозою застосування зброї масового ураження. У сформованій ситуації служби й апарати органів внутрішніх справ, що відіграють у нашій країні значну роль у боротьбі з тероризмом, залишаються непідготовленими до ведення активних і ефективних дій з розкриття й розслідування всієї, дедалі збільшуваної, кількості подібних злочинів. Актуальність і водночас складність організації їх розслідування зумовлені як недостатньою вивченістю теоретичного і фактичного матеріалів про їх, так і появою нових, не досліджених раніше процесів і зв'язків між ними. Зазначена ситуація вимагає всебічної підготовки працівників різних служб і апаратів МВС, інших правоохоронних органів країни для ефективного розслідування названої категорії злочинів, організації грамотної і тісної взаємодії, умілого використання вже існуючих і розробки нових техніко-криміналістичних засобів, прийомів і методичних рекомендацій щодо роботи з нетрадиційними видами зброї, зокрема зброєю масового ураження.

Уважаємо цілком закономірним у структурі криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування, поряд з дослідженням історично сформованих видів зброї та слідів їх застосування, передбачити виділення й інших напрямів дослідження зброї, зокрема зброї масового ураження. Варто погодитися з думкою О. В. Федорова про те, що «правомірна постановка питання щодо виділення ще одного напрямку зброєзнавства, який можна назвати умовно нетрадиційним зброєзнавством, що вивчає нові види зброї, в т. ч. ядерну, хімічну, біологічну й іншу види зброї масового ураження» [377, с. 311].

Звичайно, у рамках криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування має вивчатися певне коло зброї та, відповідно, слідів її застосування.

Як відомо, сучасне озброєння представлене більшою різноманітністю зброї, функціонально й конструктивно створеної в різних варіантах її застосування (індивідуальної, групової тощо), дії (летальної і нелетальної), виготовлення (заводського, кустарного, саморобного) тощо.

Поряд з історично сформованими й добре відомими маємо й перманентну появу нових видів зброї, на докладне вивчення якої

потрібен буде час. Одні види і зразки зброї використовуються у злочинних цілях дуже часто, другі – рідше, треті – зовсім не застосовуються. Причому разом зі зброєю у злочинних цілях використовується також широке коло об'єктів, що мають ту або іншу подібність зі зброєю. В. М. Плєскачевський слушно зазначає, що «розвиток практики розслідування злочинів приводить до розширення уявлень про коло об'єктів криміналістичного зброєзнавства» [291, с. 239].

Однак це не означає, що вся зброя, наявна в сучасному арсеналі озброєння, має бути об'єктом цього криміналістичного вчення. На наш погляд, вихідним посиленням для формування структури криміналістичного вчення про зброю і сліди її застосування має стати потреба судової, слідчої та експертної практики техніко-криміналістичного забезпечення і розкриття, розслідування та запобігання злочинів, де зброя була знаряддям вчинення й (або) предметом злочину. Інакше кажучи, структура вчення в остаточному підсумку визначається рівнем і структурою «збройної» злочинності.

Аналіз сучасної «збройної» злочинності показує, що в її структурі лідирує місце за злочинами, пов'язаними з використанням стрілецької зброї (переважно вогнестрільної, рідше – ствольної газової та пневматичної). Дещо менший відсоток становлять злочини, вчинені з застосуванням холодної і металльної зброї. Незначний відсоток (щодо названих видів зброї) припадає на злочини, пов'язані з застосуванням або загрозою застосування мінно-вибухової і запалювальної зброї. Однак останніми роками помітна стійка тенденція збільшення кількості подібних злочинів. Зрештою, у структурі сучасної «збройної» злочинності спостерігаються випадки вчинення або загрози вчинення злочинів із використанням нетрадиційних видів зброї (спеціальних засобів, об'єктів ураження) і зброї масового ураження. Причому не слід забувати, що частина злочинів вчиняється з використанням об'єктів, конструктивно і функціонально подібних до зброї.

Очевидно, криміналістична наука зобов'язана належним чином «реагувати» на перелічені вияви сучасної «збройної» злочинності. Тут варто зазначити, що рівень і структура «збройної» злочинності не є чимось незмінним, вони згодом змінюються. І в динаміку «збройної» злочинності, що у певному розумінні відображає

науково-технічну «озброєність» суспільства, чітко проглядається тенденція збільшення кількості злочинів, пов'язаних із застосуванням або загрозою застосування нових видів зброї (об'єктів ураження), в тому числі зброї масового ураження. Названу тенденцію, безперечно, слід урахувати при формуванні структури криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування. Для початку нехай навіть у прогностичному аспекті.

При формуванні структури вчення як галузі криміналістичної техніки варто зважити також на конструктивну та функціональну близькість окремих видів зброї один до одного. Зокрема, конструктивна близькість характерна для вогнестрільної, пневматичної та газової зброї (стрілецька зброя), а також холодної і металюї зброї. Причому два останні види зброї іноді дуже складно розмежувати, тому що окремі їх зразки багатофункціональні за своїм призначенням, тобто здатні одночасно виконувати функції холодної і металюї зброї. Конструктивна, а ще більше функціональна близькість властива мінно-вибуховій і запалювальній зброї. Об'єднуючим початком для окремих видів зброї може служити результат дії, наприклад, зброя масового ураження. Причому аналіз «збройної» злочинності показує, що більшість злочинів пов'язана з використанням зброї (конструктивно й функціонально подібних до неї об'єктів) індивідуального застосування.

З викладеного випливає, що недоцільним було б у структурі криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки під кожний вид зброї виділяти самостійний розділ. Це пояснюється тим, що близькість окремих видів зброї за окремими параметрами зумовлює і наявність елементів спільності щодо методики їх криміналістичного дослідження.

З огляду на те, що названі види зброї (конструктивно й функціонально подібні до них пристрої або предмети) належать до однієї групи об'єктів дослідження криміналістичного вчення, його структуру доцільно починати з загальної частини, в якій мають висвітлюватися наявні природні системні зв'язки між різними видами зброї з метою відповідного зближення методик їх дослідження, вироблення єдиного методичного підходу до вивчення зброї загалом, виявлення спільності розв'язуваних завдань і,

зрештою, методичного обґрунтування інтеграційних зв'язків у середині галузі, що формується.

Нами вже розглядалася структура вчення про зброю та сліди її застосування як галузі криміналістичної техніки [271, с. 67]. На наш погляд, вона може стати підґрунтям для запропонованої тут структури нової інтегративної галузі криміналістичної техніки. Звичайно, з урахуванням висловлених вище зауважень.

Отже, структура названої галузі, на нашу думку, має складатися із загальної й особливої частин. Загальна частина має містити теоретичні основи криміналістичного вчення про зброю і сліди її застосування, зокрема, поняття, предмет, об'єкти, методи і структуру вчення, етапи його становлення і тенденції розвитку, місце в системі науки криміналістики (і відповідно однойменної навчальної дисципліни), а також спеціальні знання, використовувані з метою розкриття і розслідування злочинів, форми використання спеціальних знань у галузі криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування, види експертиз, що ґрунтуються на наукових положеннях галузі, їх структуру і тенденції розвитку, поняття зброї у криміналістиці і її класифікацію, еволюцію зброї, її тенденції і закономірності, загальні ознаки зброярства й інші природні системні зв'язки між видами зброї, методичні основи криміналістичного дослідження зброї і слідів її застосування.

Особлива частина може бути представлена окремими напрямками криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування (розділами):

1) криміналістичним дослідженням стрілецької зброї (вогнестрільної, пневматичної, ствольної, газової), конструктивно й функціонально подібних їй об'єктів і слідів їх застосування (судова балістика);

2) криміналістичним дослідженням холодної і металевий зброї, конструктивно й функціонально подібних їм об'єктів і слідів їх застосування;

3) криміналістичним дослідженням мінно-вибухової і запальної зброї, конструктивно й функціонально подібних до них об'єктів і слідів їх застосування;

4) основами криміналістичного дослідження нетрадиційних (нових) видів зброї (спеціальних засобів, об'єктів ураження) і слідів їх застосування;

5) основами криміналістичного дослідження зброї масового ураження і слідів її застосування.

У перспективі не виключено, що структура галузі може поповнитися й новими напрямками дослідження зброї та слідів її застосування (розділами).

Насамкінець слід зауважити, що два останні напрями криміналістичного дослідження зброї та слідів її застосування є на сьогодні практично не розробленими. Складність їх розробки пояснюється, насамперед, неприступністю або недостатньою вивченістю теоретичного й фактичного матеріалу про нетрадиційні (нові) види зброї (спеціальні засоби, об'єкти ураження) і зброї масового ураження, наявністю не досліджених раніше процесів і зв'язків між ними, відсутністю відповідної нормативної бази, що строго визначає поняття зброї у криміналістиці і її окремих різновидах, а також їх деякі характеристики. Тут певного оптимізму надають слова В. М. Плескачевського про те, «що напрацьовані у криміналістиці й судовій експертизі методичні основи криміналістичної експертизи, а також методичні основи криміналістичного дослідження вогнестрільної і холодної зброї дозволяють створити методичну базу і для дослідження нових та новітніх видів зброї і суміжних об'єктів» [291, с. 331].

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Експертно-криміналістичне дослідження як вид діяльності має багато специфічних рис. До них варто віднести необхідність детальної наукової розробки кількох важливих складових. Йдеться про створення експертних методик дослідження визначених об'єктів і, відповідно, навчання фахівців, здатних оптимально використовувати зазначені методики для об'єктивного вивчення визначених джерел інформації [392, с. 57].

Звичайно, розробка методів, прийомів, методик, технологій – процес тривалий і багатоплановий. Тим часом серед наукових джерел можна назвати, на наш погляд, такі, що містять найбільш систематизовану і зважену інформацію. Це– дисертаційні роботи. З огляду на зазначене, було зроблено спробу проаналізувати матеріали дисертаційних досліджень криміналістів, які присвятили свої наукові пошуки проблемам судової балістики.

У масиві дисертацій з криміналістики працям з балістичної експертизи належить помітне місце. Відомо, що її можливості використовуються для вирішення завдань ідентифікаційного та неідентифікаційного характеру при дослідженні вогнестрільної зброї, слідів на ушкоджених перепонах та ін. До об'єктів такого виду досліджень належать: вогнестрільна зброя і її частини; боєприпаси; інструменти і матеріали, що використовуються для виготовлення зброї та боєприпасів; перепони зі слідами пострілу; предмети, в яких зберігалися зброя та боєприпаси [393, с. 200-201; 394, с. 67].

У такому вигляді уявлення про коло об'єктів судової балістики і пов'язаних з нею завдань експертизи сформувалися нещодавно. Так, саму появу у радянській криміналістичній літературі терміна «балістика» І. Ф. Крилов пов'язує з діяльністю відомого судового медика і криміналіста В. Ф. Червакова, яким у 1937 р. опубліковано змістовне дослідження з цього питання [300, с. 65].

Початком дисертаційного дослідження проблем судової балістики варто вважати появу 1945 р. праці Б. М. Комаринця [395], присвяченої ідентифікації вогнепальної зброї за стріляними гільзами. Надалі кількість праць із зазначеної проблематики

постійно збільшувалася, розширювалася їх тематика. У 1940-х роках М. М. Зюскінін [396] підготовлено роботу з ідентифікації зброї за кулями.

Протягом наступного десятиліття захищено ще дві дисертації. Автор однієї з них – І. О. Сапожніков – розкриває можливості експертизи короткоствольної зброї та боєприпасів [397]. У свою чергу, Г. О. Самсонов присвятив свою роботу дослідженню мисливських гладкоствольних рушниць, боєприпасів до них і слідів пострілу [398].

У 1960-х роках аналізуються можливості ототожнення нарізної зброї за кулями (Б. М. Єрмоленко [399]) і слідами на гільзах та капсулях (М. С. Пестун [400]), розглядаються проблеми дослідження атипової (додат. В.1) (В. Н. Ладін [401]), спортивної і мисливської зброї (В. М. Саакян [402]), основи експериментальних досліджень (В. В. Філіппов [403]), теоретичні та прикладні питання судової балістики (В. Є. Бергер [404]).

Наступне десятиліття (1970–1979 рр.) характеризується підвищенням активності розробки згаданих проблем. Питання, що розглядаються у 1970-х роках, стосуються особливостей балістичних досліджень на місцях учинення злочину, вирішення завдань експертизи атипових боєприпасів; приділяється також увага проблемам дослідження мисливської нарізної зброї і вітчизняної військової стрілецької зброї.

Крім того, вивчалися можливості визначення обставин пострілу при великих дистанціях стрільби, особливості ідентифікації зброї за слідами на кулях.

У 1980-х роках дисертації присвячуються питанням дослідження боєприпасів до мисливської зброї, самої мисливської і нестандартної вогнестрільної зброї, визначенню обставин і відстані пострілу, іншим проблемам.

У 1990-х роках щодо балістики досліджувалися такі проблеми. С. В. Дружинін [405] зосередив увагу на особливостях слідчого огляду і дослідження вогнепальних ушкоджень на великих дистанціях стрільби. В. Ю. Владимиров [274] розкрив питання дослідження газової зброї. І. В. Латишов [406] присвятив свою роботу експертизі вогнепальної зброї, зібраної у невинних умовах. Проблеми криміналістичного зброєзнавства

розглянув В. В. Зирянов [407]. Поняття і класифікацію зброї висвітлив В. М. Плєскачевський [408].

Кількісні дані щодо дисертацій свідчать про посилення інтересу науковців до проблем судової балістики, розширення тематики наукових пошуків, поглиблення досліджень. У зв'язку з цим постає потреба конкретизації тематичної спрямованості дисертаційних розробок. У працях, присвячених судовій балістиці, розглядалися різні проблеми, вони певним чином можуть бути згруповані за окремими напрямками. Серед них виділимо:

- а) загальні питання експертизи;
- б) дослідження зброї;
- в) експертиза боєприпасів;
- г) дослідження слідів пострілу;
- д) установлення обставин пострілу;
- е) ідентифікація зброї за кулями, снарядами;
- ж) ідентифікація зброї за гільзами.

Серед дисертацій, присвячених загальним питанням експертизи слід виділити роботи В. В. Зирянова [407] про основи криміналістичного зброєзнавства і В. М. Плєскачевського [408] про поняття і класифікацію зброї. Крім того, серед цих дисертацій важливе місце посідають роботи, в яких висвітлюються особливості застосування різних методів у судово-балістичних дослідженнях. 1948 року М. М. Зюський [396] показав можливості використання фототехнічних методів дослідження поверхні для спостереження і фіксації слідів, що залишає канал ствола зброї на кулі. 1960 року В. С. Митричев [409] описав методику спектрографічного дослідження слідів пострілу. 1964 року О. М. Глотов [410] висвітлив історію і практику використання ультрафіолетових променів при дослідженні слідів пострілу та інших криміналістичних об'єктів. Дві праці присвячено особливостям експериментальних досліджень у цій експертизі. В одній з них цей метод розглядається щодо експертизи матеріальної частини зброї (В. В. Філіппов [403]), у другій – у зв'язку з ідентифікацією зброї за слідами на гільзах і капсулях (М. С. Пестун [400]). Науковцями розкривалися також питання експертної профілактики (В. Н. Большаков [411]) та інформаційного забезпечення експертизи (І. В. Горбачов [412]).

Особливості дослідження самої зброї висвітлювалися у кількох працях. Так, об'єктом дисертаційного аналізу була специфіка експертизи мисливської гладкоствольної зброї (Г. О. Самсонов [398]; Д. М. Закутський [413]; О. Г. Єгоров [414]), нарізної зброї (В. П. Гусаров [415]) і дрібнокаліберної зброї (В. М. Саакян [402]). Крім того, науковці приділяли увагу експертизі й деяким іншим видам зброї: короткоствольній (І. О. Сапожников [397]), спортивній дрібнокаліберній (І. Л. Білизний [416]), атиповій (В. Н. Ладін [401]), газовій (В. Ю. Владимиров [274]), зібраний у заводських умовах (І. В. Латишов [406]). Дослідження матеріальної частини зброї із застосуванням експериментального методу висвітлює В. В. Філіппов [403].

Експертиза боєприпасів, як завжди, у судово-балістичному аналізі об'єктивно пов'язана з дослідженням зброї. Тому фактично в усіх дисертаціях, присвячених експертизі зброї, розглядаються і питання дослідження боєприпасів. Слід звернути увагу також на спеціальний розгляд проблем експертизи боєприпасів Є. М. Тихоновим [417] і М. М. Ростовим [418]. У першій роботі, поряд з іншими питаннями, висвітлено специфіку судово-балістичної експертизи атипових боєприпасів до мисливських рушниць для встановлення спільності їх походження.

Складовою судово-балістичної експертизи є дослідження слідів та обставин пострілу. Ці проблеми у різному обсязі представлені в кількох дисертаціях: Г. О. Самсонов [398] висвітлює дослідження зовнішніх слідів пострілу з мисливської гладкоствольної рушниці; О. М. Глозов [410] показує можливості використання ультрафіолетових променів для вивчення слідів пострілу та інших об'єктів; В. Н. Ладін [401] розкриває методику експертизи слідів пострілу з атипової зброї; В. М. Саакян [402] зупиняється на дослідженні ушкоджень, утворених пострілами з дрібнокаліберної зброї; особливості визначення напрямку, відстані і місця стрільби аналізуються стосовно великих дистанцій стрільби (І. А. Дворянський [419]) і для слідів пострілу зі шротів мисливських рушниць (О. Г. Єгоров [414]); аналізуються також питання дослідження ушкоджень при великих дистанціях стрільби (С. В. Дружинін [405]).

Одним із найважливіших завдань, що вирішуються судово-балістичною експертизою, є ідентифікація зброї за кулями. Ці питання аналізувалися різнобічно. Цій проблемі цілком присвячені дисертації М. М. Зюськоїна [396] і Є. І. Сташенка [420]. І. О. Сапожніков [397] досліджує її стосовно короткоствольної зброї, Б. М. Єрмоленко [399] і А. М. Вакуловський [421] – нарізної зброї. І. Л. Білизний [416] зосередив увагу на ідентифікаційних та неідентифікаційних дослідженнях куль, стріляних з автомата АК і карабінів СКС. В. В. Філіппов [403] зупиняється на вирішенні подібних питань з допомогою експериментального методу.

До традиційних завдань балістики належать також ідентифікація зброї за стріляними гільзами. Можливості балістичної експертизи у вирішенні цих завдань було комплексно досліджено в одній з перших дисертацій з криміналістики (Б. М. Комаринець, 1945 р.).

У наступні роки різні аспекти цієї проблеми розроблялися І. О. Сапожніковим [397], В. В. Філіпповим [403], М. С. Пестуном [400], І. Л. Білизним [416]. Слід зазначити, що ці автори досліджували можливості ідентифікації зброї за стріляними гільзами паралельно з ідентифікацією зброї за кулями. М. С. Пестун акцентує увагу на використанні знань про механізм слідоутворення на гільзах і капсулях набоїв для ідентифікації вогнепальної зброї.

Серед дисертаційних робіт, присвячених проблемам судової балістики, які були захищені в Україні останнім десятиліттям, хотілося б зазначити роботу А. В. Кофанова [422], в якій було розглянуто теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї. Я. В. Новак [423] присвятив свою роботу сучасному стану та перспективі розвитку криміналістичного дослідження вогнепальної зброї. Т. В. Тютюнник [424] зосредила увагу на теоретичних та організаційно-технічних основах інформаційного забезпечення судово-балістичної експертизи.

Останніми роками вийшла у світ низка фундаментальних видань із проблем раневої балістики [265].

Загальні відомості про структуру вогнестрільних поранень за 30 років (1960–1990 рр.) приводить І. А. Толмачов (1991 р.).

Г. П. Тімченко і А. К. Глуздіков (1991 р.) звертають увагу на особливості вогнестрільної травми у дітей, що пов'язані з особливостями їх анатомічної будови, міцністю й еластичними властивостями тканин дитячого організму, що визначають об'єм вогнестрільного поранення, його клінічний розвиток і результати.

Практика раневої балістики в різних країнах також свідчить про актуальність проблеми вогнестрільних пошкоджень. В. Б. Шігєєв, А. І. Ісаєв і С. В. Шігєєв (1998 р.) повідомляють, що в США унаслідок застосування вогнестрільної зброї 1992 р. зареєстровано 37 тис. 776 смертельних випадків, 1993 р. – 39 тис. 595.

Аналіз різновидів вогнестрільної зброї, що застосовується з кримінальною метою, різноманітний: крім бойової довго- і короткоствольної зброї, це – мисливські рушніці й обрізи, саморобні пристрої, будівельно-монтажні пістолети, ракетниці та ін.

В. Б. Шігєєв (1998 р.) проаналізував структуру вогнестрільних і вибухових травм в Москві за найскладніший і нестабільний період (1989-1997 рр.) розвитку Росії.

М. В. Тюрін, Л. Б. Озерецьковський, Д. В. Тулін (1999 р.) наводять дані щодо збільшення кількості поранень за 2000–2006 роки у Санкт-Петербурзі, заподіяних з кримінальною метою та з використанням вогнестрільної зброї (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка вогнестрільних поранень у Санкт-Петербурзі,
вчинених з кримінальною метою**

(дані комплексних судово-балістичних та судово-медичних досліджень за 2000–2006 рр.)

Рік	Смертельні травми	Несмертельні травми
2000	27	7
2001	34	11

2002	102	21
2003	159	31
2004	239	67
2005	220	173
2006	223	143

Щодо комплексних судово-балістичних та судово-медичних досліджень, які проводились у галузі раневої балістики, треба зупинитися на найбільш вагомих:

Докторські дисертації:

Беляев В. І. Судово-медична характеристика та діагностика пострілу і пошкоджень із гладкоствольної вогнепальної зброї. – Л., 1951.

Бобров А. А. Про механізм переломів трубчастих кісток від дії кулі та лікування вогнепальних переломів кінцівок без пошкодження суглобів. – М., 1880.

Бистров В. Ф. Вогнепальні пошкодження губчастих частин довгих кісток кулями із трилінійної гвинтівки зразка 1891 року (досліди на трупах). – СПб., 1894.

Володимирський А. П. Вхідний кульовий отвір зі зверненням особливої уваги на його рентгенодіагностику при пошкодженнях трубчастих кісток. – Л., 1952.

Гарфінкель Г. С. Досліди над дією дрібних вогнепальних снарядів. – СПб., 1874.

Деньковський А. Р. Патоморфологія і судово-медична характеристика вогнепальної рани при пострілі впритул. – Л., 1966.

Іванов Г. С. Вогнепальні поранення діафізів довгих кісток людини кулями із трилінійної російської гвинтівки зразка 1891 р. (досліди на трупах). – СПб., 1894.

Ільїн І. П. До питання про механізм ушкоджень черепів кулями із трилінійної російської гвинтівки (досліди на трупах). – СПб., 1894.

Ісаков В. Д. Механізми вражаючої дії факторів пострілу і їх судово-медична оцінка (експериментальне дослідження). – СПб., 1993.

Колкутін В. В. Моделювання вогнепальних ушкоджень із використанням біологічних і небіологічних імітаторів. – СПб., 1996.

Крапівкін Ю. А. Комплексна судово-медична оцінка ушкоджень і слідів на одязі і тілі людини, які заподіюють полімерні компоненти боєприпасів гладкоствольної зброї. – К., 1996.

Купов І. Я. Матеріали до судово-медичного лабораторного дослідження металізації зони вхідного вогнепального отвору (експериментальне дослідження). – М., 1974.

Лисицин А. Ф. Вогнепальні ушкодження з мисливської зброї в судово-медичній практиці. – Л., 1974.

Литвак О. С. Комісійне судово-медичне дослідження при експертизі вогнепальних ушкоджень кісток. – Москва-Ставрополь, 1957.

Молчанов В. І. Деякі питання судово-медичної експертизи вогнепальних ушкоджень (визначення виду і особливостей вогнепального снаряду, вплив перешкод на характер пошкоджень). – Л., 1965.

Огарков І. Ф. Вогнепальні ушкодження з гвинтівки та їх судово-медична експертиза. – Л., 1949.

Озерецьковський Л. Б. Механізм вогнепальних поранень і особливості ушкоджень сучасними снарядами, що ранять. – Л., 1989.

Прозоровський В. І. Матеріали до судово-медичної експертизи вогнепальних і рублених ушкоджень. – М., 1945.

Резанов М. М. До питання про механізм виникнення уражень оболонковими кулями на далеких відстанях. – М., 1908.

Рожановський А. Ф. Пошкодження одягу в судово-медичному відношенні. – Баку, 1938.

Татієв К. І. Матеріали з вогнепальних пошкоджень. – Баку, 1938.

Тіле В. А. Критичний огляд вчення про механічну дію сучасних куль на тканині тварини. – СПб., 1894.

Устинов П. В. Морфологія вогнепальних кульових пошкоджень кісток у судово-медичному відношенні. – Казань, 1946.

Черваков В. Ф. Про «патологію» гвинтівки в судово-медичному і криміналістичному відношенні. – Мінськ, 1935.
Ейдлін Л. М. Вогнепальні ушкодження. – Саратов, 1936.

Кандидатські дисертації:

Алісієвич В. І. Судово-медичні дані по дослідженню області вихідних вогнепальних отворів від пристрілювально-запалювальних куль. – М., 1954.

Альтов Д. А. Судово-медична характеристика вогнепальних ушкоджень із 9мм пістолета 6П35 кулями набоїв 7Н21 (експериментально-морфологічне дослідження). – СПб., 2001.

Антулаєва Т. В. Про діагностику деяких не бойових вогнепальних ушкоджень. – Л., 1945.

Бедрін Л. М. Про особливості ушкоджень при звичайних і деяких своєрідних ураженнях кулі гвинтівки. – Воронеж, 1951.

Белов А. П. Судово-медична експертиза вогнепальних ушкоджень із пістолета зразка 1933 року «ТТ». – М., 1953.

Беляєв Л. В. Порівняльна судово-медична характеристика ушкоджень із деяких видів бойової сучасної малокаліберної ручної вогнепальної зброї. – Л., 1983.

Бокаріус К. М. Використання поляризованого світла при дослідженні вогнепальних ушкоджень. – Харків, 1952.

Бондар В. В. Судово-медична характеристика вогнепальних поранень, заподіяних 9мм напівоболонковими кулями. – СПб., 1992.

Будрін Ю. П. Пошкодження холостими пострілами із мисливської гладкоствольної рушниці. – Іркутськ, 1963.

Воцула Л. С. Судово-медична оцінка деформації шроту при експертизі вогнепальних ушкоджень (експериментальне дослідження). – Ворошиловград, 1973.

Гальцев Ю. В. Судово-медичне визначення швидкості кулі за обсягом заподіяного нею пошкодження (експериментальне дослідження). – Л., 1986.

Грінбейн С. В. Вхідний і вихідні вогнепальні отвори в шкірних покриттях і в одязі при пострілах з пістолета «ТТ» і револьвера «Наган» із близької відстані. – Одеса, 1954.

Жидков В. С. Про термічну дію пострілу зарядом сучасного бездимного пороху. – М., 1957.

Зарубицький В. А. Судово-медична оцінка вогнепальних ушкоджень на місці події і в морзі. – Ростов-на-Дону, 1953.

Зорін В. М. Матеріали до судово-медичної діагностики вогнепальних пошкоджень при пострілах із деяких видів сучасної нарізної вогнепальної зброї. – Свердловськ, 1964.

Ісаков В. Д. Судово-медична характеристика та експертна оцінка додаткових факторів пострілу за межами близької дистанції. – Л., 1987.

Кабаков Б. З. Поясок осадження біля вхідних і вихідних кульових отворів при пострілах на неблизькій відстані. – К., 1953.

Калмиков К. М. Судово-медична характеристика уражень звичайними і спеціальними кулями зразка 1943 року, що заздалегідь подолали перешкоду. – Л., 1961.

Карагін Б. А. Судово-медична експертиза ушкоджень із саморобної вогнепальної зброї. – Горький, 1961.

Ковальов А. В. Судово-медична характеристика вогнепальних ушкоджень із 5,45-мм пістолета самозарядного малогабаритного (ПСМ) (експериментальне дослідження). – Л., 1993.

Козлов В. В. Судово-медичне значення збройового мастила при вогнепальних пошкодженнях. – Саратов, 1957.

Колкутін В. В. Судово-медична характеристика вогнепальних ушкоджень, заподіяних із неблизької дистанції 5,6-мм безболонковими свинцевими кулями, що мають різну швидкість (експериментальне дослідження). – Л., 1990.

Концевич І. О. Дефект тканини при вогнепальних пошкодженнях. – К., 1951.

Костіцин Л. Т. Характеристика пошкоджень із револьверів і автоматичних пістолетів, що найбільш часто зустрічаються в судово-медичній практиці. – М., 1940.

Кравець С. С. Дослідження так званого опіку шкіри при пострілах на близькій відстані з автоматичного пістолета системи Токарева. – К., 1955.

Крапівкін Ю. А. Судово-медичне значення слідів на тканинах одягу і тілі людини, що залишаються пластмасовими клейтухами при пострілах із гладкоствольної зброї. – К., 1983.

Крижанівська І. В. Дослідження вхідного та вихідного отворів при пострілах із автоматичного пістолета системи Токарева. – К., 1949.

Кузнєцов Ю. Д. Судово-медична характеристика ушкоджень, заподіяних низькошвидкісними компактними елементами (експериментальне дослідження). – Л., 1984.

Кутняк Є. Є. Про ознаки вхідного вогнепального поранення в шкірі. – Воронеж, 1949.

Лазарєв Т. В. Судово-медична характеристика вогнепальних ушкоджень із автомата АК-74 на неблизьких дистанціях пострілу. – Л., 1989.

Лебедєв В. Н. Судово-медична характеристика ушкоджень, заподіяних із 7,62-мм газового пістолета моделі 6П42 (експериментальне дослідження). – СПб, 1999.

Левченков Б. Д. Збереження ознак вхідного вогнепального отвору на шкірних покривах в умовах зовнішніх впливів. – М., 1949.

Лисицин А. Ф. Матеріали судово-медичної експертизи ушкоджень із гладкоствольної мисливської зброї. – Л., 1959.

Литвак О. С. Про деякі можливості діагностики вогнепальних ушкоджень кісток. – Воронеж, 1949.

Макаров І. Ю. Судово-медична характеристика ушкоджень із 7,62 мм автомата Калашникова (АКМ) з приладом для безшумної стрільби і набоями УС (експериментальне дослідження). – СПб., 1997.

Мережко Г. В. Судово-медична характеристика вогнепальних ушкоджень, заподіяних пострілами через перешкоду з близької дистанції. – Л., 1986.

Міхєєв Н. А. Рентгенодіагностика напрямку кульового каналу при пошкодженнях трубчастих кісток. – Л., 1957.

Мовшович А. А. Характер і розташування металу біля вхідного отвору як показник виду зброї і дистанції пострілу (експериментальні дослідження). – М., 1966.

Молчанов В. І. Вогнепальні ушкодження з автомата зразка 1941 р. «ППШ» у судово-медичному відношенні. – Л., 1947.

Мосоян А. С. Судово-медична характеристика ушкоджень із короткоствольної газової зброї, спорядженої саморобними набоями зі шротовим снарядам. – СПб, 2001.

Николаєв Н. М. Про зіркоподібні форми розривів на внутрішніх органах при вогнепальних пораненнях. – Ростов-на-Дону, 1937.

Огарков І. Ф. Поранення холостими пострілами. – Смоленськ, 1936.

Озерецьковський Л. Б. Порівняльна характеристика ушкоджуючої дії 7,62 мм куль зразка 1943 р. і 5,6 мм американських куль. – Л., 1966.

Пашкова В. І. Фотографування в інфрачервоних променях при судово-медичних дослідженнях. – М., 1948.

Петров В. П. Про пошкодження з деяких зразків пістолетів-кулеметів у судово-медичному відношенні. – Л., 1953.

Попов В. Д. Про деякі рентгенологічні та гістологічні особливості вогнепального каналу. – Воронеж, 1951.

Рубін В. М. Характеристика пошкоджень тіла людини і одягу при пострілах холостими зарядами з деяких зразків вогнепальної зброї. – Вінниця, 1968.

Самушина З. Ф. Матеріали та діагностика вогнепальних ушкоджень кісток у судово-медичному відношенні. – Свердловськ, 1959.

Семенов М. М. Вогнепальні раневі канали у внутрішніх органах як об'єкт судово-медичної експертизи про напрямок руху снаряда. – М., 1954.

Семенов С. Л. Судово-медична характеристика ушкоджень із чотирьохствольного спеціального підводного пістолета (СПП-1). – СПб., 2001.

Сергєєв Ю. Ф. Диференціальна діагностика пошкоджень при пострілах різними видами набоїв із деяких систем малокаліберної зброї (експериментальне дослідження). – Донецьк, 1971.

Сігалов Ф. А. Судово-медична характеристика ушкоджень із газових пістолетів (експериментальне дослідження). – СПб, 1998.

Скопін І. В. Судово-медичне дослідження слідів близького пострілу з пістолета «ТТ» (зразка 1930-1933 рр.). – Л., 1952.

Смусін Я. С. Визначення відстані пострілу з мисливської рушниці, зарядженої шротом, за різними мішенями. – Л., 1950.

Сотников Л. Л. Характеристика вогнепальних ушкоджень при пострілах впритул по оголеному тілу. – Харків, 1940.

Сухий В. Д. Судово-медична характеристика ушкоджень, заподіяних 9-мм еластичними кулями. – К., 1999.

Сисоєв В. Є. Судово-медична характеристика ушкоджень з 5,45 мм автомата АК-74У з приладом для безшумної стрільби. – СПб., 2000.

Толмачов І. А. Судово-медична характеристика вогнепальних ушкоджень діафізів довгих трубчастих кісток кінцівок за рентгенологічними даними (експериментальне дослідження). – Л., 1993.

Туровцев А. І. Особливості ушкоджень при ураженнях зі шротівих рушниць. – Воронеж, 1954.

Тюрін М. В. Морфофункціональна характеристика тупої травми грудної клітини, захищеної бронежилетом (експериментальне дослідження). – Л., 1987.

Услонцев Є. І. Судово-медична характеристика ушкоджень, заподіяних низько-енергетичними довільними осколками (експериментальне дослідження). – Л., 1988.

Федоровцева Л. С. Графічний метод у визначенні напрямку пострілу. – Горький, 1955.

Хішам А. Судово-медична характеристика ушкоджень кровоносних судин при вогнепальній травмі (експериментальне дослідження). – СПб, 1997.

Ціпковський В. П. Значення одягу при судово-медичному огляді трупа з вогнепальними ушкодженнями. – Харків, 1940.

Цуренко Г. М. Судово-медична характеристика ділянки вхідних вогнепальних ушкоджень у результаті пострілів «набоями-замінниками». – М., 1962.

Цикунов А. П. Судово-медична діагностика пошкоджень із будівельно-монтажного пістолета та виготовленого з нього вогнепальної зброї. – Київ-Москва, 1971.

Червінський П. Я. Про деякі особливості вогнепальних ушкоджень при пострілах із пістолета «ТТ». – Алма-Ата, 1951.

Шадимов А. Б. Особливості формування вогнепального вхідного кульового ушкодження кісток склепіння черепа при пострілах із деяких видів нарізної зброї. – М., 1988.

Шатровський Н. А. Судово-медична характеристика ушкоджень із 5,66 мм автомата підводного спеціального (АПС) (експериментально-морфологічне дослідження). – СПб., 2001.

Якубов С. М. Про судово-медичне і криміналістичне значення порохових залишків на руці того, хто стріляв. – М., 1952.

Короткий аналіз дисертацій свідчить про різноманітність інтересів науковців. Заслугує на увагу намагання авторів комплексно висвітлити проблеми судової балістики у межах однієї роботи. Висловлювати думку про недоліки й позитивні якості такого підходу без спеціального аналізу – навряд чи можливо. Однак необхідно підкреслити, що коло питань, які розглядаються в дисертаціях, та основні змістовні аспекти судової балістики як розділу науки і судово-балістичної експертизи мають істотні відмінності. Наприклад, з огляду на потреби практики і можливості науки, до завдань судової балістики варто віднести розробку відповідних питань експертизи, залежно від характерних властивостей зброї: призначення, ступеня автоматизації, способу заряджання, конструктивних особливостей каналу ствола, способу виготовлення тощо. Як свідчать одержані нами дані, висвітлення цих питань має чимало білих плям, у тому числі до них можна віднести і комп'ютеризацію балістичних досліджень.

ВИСНОВКИ

У даному дослідженні розкриваються актуальні питання, пов'язані з зародженням та виникнення криміналістичної методики, співвідношенням окремої криміналістичної методики та технології, передумовами виникнення судової балістики, криміналістичним науковим забезпеченням балістичних досліджень тощо, наведено теоретичне узагальнення дослідження та вирішення головних його завдань. Авторами обґрунтовуються пропозиції, які мають теоретичне та практичне значення, зокрема, це зазначається в таких положеннях.

1. Проведене дослідження ґносеології поняття «техніка» дозволяє зробити наступні висновки: 1) поняття «техніка» з'явилося і введено в науковий обіг слідом за поняттям «технологія»; 2) в кінці XIX – початку XX ст. під технікою розуміли не тільки предмети матеріального світу (знаряддя праці, машини, обладнання тощо), але й сам процес людської діяльності, в тому числі і пов'язаний цими предметами.

2. Термін «технологія» або «технологічний процес», визначається в декількох тлумаченнях: 1) сукупність прийомів і способів отримання, обробки або переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, що проводяться в різних галузях промисловості, у будівництві тощо; 2) наукова дисципліна, що розробляє і вдосконалює такі прийоми і способи; 3) операції видобутку, обробки, переробки, транспортування, складування, зберігання, які є основною складовою частиною виробничого процесу або технологічного процесу; 4) описання виробничих процесів, інструкції по їх виконанню, технологічні правила, вимоги, карти, графіки та ін.

3. Технологія – це абстрактне наукове поняття про функціонально-інформаційну модель, яка дає уявлення про цілеспрямовану і впорядковану сукупність дій (діяльності) суб'єкта, забезпечених відповідними ресурсами.

4. Діяльність (процес) з розкриття, розслідування та попередження злочинів може бути визначена через поняття «технологія». Технологія розкриття, розслідування та попередження злочинів або, інакше кажучи,

технологія розслідування злочинів являє собою одну з форм прояву такої діяльності, що включає не тільки криміналістичну методiku (окремі криміналістичні методики), але й інші елементи.

5. Судова балістика, як і вся наука криміналістика, володіє технологією та й сама є технологією. Іншими словами технологія у даному випадку виступає одночасно і як зовнішній по відношенню до криміналістичної методики (науки криміналістики), і як внутрішній її зміст.

6. Технологія розслідування злочинів – функціонально обумовлена упорядкована сукупність дій (діяльність), забезпечених необхідними ресурсами, реалізованими відповідним суб'єктом у процесі розслідування злочинів.

7. Розвиток окремих криміналістичних методик (технологій розслідування злочинів) вимагає, з однієї сторони, більш широкого використання так званої кримінальної статистики за спеціально розробленими програмами, а з іншої – розширення її параметрів (переліків ознак злочинів) у відповідності до потреб криміналістичного аналізу.

8. Під структурою технологій розслідування злочинів розуміється взаємозалежна система елементів, з яких складається дана форма прояву діяльності по розкриттю, розслідуванню і попередженню злочинів, у просторі («пристрій», функції) та/або в часі (етапи розслідування).

9. Під окремою криміналістичною методикою (методикою розслідування злочинів) як одного з підструктурних елементів технології розслідування злочинів, слід розуміти сукупність методів і інших засобів, тобто систем зв'язків і відносин суб'єкта розслідування з об'єктом розслідування, що утворюють спосіб і порядок розслідування, спрямованих для отримання більш повного і відповідно істинного результату.

10. Розробка теоретичних основ диференціації та інтеграції системи окремих криміналістичних методик (технологій розслідування злочинів), які дозволять звільнити спеціалізовані методики (технології) від дублювання загальних положень, сприятиме поглибленому підходу до пізнання та висвітлення спеціальних питань, знання яких необхідно для

розробки типових алгоритмів (програм) й ефективного розслідування злочинів.

11. Особливе значення на сучасному етапі набуває розробка інтеграційних (комплексних) окремих криміналістичних методик (технологій розслідування злочинів) взаємопов'язаних злочинів, які кваліфікуються за сукупністю вчинених злочинними формуваннями (з використанням або застосуванням вогнестрільної зброї) часто на декількох об'єктах. У кримінальному праві дана проблема визначається як множинність злочинів, що виявляється в різних формах, встановлення яких за допомогою криміналістичних методів і засобів становить найважливіше завдання. Безумовно, розробка таких методик (технологій) не зводиться до звичайного їх «складання». Вона повинна являти собою якісно нову систему криміналістичних рекомендацій, що враховують типовість поєднання взаємопов'язаних злочинних дій, їх наслідків, а також типові слідчі ситуації кожного етапу досудового розслідування.

12. У сучасних умовах криміналістичному прогнозуванню відводиться важлива роль при розробці окремих криміналістичних методик (технологій розслідування злочинів). Слід зазначити, що перші згадки у вітчизняній криміналістиці про можливість прогнозування ще невідомих, але, ймовірно, можливих способів вчинення злочину на основі вивчення даних про розслідування окремих категорій злочинів, пов'язаних з вогнестрільною зброєю та створення на їх основі методичних рекомендацій, є в перших підручниках із криміналістики*.

13. Порядок розслідування в методиці розслідування визначається системою приписів щодо застосування у певній послідовності і в певних існуючих умовах (слідчої ситуації) методів та інших засобів встановлення істини у кримінальній справі (предмета доказування).

*Шавер Б. М. Методики расследования отдельных видов преступлений / Б. М. Шавер // Криминалистика ; под ред. С. А. Галунского, Б. М. Шавера. – М., 1939. – С. 327.

14. Судова балістика включає технічні відомості, які відносяться до вогнестрільної зброї, боєприпасів і слідів їх застосування; розробляє рекомендації щодо застосування методів і засобів виявлення цих об'єктів, їх вилучення і дослідження з метою встановлення обставин, які мають суттєве значення для розслідування, розкриття і попередження злочинів.

15. Судова балістика є підсистемою наукового пізнання, яка складається з двох частин. До складу першої входять знання про вогнестрільну зброю, яка має відношення до кримінальної діяльності, про боєприпаси до неї, сліди її виготовлення, зберігання, транспортування, переробки, застосування або використання в злочинних цілях. До складу другої входять: система технічних засобів, методів та методик виявлення, фіксації, вилучення, зберігання та дослідження балістичних об'єктів, отримання та використання інформації, яку вони містять, з метою вирішення ідентифікаційних та інших завдань в кримінальному судочинстві.

16. Зброя в криміналістичному розумінні – це матеріальний засіб індивідуального застосування, конструктивно і функціонально призначений для нанесення летальних ушкоджень людині або тварині, а також спрямованого руйнування перешкод.

17. Розроблення єдиної класифікації вогнестрільної зброї, яка враховувала б всі наявні на теперішній час її технічні особливості та цільове призначення, дає можливість звернення до неї спеціалістів та забезпечує однозначність розуміння ними важливих обставин, що пов'язані з дослідженням такої зброї.

18. Перші знання в галузі судової балістики були покладені судовою медициною. Ранева балістика – це наукова дисципліна, зміст якої складають відомості про процеси, котрі викликані взаємодією вогнестрільного снаряда з живим організмом і про наслідки такої взаємодії.

19. Судово-медична балістика – це розділ судової медицини, що містить наукові знання про закономірності виникнення, мінливості, методи виявлення, дослідження і судово-медичної експертизи вогнестрільних ушкоджень.

20. Необхідність формування криміналістичного вчення про зброю та сліди її застосування, розробки його наукових і методичних основ, насамперед зумовлювалася потребами судово-слідчої практики у комплексному підході до проблеми зброї, що дотепер не забезпечений надійними теоретичними основами та науково-обґрунтованими методичними рекомендаціями дослідження деяких нових видів зброї і подібних до неї пристроїв.

21. Предмет окремої криміналістичної теорії – це частина предмета криміналістичної науки, тобто певних закономірностей об'єктивної дійсності, досліджуваних криміналістикою в цілому.

22. Об'єкт певної криміналістичної теорії – це ті явища, речі, процеси, зв'язки й відносини, та частина предметної сфери, у якій виявляються досліджувані теорією об'єктивні закономірності.

23. Метод окремої теорії – система пізнавальних прийомів, використовуваних як для побудови самої теорії, так і для застосування теорії у практиці її предметної галузі.

24. Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів та слідів їх застосування – розділ криміналістичної техніки, який являє собою систему наукових знань про способи, методи та прийоми дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та їх слідів, про механізм та закономірності утворення, виявлення та фіксації слідів, а також змін у ситуації з метою встановлення певних обставин вчиненого злочину.

25. Криміналістичне зброезнавство – поняття видове, що містить декілька самостійних класів зброї. Основою для класифікації – є характер об'єктів, що підлягають віднесенню до зброї, а також основна мета її використання (призначення). Тому за характером дії її поділяють на вогнестрільну, холодну, металъну, пневматичну, газову і сигнальну, травматичну (несмертельної дії); за призначенням – цивільну, службову, бойову (стрілецьку).

26. Криміналістичні дослідження вогнестрільної зброї, боєприпасів та слідів її застосування можливі у двох процесуальних формах: у формі слідчих дій і судово-балістичної експертизи. Найчастіше спеціальні знання фахівців

в галузі судової балістики використовують в ході проведення таких слідчих дій, як: огляд місця події, огляд особи, огляд предметів, обшук, виїмка, отримання зразків для порівняльного дослідження, слідчий експеримент тощо. У ході огляду місця події слідчий застосовує спеціальні знання в галузі судової балістики з метою відтворення обстановки злочину та обставин події і це, по суті, є метою проведення слідчої дії. Експерт у разі призначення йому судової експертизи проводить дослідження об'єктів, що надані слідчим, і у своїх висновках констатує новий факт, який не був відомим слідчому раніше, але є похідним від встановленого слідством.

27. Предметом криміналістичної (судової) балістики є пізнання особливостей та ознак об'єктів, встановлення закономірності механізму утворення слідів зброї з метою встановлення роду, виду та системи вогнестрільної зброї, її справності та придатності до стрільби, ідентифікація конкретного примірника застосованої зброї за стріляними гільзами та кулями, виявленими на місці події, встановлення виду боеприпасів та їх частин, напрямку та дистанції пострілу тощо.

28. Дослідивши існуючі поняття та визначення, ми прийшли до висновку, що назва розділу криміналістичної техніки, який традиційно називають «судовою (криміналістичною) балістикою», є алогічною, оскільки не відповідає предметові своїх досліджень, а тому його правильно було б називати «криміналістичним дослідженням вогнестрільної зброї, боеприпасів та слідів їх застосування».

29. З огляду на потреби практики і можливості науки, до завдань судової балістики варто віднести розробку відповідних питань експертизи, залежно від характерних властивостей зброї: призначення, ступеня автоматизації, способу заряджання, конструктивних особливостей каналу ствола, способу виготовлення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : [монография] / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
2. Карамзин Н. П. Записки о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношении / Н. П. Карамзин. – М., 1991. – 110 с.
3. Щур Б. Криміналістична методика : проблеми становлення та змісту / Б. Щур // Вісник Львівського університету. – Вип. 47. – 2008. – С. 265-270.
4. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособ. / А. В. Шмонин. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2006. – 464 с.
5. Возгрин И. А. Понятие и содержание криминалистической методики расследования преступлений / И. А. Возгрин // Курс криминалистики : В 3 т. – Т. 2. Криминалистическая методика : Методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка ; под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 11-52.
6. Шмонин А. В. История развития криминалистики. I. Предпосылки зарождения криминалистической методики (IX – начало XVII вв.) / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – № 8.
7. Шмонин А. В. История развития криминалистики. I. Предпосылки зарождения криминалистической методики (вторая половина XVII – первая половина XIX вв.) / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – № 9.
8. Шмонин А. В. История развития криминалистики. III. Зарождение криминалистической методики / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – № 11.
9. Шмонин А. В. История развития криминалистики. IV. Развитие криминалистической методики (советский – постсоветский периоды) / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – № 12. – С. 31-47.

10. Колесник І. В. Історичне формування криміналістики / І. В. Колесник // Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів (Донецьк, 22 квіт. 2005 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. – С. 73-79.
11. Кузнецов А. А. Становление методики расследования преступлений как раздела криминалистики / А. А. Кузнецов // Совершенствование следственной и экспертной практики : материалы междунар. науч.-практ. конф. – Омск : Омская академия МВД России, 2008. – С. 74-77.
12. Посошков И. Т. Книга о скудности и богатстве и другие сочинения / И. Т. Посошков ; под. ред. Б. Б. Кафенгауза. – М., 1951.
13. Кустов А. М. История развития и становления российской криминалистики : [монография] / А. М. Кустов. – М., 2005. – 143 с.
14. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики / Ю. Торвальд / пер. с нем. М. Б. Колдаевой; под ред. Н. С. Алексеева. – М., 1975. – С. 17-20.
15. Ивенин А. Об уголовной технике / А. Ивенин // Рабоче-крестьянская милиция. – 1923. – № 1. – С. 51.
16. Раткевич П. Зерцало правосудия / П. Раткевич. – СПб., 1805. – 18 с.
17. Судова експертологія : [курс лекцій] / Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В., Індюкова В. В. – К. : ТОВ «Три К», 2010. – 240 с.
18. Долгов Д. Основные формы уголовного следствия, вообще принятые при их производстве / Д. Долгов. – СПб., 1846.
19. Калайдович Н. Указание для производства уголовных следствий / Н. Калайдович. – СПб., 1949. – 224 с.
20. Назнанский В. Краткое руководство к познанию правил для производства следственных и военно-судебных дел на существующих узаконениях основанное / В. Назнанский. – Ч. I. – СПб., 1832.
21. Азжеуров В. А. Питання періодизації уявлень про систему методів криміналістики / В. А. Азжеуров // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та

розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Ч. I. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 120-123.

22. Баршев Я. Основания уголовного судопроизводства, с применением к российскому уголовному судопроизводству / Я. Баршев. – СПб., 1841. – 321 с.

23. Орлов Н. Опыт краткого руководства для производства следствий. С показанием приличных узаконений / Н. Орлов. – М., 1833. – 86 с.

24. Колоколов Е. Правила и формы для производства следствий, составленные по Своду Законов издания 1842 года / Е. Колоколов. – М., 1849.

25. Колоколов Е. Правила и формы для производства следствий, составленные по Своду Законов изданий 1857 года / Е. Колоколов. – М., 1859. – 224 с.

26. Лукашевич В. Г. Криміналістика як інтегративна галузь знань / В. Г. Лукашевич // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 63-66.

27. Рубцов С. Н. История российской полиции : учеб. пособие / С. Н. Рубцов. – Иркутск, 1998. – 208 с.

28. Сичинский Е. П. Уголовный сыск России в XIX – начале XX вв. / Е. П. Сичинский. – Челябинск, 2002. – 146 с.

29. Наставление об исследовании подозрительных пятен для врачей и юристов. – 2-е изд., доп. – СПб., 1872. – 85 с.

30. Біленчук П. Д. Ганс Гросс – видатний діяч світової криміналістики / П. Д. Біленчук, Ф. М. Медвідь // Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2007 р.) / ред. кол. : О. М. Джужа, М. В. Бочкарьов, С. М. Стахівський та ін. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 32-35.

31. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики / Г. Гросс / пер. с нем. Л. Дудкина и Б. Зиллера. – СПб., 1908. – 1040 с.

32. Б. Р. Двадцатилетие криминалистики // Журнал уголовного права и процесса. – СПб., 1913. – № 4. – С. 75-78.

33. Гань И. И. Понятие, значение и задачи новейшей уголовной дисциплины «Криминалистики» / И. И. Гань // Судебная газета. – 1903. – № 15. – С. 2-4.

34. Вейнгардт А. Уголовная тактика : Руководство к расследованию преступлений / А. Вейнгардт / пер. с нем. В. М. Боремович. – Овруч, 1910.

35. Жирний Г. Ю. Реформування досудових стадій кримінального судочинства і вдосконалення криміналістичних методик розслідування / Г. Ю. Жирний // Питання реформування кримінального судочинства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 25 листоп. 2005 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2005. – С. 148-152.

36. Громов В. Предварительное расследование по уголовным делам : Руководство для органов расследования. 4-е перераб. изд. книги «Дознание и предварительное следствие» / В. Громов. – М., 1930.

37. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика / И. Н. Якимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.

38. Рейс Р. А. Научная техника. Расследования преступлений : курс лекций, прочитанных в г. Лозанне профессором Рейсом чинам русского судебного ведомства летом 1911 года / Р. А. Рейс / под ред. С. Н. Трегубова. – СПб., 1912.

39. Новейшие приемы расследования преступлений : лекция профессора С. Н. Трегубова, прочитанная 9 декабря 1911 года в Александровской военно-юридической академии // Вестник слушателей Александровской Военно-Юридической Академии. – 1911. – № 1. – С. 12-20.

40. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники : Научно-технические приемы расследования преступлений / С. Н. Трегубов. – СПб., 1915.

41. Грузенберг О. Рецензия на книгу С. Н. Трегубова «Основы уголовной техники...» / О. Грузенберг // Право, 1915. – № 16.

42. Акимов В. В. Рецензия на книгу С. Н. Трегубова «Основы уголовной техники : научно-технические приемы расследования преступлений : Практическое руководство для

судебных следователей» / В. В. Акимов // Журнал Министерства Юстиции. – 1915. – № 5. – С. 389-394.

43. Таубер Л. К вопросу об усовершенствовании способов исследования преступлений (по поводу книги профессора С. Н. Трегубова «Основы уголовной техники...» / Л. Таубер // Вестник права. – 1915. – №41. – С. 1132-1134.

44. Ширяев В. Рецензия на книгу С. Н. Трегубова «Основы уголовной техники : научно-технические приемы расследования преступлений. Практическое руководство для судебных следователей» / В. Ширяев // Юридическая библиография. – 1915. – № 2 (40). – С. 124-125.

45. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники : научно-технические приемы расследования преступлений / С. Н. Трегубов. – М., 2002. – 336 с.

46. Энгельмейер П. К. Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – СПб., 1889.

47. Энгельмейер П. К. Философия техники / П. К. Энгельмейер. – М., 1912. – 96 с.

48. Козлов Б. И. Возникновение и развитие технологических наук : Опыт ист.-теорет. исслед. / Б. И. Козлов. – Л., 1988. – 248 с.

49. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Т. XXXIII. – СПб., 1901. – 481 с.

50. Локар Э. Руководство по криминалистике / Э. Локар / пер. проф. С. В. Познышева, Н. В. Терзиева; под ред. С. П. Митричева. – М., 1941. – 544 с.

51. Бразоль Б. Л. Очерки по следственной части. История. Практика / Б. Л. Бразоль. – Пг., 1916. – 215 с.

52. Моїсєєв О. М. Технології в криміналістиці та в судовій експертології / О. М. Моїсєєв // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (Харків, 25-26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 698-702.

53. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А. И. Винберг. – М., 1956. – 220 с.

54. Сегай М. Я. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа //

Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – Вып. 29. – С. 3-6.

55. Самыгин Л. Д. Расследование как система деятельности / Л. Д. Самыгин. – М., 1989. – 182 с.

56. Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. – М., 1995. – 760 с.

57. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М., 2001. – 240 с.

58. Яблоков Н. П. Общие положения криминалистической методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Криминалистика : [учебник]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – С. 493.

59. Яблоков Н. П. Роль криминалистики в правоприменительной деятельности и практике подготовки юристов широкого профиля / Н. П. Яблоков // Вестник криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. – М., 2008. – Вып. 1 (25). – С. 10-15.

60. Шаталов А. С. Цель криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений / А. С. Шаталов // Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков : сб. науч. труд. – М., 2000. – С. 189.

61. Замаева Н. А. Понятие, структура экспертной технологии / Н. А. Замаева // Актуальные вопросы организации и производства судебных экспертиз : материалы школы-семинара (Санкт-Петербург, 26-29 мая 1998 г.). – СПб. : МЮ РФ, 1999. – С. 29-41.

62. Замаева Н. А. Правовые и организационно-методические проблемы использования компьютерных технологий при производстве судебных экспертиз : дис. ...канд. юрид. наук : спец. : 12.00.09 / Замаева Наталья Александровна. – М., 2001. – 202 с.

63. Плешаков С. М. Современные экспертные технологии в деятельности судебно-экспертных учреждениях России : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Плешаков Сергей Михайлович. – Н. Новгород, 2007. – 205 с.

64. Зинин А. М. Судебная экспертиза : учебник / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. – М. : Право и закон; Юрайт-издат., 2002. – 320 с.

65. Россинская Е. Р. Роль Р. С. Белкина в современной криминалистической науке / Е. Р. Россинская // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : материалы вузов., юбил. науч.-практ. конф. – В 2 ч. – Ч. 1. – М., 2007. – С. 30-36.

66. Юматов В. А. Технологические и организационные аспекты оптимизации деятельности специалистов и экспертов в уголовном судопроизводстве : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Юматов Василий Алексеевич. – Н. Новгород, 2006. – 217 с.

67. Тищенко В. В. Криміналістична технологія як складовий елемент понятійно-категоріального апарату криміналістичної науки : постановка проблеми / В. В. Тищенко // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 73-76.

68. Моїсєєв О. М. Визначення поняття експертних технологій та їх місце в системі судової експертології / О. М. Моїсєєв // Криміналістика и судебная экспертиза : междуведомственный научно-методический сборник / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : МЮ Украины, 2008. – Вып. 54. – С. 3-11.

69. Шмонин А. В. Технология в теории и практике криминалистики / А. В. Шмонин // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений : сб. научн. труд. (в двух частях). – Ч. 2. – М., 2005.

70. Шмонин А. В. Развитие научных взглядов С. А. Голунского на технические приемы расследования преступлений / А. В. Шмонин // Сб. науч. ст. по матер. Криминалистических чтений «Значение работ профессора Голунского С. А. в правовом и криминалистическом обеспечении расследования преступлений» (к 110-летию со дня рождения). – М., 2005.

71. Образцов В. Л. Понятие, содержание технологий и средств познания в уголовном судопроизводстве /

- В. Л. Образцов // Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. – М., 1999. – 2-е изд., перераб. и доп. – С. 68-72.
72. Шмонин А. В. Некоторые аспекты истории зарождения технологий и представления о них / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – №5. – С. 45-52.
73. Шмонин А. В. Развитие средневековых технологий и представление о них / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – № 6.
74. Шмонин А. В. Развитие технологий Нового времени и последующих периодов и предпосылки становления понятийного аппарата / А. В. Шмонин // История науки и техники. – 2005. – № 7. – С. 37-46.
75. Мартино Дж. Технологическое прогнозирование / Дж. Мартино / пер. с англ. В. И. Максименко. – М., 1977. – 591 с.
76. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – Т. 25. – Струнино – Тихорецк, 1976. – 3-е изд. – 600 с.
77. Волобуєв А. Ф. Про технології злочинної діяльності і комплексні методики розслідування / А. Ф. Волобуєв // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : матеріали наук.-практич. конф. – Х. : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – С. 74-77.
78. Политехнический словарь / ред. А. Ю. Ишлинский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 656 с.
79. Новый политехнический словарь / гл. ред. А. Ю. Ишлинский. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 672 с.
80. Хейман С. А. Научно-техническая революция сегодня и завтра / С. А. Хейман. – М., 1977. – 328 с.
81. Яковец Ю. В. Закономерности научно-технического прогресса и их планомерное использование / Ю. В. Яковец. – М., 1984. – 240 с.
82. Ракитин А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитин. – М., 1991.
83. Анчишкин А. И. Наука. Техника. Экономика / А. И. Анчишкин. – М., 1986. – 384 с.

84. Русановский В. А. Теория технологического развития экономических систем : дис. ...докт. экон. наук : 08.00.01 / Русановский Виктор Александрович. – Саратов, 1997. – 362 с.
85. Гэлбрейн Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гэлбрейн. – М., 1976.
86. Серафимов Л. А. К вопросу о принципах технологии / Л. А. Серафимов, В. Г. Айнштейн // Высшее образование в России. – 1995. – № 2. – С. 36-44.
87. Хейг Дж. О новой технологии и организационных переменах / Дж. Хейг // Новая технология и организационные структуры / под ред. Й. Пиннинга и А. Б. Бьюитандама. – М., 1990. – 244 с.
88. Лавров С. Международный обмен технологией : вопросы ценообразования / С. Лавров // Вопросы экономики. – 1985. – № 8. – С. 109.
89. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. – М. : Издательская группа «Норма-Инфра», 1998. – 672 с.
90. Черненко А. К. Правовые технология как научная основа устойчивого развития и социального конструирования / А. К. Черненко // Вопросы устойчивого и бескризисного развития. – Новосибирск, 1999. – № 1. – С. 5.
91. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер / пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. – Т. 2 : П-Я. – М. : Вече : АСТ, 2000. – 560 с.
92. Глушко В. М. Введение в кибернетику / В. М. Глушко. – К. : Изд-во АН УССР, 1964. – 323 с.
93. Большая советская энциклопедия. – Т. 51. – 460 с.
94. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України від 01.12.1992. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
95. Гришкин И. И. Понятие информации / И. И. Гришкин. – М., 1973. – 232 с.
96. Лысов Н. Н. Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации в деятельности по выявлению и раскрытию преступлений : дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.09 / Лысов Н. Н. – М., 1995. – 503 с.

97. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в слідчій діяльності / В. В. Тищенко // Процесуальні, тактичні та психологічні проблеми, тенденції і перспективи вдосконалення досудового слідства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 30 трав. 2008 р.). – Одеса, 2008. – С. 102-104.

98. Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики / С. И. Коновалов. – Ростов-на-Дону, 2001. – 208 с.

99. Колдин В. Я. Криминалистика : теоретическая наука или прикладная методология / В. Я. Колдин // Вест. Моск. ун-та. Серия 11 : Право. – 2000. – № 4. – С. 14-15.

100. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах : учеб. пособие / Н. П. Яблоков. – М. : Юрист, 2000. – 224 с.

101. Головин А. Ю. Некоторые проблемы системы частных криминалистических теорий (учений) / А. Ю. Головин // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. ; ред. колегія : М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 129-131.

102. Літвін В. В. Криміналістичні технології в оперативно-розшуковій діяльності під час попередження та розслідування терористичного акту / В. В. Літвін // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 150-153.

103. Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. – М., 1997. – 760 с.

104. Возгрин И. А. Объект, предмет и понятие криминалистики / И. А. Возгрин // Вестник Санкт-Петербургского ун-та МВД России. – 2000. – № 4 (8). – С. 70.

105. Чельшева О. В. Гносеологические основы отечественной криминалистики : теоретико-прикладное исследование : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Чельшева Ольга Владиславовна. – СПб., 2003. – 300 с.

106. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М., 1975. – 304 с.

107. Следственная ситуация : сб. науч. труд. – М., 1985.

108. Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л. Д. Самыгин. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 183 с.

109. Лавров В. П. Криминалистическая теория временных отношений / В. П. Лавров // Криминалистика. История, общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М., 1995. – С. 204-207.

110. Комаринська Ю. Б. Застосування криміналістичних технологій під час розслідування навмисних вбивств на залізничному транспорті / Ю. Б. Комаринська // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 360-363.

111. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М., 1973. – 154 с.

112. Зеленский В. Д. Организация расследования преступления / В. Д. Зеленский. – Ростов-на-Дону, 1989.

113. Головин М. В. Проблемы целеопределения в расследовании : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Головин Михаил Васильевич. – Краснодар, 2003. – 167 с.

114. Аверьянова Т. В. Криминалистика : [учебник для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская / под ред. проф. Р. С. Белкина. – М., 1999. – 990 с.

115. Яхнич Л. М. Краткое руководство по ведению предварительного следствия : [пособие для народных след. и слушателей юрид. шк.] / Л. М. Яхнич / под ред. проф. М. С. Строговича. – М., 1936.

116. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України (За матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз 1914-1941 р.р.): [монографія] / В. О. Комаха. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – 512 с.

117. История естествознания в России : Физико-математические и химические науки (вторая половина XIX — начало XX вв.). – М. : Изд. АН СССР, 1960. – Т. 2. – 702 с.

118. Развитие естествознания в России (XVIII и начало XX) / под ред. С. Р. Микулинского, А. П. Юшкевича. – М. : Наука, 1977. – 536 с.
119. Наказ комиссии о составлении проекта нового уложения. – М., 1767 г. – 136 с.
120. Наказ императрицы Екатерины II, данный комиссии о сочинении проекта нового уложения / под ред. Н. Д. Чечулина. – СПб., 1907. – CLIV, 174 с.
121. Юшков С. В. История государства и права СССР. Часть первая. – М. : Юрид. издат. МЮ СССР, 1947. – 767 с.
122. Липманн Психология допроса обвиняемого в уголовном процессе / Липманн // Право и жизнь. – М., 1924. – Кн. 3 и 4. – С. 91-107.
123. Штерн В. Психология свидетельского показания. (Экспериментальные исследования верности воспоминания) / В. Штерман // Вестник права. – СПб., 1902. – № 2. – С. 107-131.
124. Stern L. William. Zur Psychologie der Aussage. Experimentelle Untersuchungen uber Erinnerungstreue. – Berlin, 1902. – IV, 56 s.
125. Stern William. Zur Psychologie der Aussage. (Experimentelle Untersuchungen uber Erinnerungstreue) // Zeitschrift fur die gesammte Strafrechtswissenschaft. – Berlin, 1902. – Bd. XXII. – S. 315-370.
126. Liszt F. von. Strafrecht und Psychologie // Deutsche Juristen-Zeitung. – Berlin, 1902. – №1. – S. 16-18.
127. Lipmann Otto. Grundriss der Psychologie fur Juristen. 2-te Aufl. – Leipzig, 1914. – 93 s.
128. Гросс Г. Руководство для следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – СПб, 1908. – XXVII, 1040 с.
129. Бернштейн А. Н. Воспоминание и действительность / А. Н. Бернштейн // Ложь и свидетельские показания / Серия «Проблемы психологии». – М., 1905. – Вып. I. – С. 152-175.
130. Обуховский В. А. Уголовные доказательства в истории и советском праве / В. А. Обуховский. – Харьков : Юрид. издат. НКЮ, 1926. – 188 с.
131. Потапов С. М. Роль экспертизы в уголовном процессе / С. М. Потапов // Методика и техника следственной работы : сб.

статей. – К. : Издат. ВУЦИК «Советское строительство», 1934. – С. 207-225.

132. Щегловитов И. Г. Непроизвольное искажение истины в свидетельских показаниях по новейшим наблюдениям / И. Г. Щегловитов // Право. – СПб., 1902. – № 17. – С. 861-871.

133. Bertillon A. La Photographie Judiciaire. – Paris, 1890. – 115 p.

134. Binet Alfred. Etudes de psychologie experimentale. – Paris, 1888. – 306 p.

135. Reiss R. A. Die Entwicklung der photographischen Bromsilber – Ockenplatte und die Entwickler. – Halle, 1902. – /6/, 156 s.

136. Paul F. Handbuch der kriminalistischen Photographie fur Beamte der Gerichte, der Staatsanwaltschaften und der Sicherheitsbehorden. – Berlin, 1900.

137. Бернацкий В. Евгений Федорович Буринский : некролог / В. Бернацкий // Вестник фотографии. – 1912. – № 4. – С. 135.

138. Gross Hans. Handbuch fur Untersuchungsrichter Polizeibeamte, Gendarmen u s. w. – Graz, 1893. – VII, 620 s.

139. Gross Hanss. Zur Frage der Kriminalistik // Schweizerische Zeitschrift fur Strafrecht. – 1900. – Т. 13. – С. 14-19.

140. Stoss Carl. Was ist Kriminalistik? // Schweizerische Zeitschrift fur Strafrecht. – 1900. – Т. 13. – С. 1-13.

141. Комаха В. О. До питання про початок формування криміналістичної техніки в Україні / В. О. Комаха // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листоп. 2009 р.) / [ред. кол. : О. М. Джужа, В. О. Хорошко, Ю. Ю. Орлов та ін.]. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 40-42.

142. Черунов С. Б. Історичні аспекти використання досягнень науки і техніки при розслідуванні злочинів / С. Б. Черунов // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2000 р.). – К. : НАВСУ, 2000. – С. 165-168.

143. Абасов Г. Г. Кримінальне судочинство України в період автономії Гетьманщини : історико-правовий аналіз (II

пол. XVII – XVIII ст.) / Г. Г. Абасов // Матеріали VII звітної наук.-практ. конф. науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юрид. ін-ту Нац. універ. внутрішніх справ : у 2 ч. – Сімферополь : Ельїньо, 2005. – Ч. 1. – С. 16-23.

144. Цимбал М. Л. Історичні аспекти заснування судово-експертних установ в Україні / М. Л. Цимбал // Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку : тези доповідей. – К. : МЮ України, 2010. – С. 20-23.

145. Колесник І. В. Історичне формування криміналістики / І. В. Колесник // Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів (Донецьк, 22 квіт. 2005 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. – С. 73-79.

146. Кофанов А. В. Генезис спеціальних знань та значення експертно-криміналістичних установ при проведенні судово-балістичних досліджень / А. В. Кофанов // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 133-135.

147. Шепітько В. Ю. Харків – батьківщина криміналістичного напрямку української судово-медичної експертизи / В. Ю. Шепітько, В. О. Ольховський, В. Д. Мішалов // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 765-769.

148. Біленчук П. Д. Судова балістика як галузь криміналістичної техніки / П. Д. Біленчук // Судово-балістичні дослідження та суміжні галузі знань : тези наукових доповідей та повідомлень Першого міжнародного науково-практичного семінару. – К. : ННПСК КНУВС, 2009. – С. 14-17.

149. Криміналістика : [підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України] / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко; за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : АТІКА, 1998. – 416 с.

150. Тихонов Е. Н. Судебно-баллистическая экспертиза : учеб. пособие / Е. Н. Тихонов. – Барнаул, 1991. – 96 с.

151. Новий словник іншомовних слів : бл. 40 000 слів і словосполучень / за ред. Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк. – К. : Арій, 2008. – 671 с.
152. Баллистика // Википедія [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http : // ru.wikipedia.org/wiki/Баллистика](http://ru.wikipedia.org/wiki/Баллистика).
153. Пономарев В. Т. Секреты создания оружия : Вчера, сегодня, завтра / В. Т. Пономарев. – Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2005. – 272 с.
154. Бонду Э. Энциклопедия оружия в 1000 иллюстраций / Э. Бонду, Ж.-Ж. Пьетрарю; пер. с фр. А. Г. Кавтаскина. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Издательство Астрель», 2002. – 128 с.
155. Liang J. Chinese Siege Warfare : Mechanical Artillery and Siege Weapons of Antiquity, an Illustrated History / Liang Jieming. – Singapore : Leong Kit Meng, 2006. – P. 161.
156. Science and Civilisation in China / Joseph Needham. – Vol. V : Chemistry and Chemical Technology. – Part 7 : Military Technology : The Gun Powder Epic. – The Cambridge University Press, 1986. – P. 117.
157. Охотничье оружие мира. Энциклопедия. Огнестрельное оружие. Охотничьи боеприпасы. Клинковое оружие / О. Л. Малов, Е. Г. Копейко, Н. В. Аксенов, А. М. Блюм. – М. : ОЛМА-ПРЕСС; ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 736 с.
158. Человек вооруженный / А. А. Михайлюк, Г. С. Быструхин, И. А. Ковтун, И. П. Федько. – К. : Генеза, 1997. – 168 с.
159. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике : понятие и классификация : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09 / Плескачевский Вадим Михайлович. – М. : ООО «НИПКЦ ВОСХОД», 1999. – 387 с.
160. Піджаренко О. М. Зброя і ми / О. М. Піджаренко. – К. : Наукова думка, 1998. – 223 с.
161. Bacon R. De secretis operibus artis et naturae / Roger Bacon. – London : Printed [by Thomas Creede] for Richard Oliue, 1597. – P. 35.
162. Bacon R. Opus Majus / Roger Bacon. – Londini : typis Gulielmi Bowyer, 1733. – P. 168.

163. Magnus A. De mirabilis mundi / Saint Albertus Magnus. – Oxford [Eng.] : Clarendon Press, 1973. – P. 96.
164. Beck R. Brunnen in Freiburg / Rosemarie Beck. – Freiburg im Breisgau : Rombach, 1991. – S. 63.
165. Красюк И. П. Взрывчатые вещества и взрывные устройства : пособие / И. П. Красюк, А. А. Садченко, В. Д. Захматов. – К. : Национальная академия внутренних дел, 2004. – 324 с.
166. Марчук Р. П. Винайдення вогнепальної зброї та зародження балістики як результат суспільного розвитку періоду середньовіччя / Р. П. Марчук // Судово-балістичні дослідження та суміжні галузі знань : тези наукових доповідей та повідомлень Першого міжнародного науково-практичного семінару. – К. : ННПСК КНУВС, 2009. – С. 78-82.
167. Бертон Жан Охотничье оружие мира / Ж. Бертон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 1999. – 167 с.
168. Брагин С. Я. Оружие улицы от кистеня до гранатомета / С. Я. Брагин. – Н. Новгород : «Времена», 1997. – 224 с.
169. Борідько О. А. Судове зброєзнавство : навч.-практ. посіб. / О. А. Борідько, В. В. Логінова, К. В. Парасочкіна. – К. : Юстініан, 2009. – 88 с.
170. Комаха В. А. Становление и развитие судебной баллистики и судебно-баллистической экспертизы в Украине / В. А. Комаха // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. ; ред. колегія : М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2 – С. 252-255.
171. Крижановська О. О. Історія середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій : навч. посіб. / О. О. Крижановська, О. П. Крижановський. – К. : Либідь, 2004. – 365 с.
172. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике : понятие и классификация / В. М. Плескачевский. – М. : Спарк, 2001. – 343 с.
173. Ручкин В. А. Оружие и следы его применения. Криминалистическое учение / В. А. Ручкин. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2003. – 352 с.

174. Кофанов А. В. Возникновение, становление, развитие и современное состояние некоторых видов огнестрельного оружия / А. В. Кофанов // Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. А. А. Кузнецов. – Омск : Омская академия МВД России, 2009. – Вып. 7. – С. 53-59.

175. Мурэ Жан-Ноэль Револьверы и пистолеты мира / Жан-Ноэль Мурэ ; пер. с англ. В. Дацко. – М. : ООО «Издательство АСТ», 1996. – 140 с.

176. Хогг Я. Все пистолеты мира. Полный иллюстрированный справочник пистолетов и револьверов / Я. Хогг, Д. Уикс / пер. с англ. В. А. Гришечкина. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 384 с.

177. Жук А. Б. Стрелковое оружие. Револьверы, пистолеты, винтовки, пистолеты-пулеметы, автоматы / А. Б. Жук. – М. : Воениздат, 1992. – 735 с.

178. Хогг Я. Средства для борьбы с терроризмом / Я. Хогг. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 144 с.

179. Уолте Дж. Оружие Калашникова : Автоматы, пулеметы, снайперские винтовки, охотничьи карабины / Дж. Уолте. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 144 с.

180. Жолтовський П. М. Художнє литво на Західних землях України в XVII – XIX століттях / П. М. Жолтовський // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959. – Вип. 5. – С. 136-159.

181. Сидоренко В. О. Зброя XVI – XVII століть на Україні – пам'ятка історії та мистецтва / В. О. Сидоренко. – К., 1970. – 19 с.

182. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Л. : Слово, 1991. – 96 с.

183. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський. – Т. 1. – Чикаго-Львів, 1995. – 502 с.

184. Kobielski St. Polska broń. Broń palna. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1975.

185. Історія українського війська / під ред. І. Крип'якевича, Б. Гнаткевича. – Вінніпег, 1953. – 560 с.

186. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1990. – 256 с.
187. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Запорожці. Не зброшурований альбом / авт. упоряд. Ю. О. Іванченко. – К. : Мистецтво, 1991. – 16 табл.
188. Заруба В. Охотницьке (наймане) військо на Лівобережній Україні в останній чверті XVII століття / В. Заруба // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Л., 1993. – Том ССХХV. – С. 232-258.
189. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : в 3 т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 581 с.
190. Попов В. Л. Судебно-медицинская баллистика / В. Л. Попов, В. Б. Шигеев, Л. Е. Кузнецов. – СПб. : Гиппократ, 2002. – 656 с.
191. Кофанов А. В. Виникнення, становлення та розвиток знань у галузях судово-медичної балістики та зброезнавства / А. В. Кофанов // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь : Кримський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ, 2006. – Вип. 9. – С. 67-74.
192. Торопов С. А. Становление и развитие судебно-баллистической экспертизы / С. А. Торопов // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – С. 367-372.
193. Сапожников И. А. Некоторые данные о возникновении отечественной судебной экспертизы оружия и боеприпасов / И. А. Сапожников // Сборник научных работ по судебной медицине и криминалистике, посвященный памяти засл. проф. Н. С. Бокариус. – Х., 1956. – Вып. 5. – С. 273-278.
194. Попов Н. В. Судебная медицина / Н. В. Попов. – М. : Госуд. издат. медиц. лит. «Медгиз», 1950. – Издание третье. – 443 с.
195. Крылов И. Ф. В мире криминалистики / И. Ф. Крылов. – Ленинград, Издательство Ленинградского университета, 1980. – 324 с.
196. Биранияк В. Використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням

вогнепальної зброї / В. Биряняк // Судово-балістичні дослідження та суміжні галузі знань : тези наукових доповідей та повідомлень Першого міжнародного науково-практичного семінару. – К. : ННПСК КНУВС, 2009. – С. 11-14.

197. Кофанов А. В. Знання у галузі судової балістики як науково-теоретичні основи проведення судово-балістичних досліджень, регламентованих КПК України / А. В. Кофанов // Право і суспільство. – 2007. – № 4. – С. 44-48.

198. Гобеев А. С. Ручное оружие как объект криминалистического исследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гобеев Аркадий Сергеевич. – Волгоград, 1999. – 167 с.

199. Черунов С. Б. Історичні аспекти використання досягнень науки і техніки при розслідуванні злочинів / С. Б. Черунов // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – С. 165-168.

200. Кофанов А. В. Становлення та розвиток криміналістичних підрозділів у першій половині ХХ століття / А. В. Кофанов // Юридичний вісник. – Одеса : Юридична література, 2005. – № 3. – С. 104-110.

201. Съезд при Министерстве юстиции управляющих кабинетами научно-судебной экспертизы при прокурорах Петроградской, Московской, Киевской и Одесской судебных палат : Журнал заседаний 1-9 (14-22) июля 1915 года // РДІА. – Фонд 1405. – Опись 532. – Дело 137. – Л. 353-400.

202. Крылов И. Ф. Из истории судебной экспертизы в России / И. Ф. Крылов // Вопросы судебной экспертизы : материалы науч. конф. (Ленинград, 28 июня – 2 июля 1960 г.). – Ленинград, 1960. – С. 13-16.

203. Кофанов А. В. Становлення і розвиток експертно-криміналістичних установ на Україні (1917-1930) / А. В. Кофанов // Юридичний вісник. – Одеса : Юридична література, 2005. – № 1. – С. 112-121.

204. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений : практическое руководство для судебных следователей / С. Н. Трегубов. – Петроград, 1915. – XI, 334 с.

205. Шепитько В. Ю. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине : проблемы и перспективы / В. Ю. Шепитько, М. Л. Цымбал // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. ; ред. колегія : М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 18-20.

206. Матвеев С. Н. : Дело о службе / С. Н. Матвеев // ДАОО. – Фонд 45. – Опись 4. – Дело 1462. – 31 л.

207. Матвеев С. Н. Дело студента Императорского Новороссийского университета / С. Н. Матвеев // ДАОО. – Фонд 45. – Опись 5. – Дело 8472. – 45 л.

208. Матвеев Сергей Николаевич. Личное дело державшего испытания на степень Доктора Медицины // ДАОО. – Фонд 45. – Опись 20. – Дело 93. – 27 л.

209. Матвеев С. Н. // Архив Одесского государственного медицинского университета. – Опись 2. – Дело 702. – 42 л.

210. Гольдштейн С. Б. Краткий очерк развития судебно-медицинской экспертизы в г. Одессе за 40 лет Советской власти / С. Б. Гольдштейн // Сб. науч. трудов Одесского отделения Украинского научного общества судебных медиков и криминалистов. – Одесса, 1957. – Вып. V. – С. 5-10.

211. Одесское фотографическое общество : Год 25-ый. – Одесса, 1916. – 12 с.

212. Матвеев С. М. До судового дослідження вогнепальної зброї, гільз та куль / С. М. Матвеев // Питання криміналістики та науково-судової експертизи. – Х., 1931. – № 5-6. – С. 21-28.

213. Матвеев С. М. До судового дослідження розбитих та прострілених шибок / С. М. Матвеев // Питання криміналістики та науково-судової експертизи. – Х., 1931. – № 5-6. – С. 17-21.

214. Матвеев С. М. Криміналістичне дослідження розбитих і прострілених шибок / С. М. Матвеев // Криміналістика і науково-судова експертиза. – К. : Радянське будівництво і право, 1937. – Збірник перший. – С. 37-50.

215. Матвеев С. Н. Судебное исследование разбитого и простреленного стекла / С. М. Матвеев // Судебно-медицинская экспертиза. – М. – Л. : Госмедиздат, 1931. – Кн. 15. – С. 24-30.

216. Матвеев С. Судові дослідження розбитого і простріленого скла / С. Матвеев // Вісник радянської юстиції. – Х., 1930. – № 14-15. – С. 403-406.
217. Матвеев С. Н. Убийство или самоубийство / С. Н. Матвеев // Архив криминологии и судебной медицины. – Х. : Юриздат НКЮ УССР, 1927. – Т. 1. – Кн. 2 и 3. – С. 781-788.
218. Черваков В. Ф. Очерки судебной баллистики / В. Ф. Черваков. – М. : Госюриздат, 1953. – 180 с.
219. Vodinelic V. Kriminalistika. – Beograd : Prosveta, 1970. – 507 s.
220. Гросс Г. Руководство для следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – СПб, 1908. – XXVII, 1040 с.
221. Криминалистика : Техника и тактика расследования преступлений. – М. : Юриздат НКЮ СССР, 1938. – 540 с.
222. Черваков В. Ф. Судебная баллистика / В. Ф. Черваков. – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1937. – 248 с.
223. Matwejeff S. N. Ein neues Verfahren zur Identifizierung von Schlusswaffen nach dem Geschoss / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – 1936. – Bd. 98. – H. 1 u 2. – S. 34-53.
224. Matwejeff S. N. Kriminalistische Untersuchung zerbrochener Fensterscheiben / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – 1930. – Bd. 86. – H. 2 u 3. – S. 99-105.
225. Matwejeff S. N. Stammen eine am Tatort gefundene Kugel und eine in der Wohnung des mutmasslichen Taters gefundene Hulse von der-selben Patrone? / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – Berlin, 1934. – Bd. 94. – H. 5 u. 6. – S. 228-232.
226. Matwejeff S. N. Uber die Identifizierung von Militargewehren und Obres / S. N. Matwejeff // Deutsche Zeitschrift fur Gesamte Gerichtliche Medizin. – 1929. – Bd. 14. – H. 2.
227. Matwejeff S. N. Uber die Identifizierung der Selbstladepistolen / S. N. Matwejeff // Deutsche Zeitschrift fur Gesamte Gerichtliche Medizin. – 1929. – Bd. 13. – H. 6. – S. 467-468.
228. Matwejeff S. N. Vorgetauschter Selbstmord, um Mord zu verschleiern? / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – 1935. – Bd. 96. – H. 5 u 6. – S. 225-226.

229. Matwejeff S. N. Zur Identifizierung der Unterschriften / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – Berlin, 1934. – Bd. 95. – H. 3 u. 4. – S. 91-103.

230. Matwejeff S. N. Zur forensischen Untersuchung vor Feuerwaffen, Hulsen und Kugeln / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – 1935. – Bd. 96. – H. 1 u 2. – S. 18-20.

231. Matwejeff S. N. Zur Untersuchung Zerbrochener und durch Schossener Fensterscheiben / S. N. Matwejeff // Archiv fur Kriminologie. – 1931. – Bd. 89. – H. 3 u 4. – S. 139-145.

232. Матвеев С. М. До ідентифікації підписів / С. М. Матвеев // Питання криміналістики та науково-судової експертизи. – Х., 1931. – № 3-4. – С. 14-24.

233. Матвеев С. М. Ідентифікація письма та збирання порівняльного матеріалу / С. М. Матвеев. – Х. : Пролетар, 1931. – 30 с.

234. Матвеев С. М. Ідентифікація письма і збирання порівняльних матеріалів / С. М. Матвеев // Криміналістика і науково-судова експертиза. – К. : Радянське будівництво і право, 1937. – Збірник перший. – С. 81-94.

235. Матвеев С. Н. К вопросу о наследственности пальцевых узоров / С. Н. Матвеев // Архив криминологии и судебной медицины. – Х. : Юриздат НКЮ УССР, 1926. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 24-42.

236. Матвеев С. Н. Опыт судебно-медицинского исследования письма / С. Н. Матвеев // Архив криминологии и судебной медицины. – Х. : Юриздат НКЮ УССР, 1926. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 98-106.

237. Матвеев С. М. Про порівняльне дослідження письма / С. М. Матвеев // Червоне право. – 1930. – № 6. – С. 253-260.

238. Матвеев С. Н. Научные основания идентификации личности по пальцевым отпечаткам / С. Н. Матвеев // Архив криминологии и судебной медицины. – Х. : Юриздат НКЮ УССР, 1926. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 107-122.

239. Матвеев Сергій Миколайович // ООА ЗАГС. Запис акту про смерть № 3687 від 26 серпня 1937 р.

240. Сапун А. П. 50 лет деятельности Киевского научно-исследовательского института судебной экспертизы /

А. П. Сапун, М. Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1967. – Вып. № 4. – С. 42-45.

241. Бокариус Н. Н. 25 лет работы Харьковского научно-исследовательского института судебной экспертизы им. засл. проф. Н. С. Бокариус / Н. Н. Бокариус // Проблемы криминалистики и судебной экспертизы : сб. науч. работ, посвященный 25-летию юбилею института. – Х., 1948. – С. 12-17.

242. Бойцов Б. В. Состояние и перспективы развития научных исследований ВНИИ МВД СССР в области криминалистики / Б. В. Бойцов // Экспертная практика. – М., 1980. – № 16. – С. 27-31.

243. Колмаков В. П. Харьковский научно-исследовательский институт судебной экспертизы на службе социалистического правосудия / В. П. Колмаков // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1967. – Вып. 34. – С. 53-57.

244. Кофанов А. В. Місце та роль науково-дослідних експертно-криміналістичних установ України (50 – 90-х років ХХ-го століття) у професійній підготовці судових експертів / А. В. Кофанов // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир : Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка, 2007. – Вип. 34. – С. 59-66.

245. Попов В. Л. Состояние судебно-медицинской экспертизы огнестрельной травмы / В. Л. Попов // Суд.-мед. эксперт. – 1987. – № 4. – С. 18-22.

246. Попов В. Л. Пути решения судебно-медицинской проблемы установления расстояния выстрела и взрыва в пределах неблизкой дистанции / В. Л. Попов // Актуальные вопросы теории и практики судебно-медицинской экспертизы. – Л., 1982. – С. 61-62.

247. Молчанов В. И. О повреждающем действии свободно падающих осколков / В. И. Молчанов, И. И. Язвинский // 1-й Всесоюзный съезд судебных медиков. – М., 1982. – С. 337-339.

248. Кузнецов Ю. Д. Судебно-медицинская характеристика повреждений, причиненных низкоскоростными компактными элементами (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Кузнецов Ю. Д. – Л., 1984. – 195 с.

249. Гальцев Ю. В. Судебно-медицинское определение скорости пули по объему причиненного ею повреждения (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Гальцев Ю. В. – Л., 1986. – 223 с.

250. Услонцев Е. И. Судебно-медицинская характеристика повреждений, причиненных низкоэнергетичными произвольными осколками (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Услонцев Е. И. – Л., 1988.

251. Лазарев Т. В. Судебно-медицинская характеристика огнестрельных повреждений из автомата АК-74 на неблизких дистанциях выстрела : дис. ... канд. мед. наук / Лазарев Т. В. – Л., 1989. – 213 с.

252. Колкутин В. В. Судебно-медицинская характеристика огнестрельных повреждений, причиненных с неблизкой дистанции 5,6-мм безоболочечными свинцовыми пулями, имеющими различную скорость (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Колкутин В. В. – Л., 1990. – 156 с.

253. Чупиков А. С. Повреждения хлопчатобумажной ткани, причиняемые выстрелами из 5,45 мм автомата АК-74 холостыми патронами и пластмассовыми имитаторами пуль / А. С. Чупиков // Актуальные вопросы теории и практики судебной медицины. – Л., 1986. – С. 56-59.

254. Сухой В. Д. Судебно-медицинская характеристика повреждений, причиненных 9-мм эластичными пулями : дис. ... канд. мед. наук / Сухой В. Д. – К., 1999.

255. Марченко М. И. Характеристика следов близкого выстрела из ручного пулемета Калашникова РПК-74 калибра 5,45 мм / М. И. Марченко, В. П. Шардов // Суд.-мед. эксперт. – 1982. – № 2. – С. 22-23.

256. Чупиков А. С. Исследование следов близкого выстрела из снайперской винтовки Драгунова / А. С. Чупиков // Суд.-мед. эксперт. – 1984. – № 1. – С. 25-26.

257. Ковалев А. В. Судебно-медицинская характеристика огнестрельных повреждений из 5,45-мм пистолета самозарядного малогабаритного (ПСМ) (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Ковалев А. В. – Л., 1993. – 232 с.

258. Крапивкин Ю. А. Комплексная судебно-медицинская оценка повреждений и следов на одежде и теле человека, которые причиняют полимерные компоненты боеприпасов гладкоствольного оружия : дис. ... док. мед. наук / Крапивкин Ю. А. – К., 1996.

259. Цыганов К. М. Проникающее ранение брюшной полости при выстреле холостым патроном из самодельного оружия / К. М. Цыганов, А. С. Ваденяпин, Ю. П. Буданов // Суд.-мед. эксперт. – 1983. – № 3. – С. 53-54.

260. Кузнецов Ю. В. Диагностика повреждений выстрелом из самодельного огнестрельного оружия / Ю. В. Кузнецов // Суд.-мед. эксперт. – 1985. – № 3. – С. 16-17.

261. Макаров И. Ю. Судебно-медицинская характеристика повреждений из 7,62-мм автомата Калашникова (АКМ) с прибором для бесшумной стрельбы и патронами УС (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Макаров И. Ю. – СПб., 1997. – 291 с.

262. Лебедев В. Н. Судебно-медицинская характеристика повреждений, причиненных из 7,62-мм газового пистолета модели 6П42 (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Лебедев В. Н. – СПб., 1999.

263. Сигалов Ф. А. Судебно-медицинская характеристика повреждений из газовых пистолетов (экспериментальное исследование) : дис. ... канд. мед. наук / Сигалов Ф. А. – СПб., 1998.

264. Мережко Г. В. Судебно-медицинская характеристика огнестрельных повреждений, причиненных выстрелами через преграду с близкой дистанции : дис. ... канд. мед. наук / Мережко Г. В. – Л., 1986.

265. Di Majo V.J.M. Gunshot wounds. – 1999. – 402 p.

266. Криминалистика : учебник [для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Изд. НОРМА, 2000. – 990 с.

267. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – М. : Юристъ, 1999. – 2-е изд., перераб. и доп. – 718 с.

268. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 352 с.

269. Криминалистика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Волынского. – М. : Изд. «Спарк», 1998. – 543 с.

270. Криминалистика : учебник [для вузов МВД России] / редкол. : Смагоринский Б. П., Волынский А. Ф., Закатов А. А., Филиппов А. Г. – Волгоград : ВСШ МВД России, 1994. – Т. 2 : Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. – 670 с.

271. Криминалистика : учебник [для среднего проф. образования] / под ред. А. А. Закатова, Б. П. Смагоринского. – Волгоград : ВА МВД России, 2000. – 472 с.

272. Криминалистика : учебник [для вузов] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высшая школа, 2000. – 2-е изд., перераб. и доп. – 672 с.

273. Владимирова В. Ю. Теория и практика криминалистического оружиеведения : автореф. дис... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Ю. Владимирова. – СПб., 2002. – 44 с.

274. Владимирова В. Ю. Криминалистическое исследование газового оружия : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Ю. Владимирова. – СПб., 1996. – 24 с.

275. Винниченко А. С. Теоретические и методические основы криминалистического исследования метательного оружия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. С. Винниченко. – Волгоград, 1998. – 29 с.

276. Коровкин Д. С. Основы криминалистического учения о метательном неогнестрельном оружии : автореф. дис...канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д. С. Коровкин. – Саратов, 1999. – 26 с.

277. Гобеев А. С. Ручное оружие как объект криминалистического исследования : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. С. Гобеев. – Волгоград, 1999. – 22 с.

278. Ручкин В. А. Оружие и следы его применения. Криминалистическое учение / В. А. Ручкин. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2003. – 352 с.

279. Ручкин В. А. Эволюция ручного оружия : учеб. пособие / В. А. Ручкин. – Волгоград : ВА МВД России, 2001. – 132 с.

280. Аханов В. С. Криминалистическая экспертиза огнестрельного оружия и следов его применения : учебник [для вузов МВД СССР] / В. С. Аханов. – Волгоград, 1979. – 232 с.

281. Кофанов А. В. Прийняття Закону України «Про зброю» як складова вдосконалення кримінального права / А. В. Кофанов // Проблеми застосування кримінального законодавства України. Вісник Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – Луганськ : Луган. ун-т внут. справ, 2007. – Спец. вип. – С. 110-112.

282. Кофанов А. В. Закон «Про зброю» в Україні. Бути чи не бути? / А. В. Кофанов // Вісник Україн. академії держ. управління при Президентіві України. – К. : УАДУ, 1998. – № 1. – С. 152-160.

283. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – Т. 2 : Частные криминалистические теории. – 464 с.

284. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частная теории / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1987. – 272 с.

285. Сапожников И. А. О предмете криминалистической экспертизы оружия и боеприпасов / И. А. Сапожников // Сб. науч. работ по суд. мед. и криминалистике, посвященный памяти засл. проф. Н. С. Бокариус. – Х., 1956. – Вып. 5. – С. 278-284.

286. Сапожников И. А. Некоторые данные о возникновении отечественной судебной экспертизы оружия и боеприпасов / И. А. Сапожников // Сб. науч. работ по суд. мед. и криминалистике, посвященный памяти засл. проф. Н. С. Бокариус. – Х., 1956. – Вып. 5. – С. 273-278.

287. Криминалистическое понятие оружия и его классификация // Совершенствование криминалистических средств и методов в борьбе с преступностью : межвузов. сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 11-19.

288. Проблемы формирования криминалистического оружиеведения в свете укрепления общественного порядка // Укрепление общественного порядка и законности в правовом государстве : межвуз. сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 203-211.

289. Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики : монография / С. И. Коновалов. – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2001. – 207 с.
290. Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1997. – 756 с.
291. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике. Понятие и классификация : монография / В. М. Плескачевский. – М., 1999. – 383 с.
292. Маркевич В. Е. Ручное огнестрельное оружие : История развития со времен возникновения до введ. бездым. порохов / В. Е. Маркевич. – СПб. : АОЗТ «Полигон», 1994. – 545 с.
293. Федоров В. Г. Эволюция стрелкового оружия / В. Г. Федоров. – М., 1939. – Ч. 1. – 199 с.
294. Латышов И. В. Предмет, объекты и задачи судебно-баллистической экспертизы : лекция / И. В. Латышов, И. И. Никитин, И. А. Чулков. – Волгоград : Перемена, 2001. – 32 с.
295. Щеглов Н. Материал к судебно-медицинскому исследованию огнестрельных повреждений / Н. Щеглов. – М., 1879. – 73 с.
296. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике : понятие и классификация / В. М. Плескачевский. – М. : Спарк, 2001. – 343 с.
297. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений / И. Н. Якимов. – М., 1924. – 228 с.
298. Бокариус Н. С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании / Н. С. Бокариус. – Х., 1925. – 88 с.
299. Матвеев С. Н. Судебное исследование разбитого и простреленного стекла / С. Н. Матвеев // Криминалистика и научно-судебная экспертиза. – К., 1937. – Сб. 1.
300. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И. Ф. Крылов. – Л. : Изд. ЛГУ, 1975. – 188 с.
301. Комаринец Б. М. Руководство по осмотру места преступления / Б. М. Комаринец, Б. И. Шевченко. – М. : ГУРКМ НКВД СССР, 1938. – 1 кн. – 272 с.

302. Ермоленко Б. Н. Определение расстояния выстрела из дробового ружья и кинетической энергии снаряда / Б. Н. Ермоленко. – К. : РИО МВД СССР, 1974. – 52 с.

303. Ермоленко Б. Н. Теоретические и методические проблемы судебной баллистики / Б. Н. Ермоленко. – К. : РИО МВД СССР, 1976. – 152 с.

304. Кубицкий Ю. М. Судебная баллистика / Ю. М. Кубицкий. – М. : ВЮЗИ, 1956. – 104 с.

305. Комаринец Б. М. Криминалистическое отождествление огнестрельного оружия по стрелянным гильзам / Б. М. Комаринец. – М. : НИИК ГУМ МВД СССР, 1955. – 386 с.

306. Комаринец Б. М. Судебно-баллистическая экспертиза / Б. М. Комаринец. – М. : ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 1.

307. Косоплечев Н. П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия / Н. П. Косоплечев. – М. : Госюриздат, 1956. – 180 с.

308. Стащенко Е. И. Отождествление канала ствола огнестрельного оружия по выстреленной пуле (Механизм образования следов и устойчивость признаков) : учеб.-метод. пособие / Е. И. Стащенко. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1973. – 116 с.

309. Устинов А. И. Самодельное огнестрельное оружие и методика его экспертного определения : пособие [для экспертов-криминалистов] / А. И. Устинов. – М. : ВНИИОП МООП СССР, 1968. – 27 с.

310. Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений ; пер. с немец. И. Н. Якимов. – М. : Изд. НКВД РСФСР, 1930. – 144 с.

311. Тихонов Е. Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : учеб. пособие / Е. Н. Тихонов. – Барнаул, 1987. – 2-е изд., доп. и перераб. – 232 с.

312. Терзиев Н. В. Идентификация и криминалистика / Н. В. Терзиев // Советское государство и право, 1948. – № 12. – С. 40-43.

313. Выдря М. Криминалистическая экспертиза холодного оружия / М. Выдря // Соц. законность, 1955. – № 5. – С. 53-54.

314. Любарский М. Г. Криминалистическое исследование холодного оружия / М. Г. Любарский // Тезисы докладов

восьмой расширен. конф. Ленинград. отделения всесоюзного научн. общества суд. медиков и криминалистов. – Л., 1954. – С. 45-48.

315. Емельянов Н. И. Краткие сведения о холодном оружии / Н. И. Емельянов. – Л., 1957. – 118 с.

316. Самончик А. Н. Криминалистическое исследование холодного оружия / А. Н. Самончик. – М., 1959. – 58 с.

317. Любарский М. Г. Понятие – «холодное оружие» / М. Г. Любарский // Бюллетень Ленинградской НИЛСЭ. – Л., 1959. – № 1. – С. 15-32.

318. Шванков В. Борьба с незаконным владением холодным оружием служит предупреждению преступлений / В. Шванков, Н. Яблоков // Соц. законность, 1959. – № 7. – С. 32-35.

319. Яблоков Н. П. К вопросу об экспертизе холодного оружия / Н. П. Яблоков // Теория и практика криминалистической экспертизы. – М. : Госюриздат, 1956. – Вып. 2. – С. 334-354.

320. Рассейкин Д. П. Расследование преступлений против жизни / Д. П. Рассейкин. – Саратов : Изд. Сарат. ун-та, 1965. – 186 с.

321. Железняк А. С. К вопросу о производстве экспертизы холодного оружия / А. С. Железняк // Сб. матер. по обмену опытом экспертной практики. – М. : ОТУ МВД СССР, 1967. – С. 155-164.

322. Плескачевский В. М. Экспертиза холодного оружия и некоторые процессуальные вопросы, связанные с ней / В. М. Плескачевский // Вопросы судебной экспертизы. – Баку : Азерб. НИИСЭ, 1966. – Сб. 3. – С. 110-125.

323. Устинов А. И. Холодное оружие : практ. пособие / А. И. Устинов, М. Э. Портнов, Денисов Е. Н. – М. : ВШ МВД РСФСР, 1961. – 127 с.

324. Бородин С. В. Вопросы теории и практики судебной экспертизы / С. В. Бородин, А. Я. Палиашвили. – М. : Юрид. лит., 1963. – 180 с.

325. Голдованский Ю. П. Задачи экспертизы по установлению холодного оружия и ее место в системе судебных

экспертиз / Ю. П. Голдованский // Труды ВНИИСЭ МЮ СССР. – М., 1972. – Вып. 4. – С. 218-223.

326. Голдованский Ю. П. Экспертиза по установлению самодельного холодного оружия : метод. пособие / Ю. П. Голдованский, Х. М. Тахо-Годи. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1973. – 51 с.

327. Седова Т. А. К вопросу о понятии холодного оружия в криминалистической литературе и судебно-следственной практике / Т. А. Седова // Вопросы экспертизы в работе защитника. – Л. : Изд. ЛГУ, 1970. – С. 132-152.

328. Подшибякин А. С. Вопросы криминалистического исследования холодного оружия / А. С. Подшибякин. – Саратов : Изд. Сарат. ун-та, 1975. – 77 с.

329. Подшибякин А. С. Теория и практика криминалистического исследования холодного оружия (уголовно-правовой и криминалистические аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Подшибякин А. С. – Саратов, 1975.

330. Подшибякин А. С. О следах применения холодного оружия, владения и пользования им / А. С. Подшибякин // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. – Саратов : Изд. Сарат. ун-та, 1978. – Вып. 3. – С. 27-32.

331. Тихонов Е. Н. Уголовно-правовая и криминалистическая оценка холодного оружия / Е. Н. Тихонов. – Томск : Изд. ТГУ, 1976. – 160 с.

332. Холодное оружие и бытовые ножи / под ред. А. И. Устинова. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1978. – 132 с.

333. Свадовский И. В. Некоторые вопросы экспертного исследования национального холодного оружия и национальных бытовых ножей / И. В. Свадовский // Экспертная практика и новые методы исследования. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1974. – Вып. 2. – С. 23-27.

334. Любарский М. Г. Финские ножи / М. Г. Любарский // Бюллетень № 2 Ленинград. НИЛСЭ. – Л., 1961. – С. 12-19.

335. Дьяконов П. А. О новом типе ударно-раздробляющего холодного оружия / П. А. Дьяконов // Экспертная практика и новые методы исследования. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1981. – Вып. 10. – С. 9-13.

336. Поповцев С. А. «Нунчаку» – холодное оружие многоцелевого назначения / С. А. Поповцев, Н. Р. Алексеев // Экспертная практика и новые методы исследования. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1982. – Вып. 11. – С. 8-14.

337. Устинов А. И. Криминалистическое исследование некоторых видов холодного оружия народов Востока / А. И. Устинов, В. В. Филиппов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. – 24 с.

338. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции, 1892 (рус. пер.) / Г. Гросс. – Смоленск, 1895-1896. – Вып. 1-30.

339. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики, 1898 (рус. пер.) / Г. Гросс. – СПб., 1908. – 1045 с.

340. Моторный И. Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом : Монография / И. Д. Моторный. – М. : Издатель Шумилова И. И., 1999. – 198 с.

341. Свенсон А. Раскрытие преступлений. Современные методы расследования уголовных дел / А. Свенсон, О. Вендель. – М. : Изд. Иностр. лит., 1957.

342. Вакуловский А. Н. Ручные гранаты, как объект криминалистического исследования / А. Н. Вакуловский, М. Ф. Мартынов // Сб. работ по криминалистике. – М. : НИИ милиции, 1958. – № 4. – С. 126-147.

343. Расследование убийств, совершенных с применением взрывчатых веществ / [Боршигов Р. З., Власов В. П., Ландышев Н. П. и др.] ; под ред. А. М. Ларина. – М. : Прокуратура СССР, 1975.

344. Цветкова В. Н. Исследование взрывчатых веществ методом тонкослойной хроматографии / В. Н. Цветкова // Материалы научного семинара 14-16 сентября 1973 г. – М., 1973.

345. Исаев Л. К. Применение методов тонкослойной хроматографии и ИК-спектроскопии при исследовании некоторых промышленных ВВ / Л. К. Исаев, В. Н. Цветкова // Экспертная практика и новые методы исследований. – М. : ВИНТИ, 1975. – С. 7-16.

346. Винокуров С. Назначение судебно-технических экспертиз при расследовании преступного обращения со взрывчатыми материалами / С. Винокуров // Соц. законность, 1976. – № 8.

347. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение / А. Р. Шляхов. – М. : Юрид. лит., 1979. – 168 с.

348. Макаров И. В. Криминалистическое и судебно-медицинское значение пневматического оружия / И. В. Макаров, Б. С. Касаткин // Вопросы криминалистики. – М. : Госюриздат, 1962. – Вып. 6-7. – С. 178-188.

349. Криминалистическое исследование пневматического оружия : справ.-метод. пособие / под ред. А. И. Устинова. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1971. – 40 с.

350. Демин Н. С. Пистолет для подводной охоты как объект судебно-баллистического исследования / Н. С. Демин // Экспертная техника. – М. : ЦНИИСЭ, 1971. – Вып. 34. – С. 39-41.

351. Ладин В. Н. Судебно-баллистическое исследование пистолета ППО-2 / В. Н. Ладин // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Вища школа, 1978. – Вып. 17. – С. 67-69.

352. Свадовский И. В. О возможности производства выстрела из пистолета СМП-ЗМ без упора и разблокировки / И. В. Свадовский // Экспертная практика и новые методы исследования. – М. : ВНИИСЭ, 1973. – Вып. 7. – С. 3-4.

353. Криминалистика / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М. : ВШ МВД СССР, 1969. – Т. 1. – 376 с.

354. Программа по криминалистике. Для учебных заведений МВД СССР. – М., 1971.

355. Криминалистика : учебник [для средн. юрид. учеб. заведений] / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 672 с.

356. Криминалистика : учебник [для спец. средн. учеб. заведений] / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Юрид. лит., 1979.

357. Криминалистика : учебник [для вузов МВД СССР] / под ред. Р. С. Белкина, И. М. Лузгина. – М. : Академия МВД СССР, 1978. – 384 с.

358. Криминалистика : программа для высших учебных заведений МВД СССР по специальности 1801 – правоведение / под ред. И. М. Лузгина. – М., 1985. – 38 с.

359. Криминалистика : [учеб. для спец. сред. учеб. заведений (спец. №1803 «Правоведение»)] / П. Н. Аленичев, Р. С. Белкин, Л. А. Винберг и др.; отв. ред. Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 542 с.

360. Русаков М. Н. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения : учеб. пособие / М. Н. Русаков. – Омск : ОВШМ МВД СССР, 1981.

361. Тихонов Е. Н. Проблемы теории и практика установления групповой принадлежности в криминалистической экспертизе оружия : автореф. дис... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е. Н. Тихонов. – М., 1982. – 33 с.

362. Плескачевский В. М. Криминалистическое понятие оружия и его классификации / В. М. Плескачевский // Совершенствование криминалистических средств и методов в борьбе с преступностью : межвузов. сб. науч. трудов. – М., 1988. – С. 11-19.

363. Владимиров В. Ю. Теория и практика криминалистического оружиеведения : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Владимиров Владимир Юрьевич. – СПб., 2002. – 475 с.

364. Кантор И. В. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения : практикум / И. В. Кантор, И. А. Чулков. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – 154 с.

365. Плескачевский В. М. Проблема оружия в криминалистике / В. М. Плескачевский // Криминалистическая экспертиза : трасологические и судебно-баллистические исследования : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Б. Н. Морозова. – Саратов : СВШ МВД РФ, 1997. – С. 35-36.

366. Зырянов В. В. Проблемы формирования криминалистического оружиеведения как отрасли криминалистической техники / В. В. Зырянов, Н. Н. Лученок, Ю. А. Шунков // Актуальные проблемы правоведения в современный период : сб. статей / под ред. В. Ф. Воловича. – Томск : Изд. Том. ун-та, 1998. – Часть 3. – С. 96-97.

367. Плескачевский В. М. Некоторые проблемы развития системы криминалистической техники как раздела науки криминалистики / В. М. Плескачевский // Проблемы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. – М. : ЮИ МВД РФ, 1994. – С. 28-32.

368. Зырянов В. В. Проблемы криминалистического оружиеведения : автореф. дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.09 / В. В. Зырянов. – Омск : Омский юрид. ин-т, 1998. – 23 с.

369. Теория и практика криминалистического оружиеведения // Материалы науч. практ. конф. 21 апреля 1998 г. – СПб., 1998.

370. Ручкин В. А. О концептуальных основах криминалистического учения об оружии и следах его применения / В. А. Ручкин // Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков : сб. науч. трудов. – М. : Академия управления МВД России, 2000. – С. 248-254.

371. Винниченко А. С. Теоретические и методические основы криминалистического исследования метательного оружия : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Винниченко Александр Сергеевич. – Волгоград, 1998.

372. Коровкин Д. С. Основы криминалистического учения о метательном неогнестрельном оружии : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Коровкин Дмитрий Сергеевич. – Саратов, 1999. – 308 с.

373. Владимиров В. Ю. Криминализация оборота газового оружия (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) / В. Ю. Владимиров. – СПб., 1996. – 204 с.

374. Лесников В. А. Криминалистическое исследование «газо-шумовых» пистолетов, револьверов и патронов к ним : учеб. пособие / В. А. Лесников. – М. : ЭКЦ МВД России, 1995. – 88 с.

375. Кокин А. В. Газовое, сигнальное, пневматическое оружие и патроны к нему / А. В. Кокин. – М., 1997. – 264 с.

376. Современное огнестрельное, пневматическое, газовое оружие и боеприпасы к нему : учеб. пособие / [Жигалов Н. Ю., Ручкин В. А., Шапочкин В. И., Степанов Т. Н.]. – Волгоград : ВА МВД России, 2001.

377. Федоров А. В. О нетрадиционном оружейведении / А. В. Федоров // Теоретические и прикладные проблемы экспертно-криминалистической деятельности : материалы Всеросс. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 7-8 апреля 1999 г.) / под общ. ред. В. П. Сальникова, И. П. Карлина. – СПб., 1999. – Часть 1. – С. 310-311.

378. Белкин Р. С. Новые песни о старом или новое поколение выбирает «оружиеведение» / Р. С. Белкин // Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков : сб. науч. трудов. – М. : Академия управления МВД России, 2000. – С. 119-123.

379. Корецкий Д. А. О понятии, криминалистической армалогии и ее уголовно-правовых аспектах / Д. А. Корецкий // Особенности развития уголовной политики в современных условиях. – М., 1996. – С. 166-170.

380. Мухин Г. Н. Криминалистика : учеб. пособие / Г. Н. Мухин, Д. В. Искютин-Федотков. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2009. – 227 с.

381. Криминалистика : учебник / под ред. Г. Н. Мухина. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2006. – 863 с.

382. Новак Я. «Судова балістика», «Зброезнавство» чи «Криміналістичне дослідження вогнепальної зброї, боєприпасів та слідів їх застосування»? / Я. Новак // Судово-балістичні дослідження та суміжні галузі знань : тези наукових доповідей та повідомлень Першого міжнародного науково-практичного семінару. – К. : ННІПСК КНУВС, 2009. – С. 91-96.

383. Криминалистическое оружейведение. Генезис современности / В. Ю. Владимиров, Р. В. Бабаханян, Н. В. Голубев, Д. А. Валетов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 504 с.

384. Біленчук П. Д. Балістика : криміналістичне вогнестрільне зброезнавство : підручник / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Ф. Сулява ; за ред. проф. П. Д. Біленчука. – К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 384 с.

385. Фатеев В. М. Пиротехника : пособие / В. М. Фатеев, С. М. Лапин, Е. О. Давыдова. – К. : Унив. изд-во «Пульсары», 2005. – 2 изд. – Ч. 1. – 120 с.

386. Подшибякин А. С. Холодное оружие. Криминалистическое учение / А. С. Подшибякин. – М. : «ЮрИнфор», 1997. – 239 с.

387. Кирсанов З. И. Новая отрасль криминалистической техники / З. И. Кирсанов, Л. Летоштык // Борьба с преступностью на современном этапе. – Барнаул : Изд. АГУ, 1982. – С. 122-131.

388. Тихонов Е. Н. Криминалистическая взрывотехника и взрывотехническая экспертиза : метод. реком. / Е. Н. Тихонов. – Барнаул : Изд. АГУ, 1989. – Ч. 1 и 2.

389. Ручкин В. А. Взрывные устройства как объекты криминалистического оружейведения / В. А. Ручкин, В. И. Игнашин // Криминалистика : акт. вопросы теории и практики : сб. тезисов Всеросс. «круглого стола» (Ростов-на-Дону, 15-16 июня 2000 г.). – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2000. – С. 189-191.

390. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Изд. НОРМА, 2001. – 240 с.

391. Хвалин В. А. О связи и соотношении понятий криминалистического оружейведения и криминалистического орудиеведения / В. А. Хвалин // Труды филиала Московской юридической академии в г. Кирове : сб. статей. – Киров, КОГУП Кировская обл. типография, 2001. – № 5. – С. 166-171.

392. Ищенко А. В. Криминалистическое научное обеспечение баллистических исследований / А. В. Ищенко // Криміналістичний вісник : науково-практичний збірник. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 57-64.

393. Криминалистика / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – Г., 1988. – 672 с.

394. Экспертизы в судебной практике. – К., 1987. – 396 с.

395. Комаринец Б. М. Криминалистическая идентификация огнестрельного оружия по стреляным гильзам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Комаринец Б. М. – М., 1945. – 552 с.

396. Зюскин Н. М. Криминалистическая идентификация огнестрельного оружия по пулям : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Н. М. Зюскин. – К., 1947.

397. Сапожников И. А. Советская криминалистическая экспертиза короткоствольного огнестрельного оружия и боеприпасов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И. А. Сапожников. – Х., 1953.

398. Самсонов Г. А. Судебно-баллистические исследования охотничьих гладкоствольных ружей, боеприпасов к ним и следов действия этого оружия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Г. А. Самсонов. – М., 1954.

399. Ермоленко Б. Н. Теория и практика судебно-баллистического отождествления нарезного оружия по пулям : автореф. дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.09 / Б. Н. Ермоленко. – Х., 1965.

400. Пестун М. С. Механизм образования следов на гильзах и капсюлях и методика эксперимента при идентификации по ним огнестрельного оружия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М. С. Пестун. – Саратов, 1968.

401. Ладин В. Н. Криминалистические методы исследования атипичного огнестрельного оружия : автореф. дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.09 / В. Н. Ладин. – Х., 1968.

402. Саакян В. М. Криминалистическое исследование спортивного и охотничьего малокалиберного оружия, следов его действия и боеприпасов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. М. Саакян. – М., 1968. – 28 с.

403. Филиппов В. В. Научные и методические основы экспериментальных исследований в судебно-баллистической экспертизе : автореф. дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.09 / В. В. Филиппов. – М., 1967.

404. Бергер В. Э. Актуальные вопросы судебно-баллистических исследований : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Э. Бергер. – К., 1969.

405. Дружинин С. В. Следственный осмотр и судебно-баллистическая экспертиза огнестрельных повреждений при выстрелах с неблизкой дистанции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дружинин Сергей Вадимович. – М., 1995. – 176 с.

406. Латышов И. В. Теоретические и методические основы криминалистического исследования огнестрельного оружия заводской сборки : на основе исслед. 5,45 гт автоматов Калашникова : дис. ... к. ю. н. : 12.00.09 / Латышов И. В. –

Волгоград, 1997. – 261 с.

407. Зырянов В. В. Проблемы криминалистического оружиеведения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зырянов Виктор Владимирович. – Красноярск, 1998. – 202 с.

408. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике. Понятие и классификация : автореф. дис. ... д. ю. н. : спец. 12.00.09 / В. М. Плескачевский. – М., 1999. – 42 с.

409. Митричев В. С. Криминалистическое исследование некоторых видов вещественных доказательств методами эмиссионного спектрального анализа : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. С. Митричев. – М., 1960.

410. Глотов О. М. Криминалистическое исследование вещественных доказательств в ультрафиолетовых лучах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. М. Глотов. – Л., 1964.

411. Большаков В. Н. Предупреждение преступлений с помощью специальных познаний в области судебно-баллистической экспертизы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Н. Большаков. – М., 1989. – 24 с.

412. Горбачев И. В. Теоретические и организационно-технические вопросы информационного обеспечения судебно-баллистических экспертиз : дис. ... к.ю.н. : 12.00.09 / Горбачев И. В. – М., 1989.

413. Закутский Д. М. Криминалистическая экспертиза охотничьих гладкоствольных ружей и боеприпасов к ним : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д. М. Закутский. – М., 1979.

414. Егоров А. Г. Определение дистанции и направления выстрела по делам, связанным с применением гладкоствольных охотничьих ружей : дис. ... к. ю. н. : 12.00.09 / Егоров А. Г. – Саратов, 1982.

415. Гусаров В. П. Криминалистическое исследование охотничьих нарезных ружей и боеприпасов к ним : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. П. Гусаров. – Х., 1977.

416. Билызный И. Л. Криминалистическая (судебно-баллистическая) экспертиза отечественного военного стрелкового оружия и стреляных из него пуль и гильз (автоматов АК и карабинов СКС) : автореф. дис. ... канд. юрид.

наук : спец. 12.00.09 / И. Л. Билызный. – М., 1973.

417. Тихонов Э. Н. Особенности расследования и производства судебно-баллистической экспертизы по делам, связанным с использованием атипичных боеприпасов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Э. Н. Тихонов. – М., 1970.

418. Ростов М. Н. Теоретические и общеметодические аспекты исследования боеприпасов к охотничьим ружьям с целью установления общности их происхождения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М. Н. Ростов. – М., 1980. – 24 с.

419. Дворянский И. А. Судебно-баллистическая экспертиза обстоятельств выстрела при больших дистанциях стрельбы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И. А. Дворянский. – М., 1971.

420. Стащенко Э. И. Криминалистическая идентификация оружия и доказательственное значение заключений экспертов, основанных на современных данных в механизме слеодообразования на пулях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Э. И. Стащенко. – М., 1972.

421. Вакуловский А. Н. Современные проблемы идентификации нарезного оружия по выстреленным пулям (Теоретическое и экспериментальное исследование) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Н. Вакуловский. – М., 1975.

422. Кофанов А. В. Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. В. Кофанов. – К., 2000. – 20 с.

423. Новак Я. В. Сучасний стан та перспективи розвитку криміналістичного дослідження вогнепальної зброї : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Новак Ярослав Віталійович. – К., 2007. – 201 с.

424. Тютюнник Т. В. Теоретичні та організаційно-технічні основи інформаційного забезпечення судово-балістичної експертизи : автореф. дис... канд. наук : спец. 12.00.09 / Т. В. Тютюнник. – Х., 2008. – 19 с.

ДОДАТКИ

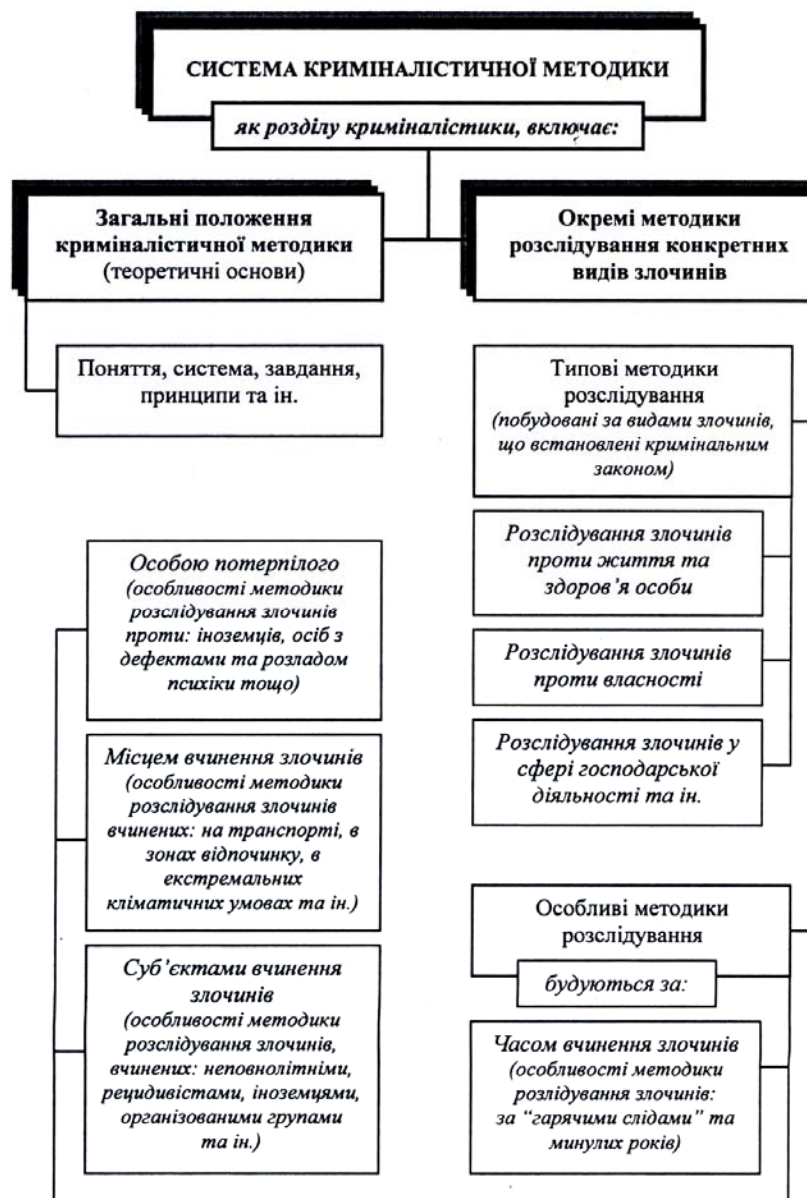
ДОДАТОК А

Ілюстрації до розділу 1. Зародження та виникнення криміналістичної методики. Співвідношення окремої криміналістичної методики та технології

А. 1. Джерела криміналістичної методики*

* Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренко, Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 247.

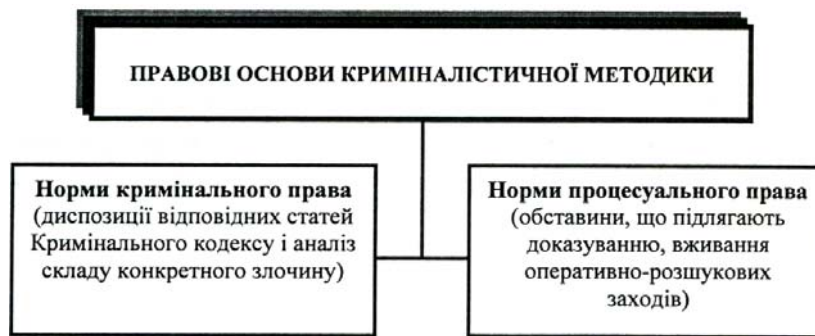
А. 2. Система криміналістичної методики

А. 3. Завдання криміналістичної методики

А. 4. Принципи криміналістичної методики

А. 5. Правові основи криміналістичної методики

А. 6. Зміст загальних положень криміналістичної методики окремого виду (групи) злочинів

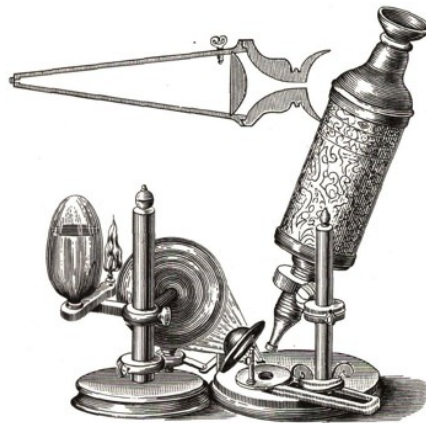
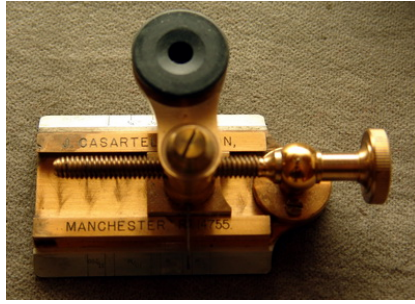
А. 7. Зміст методики розслідування окремого виду (групи) злочинів

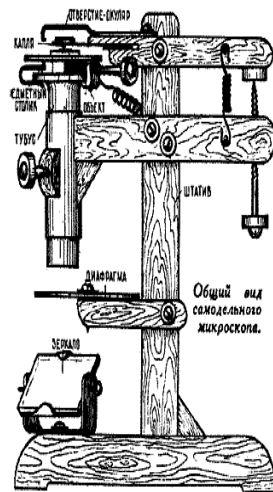
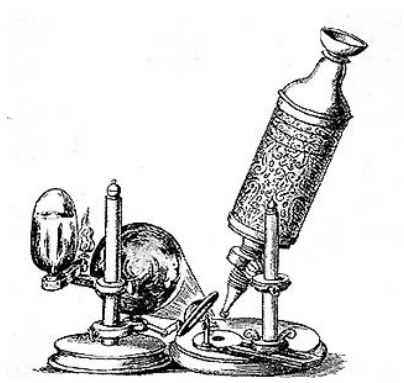
А.8. Види мікроскопів

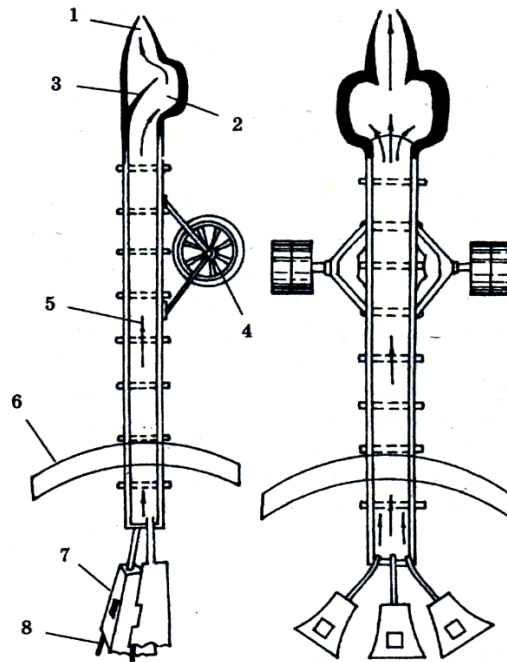

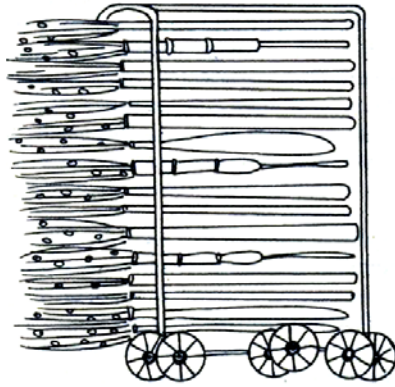
ДОДАТОК Б

Ілюстрації до розділу 2. Передумови виникнення судової балістики

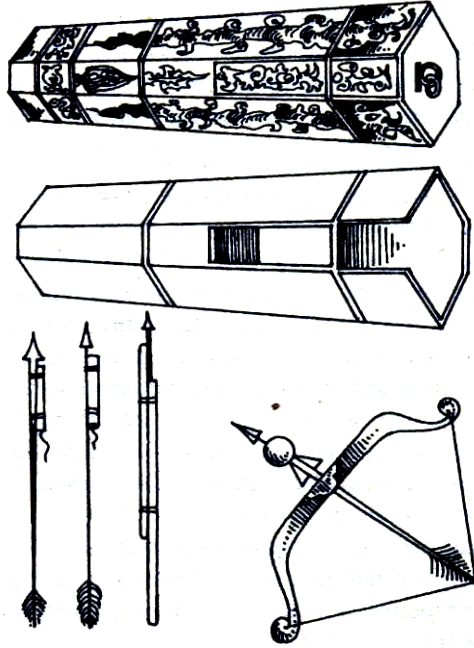

Б. 1. Пересувний вогнемет з примусовим нагнітанням повітря* :
1 – отвір вогняної трубки; 2 – жаровня; 3 – заслінка, що відхиляє
повітряний струмінь; 4 – колісний візок; 5 – скріплена
металевими обручами дерев'яна труба для нагнітання повітря; 6
– щит для бойового розрахунку; 7 – міхи; 8 – рукоятка

* Пономарев В. Т. Секреты создания оружия : вчера, сегодня, завтра /
В. Т. Пономарев. – Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2005. – С. 19.

Б. 2. Пересувна китайська вогнеметна батарея XIV ст.*

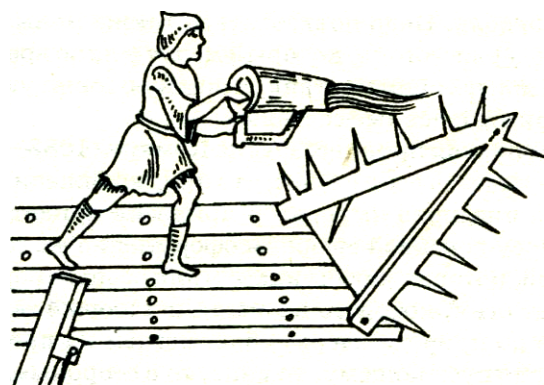

Б. 3. Деякі види китайських «вогнянних стріл»
та футляр для їх зберігання

* Вогняні снаряди можна було випустити одночасно для залпового вогню або по черзі.

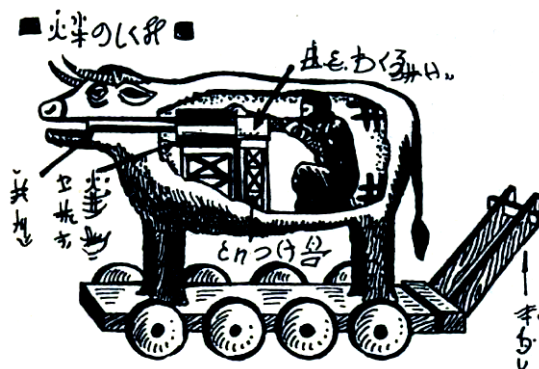

Б. 4. Морський бій із застосуванням «грецького вогню»

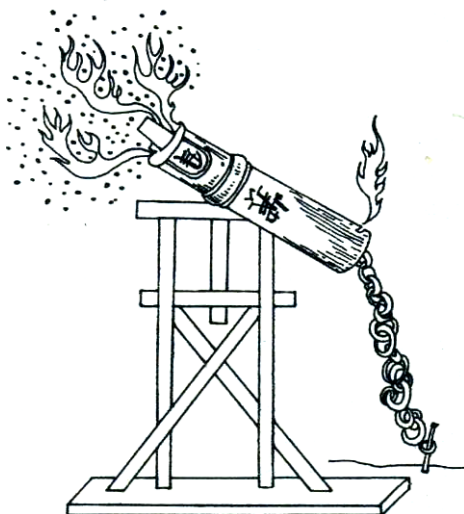
Б. 5. Метання «грецького вогню» з ручного сифона*

* Зображення на візантійській мініатюрі XI ст.

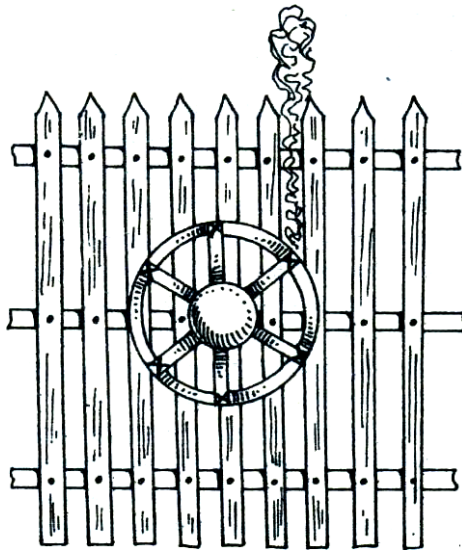
Б. 6. Кагю — «вогняний бик» *

天 震 雷 火 炮

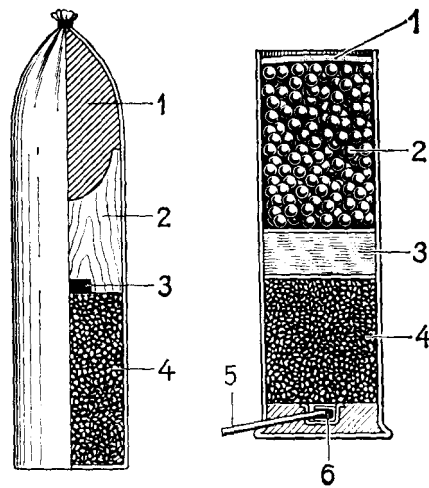

Б. 7. Установка для стрільби «бомбами з отруйним газом» (Китай, XI ст.)

* Малюнок з книги Хадумі Масаакі «Ніндзя нінпо гахо».

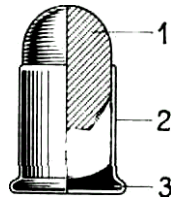

Б. 8. Застосування «колеса, що вибухає»

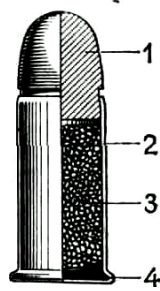
Б. 9. Голчастий набій Дрейзе:

1 – куля; 2 – піддон; 3 – капсюль-запалювач; 4 – металльний заряд

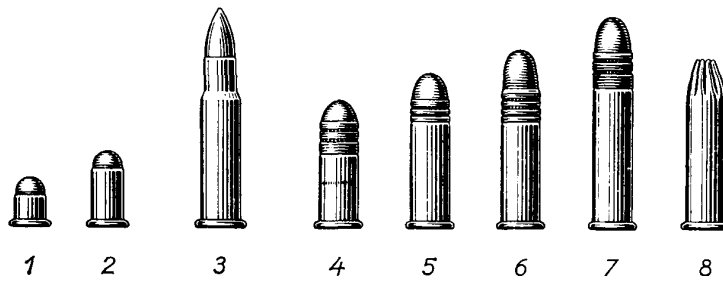
Б. 10. Набій Флобера:

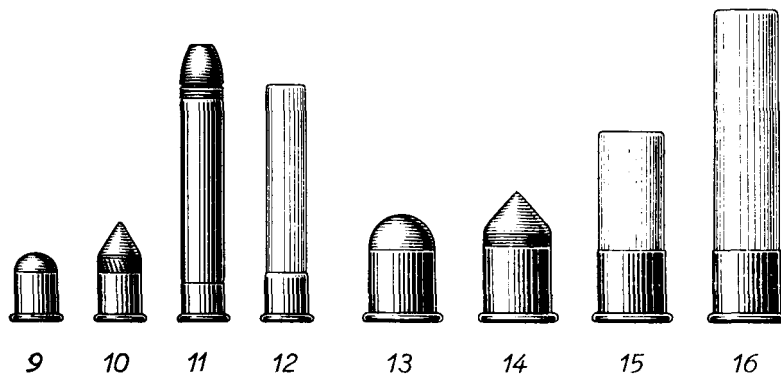
1 – куля; 2 – гільза; 3 – запальний склад

Б. 11. Набій Берінгера:

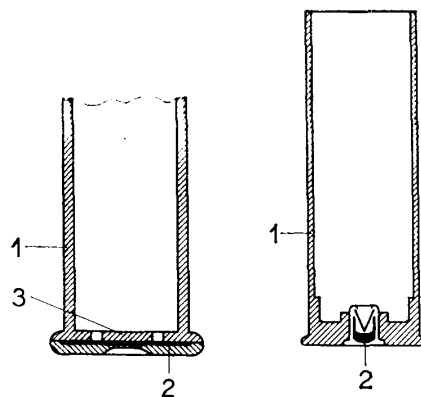
1 – куля; 2 – гільза; 3 – пороховий заряд; 4 – запальний заряд

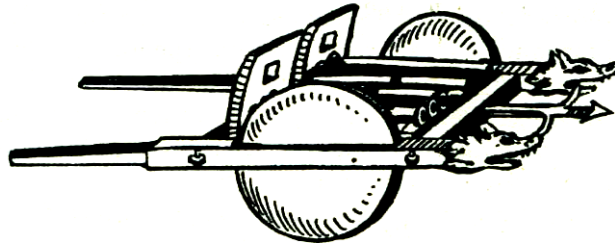
Б. 12. Зовнішній вигляд і відносні розміри найбільш поширених сучасних набійів кільцевого запалення:

1 – короткий набій калібру 4 мм; 2 – довгий набій калібру 4 мм;
 3 – набій Remington Magnum калібру 5 мм; 4 – короткий (пістолетний) набій калібру 5,6 мм; 5 – довгий набій калібру 5,6 мм; 6 – довгий гвинтівковий набій (long rifle) калібру 5,6 мм; 7 – дуже довгий набій (extra long) калібру 5,6 мм; 8 – шротівий набій калібру 5,6 мм; 9-11 – кульові набіи Флобера калібру 6 мм; 12 – шротівий набій Флобера калібру 6 мм; 13 і 14 – кульові набіи Флобера калібру 9 мм; 15 і 16 – шротіві набіи Флобера калібру 9 мм

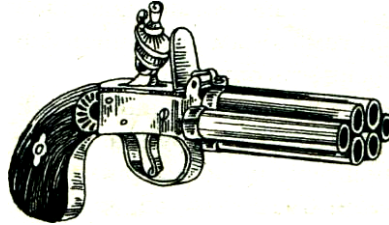

Б. 13. Гільза набою Ланкастера:

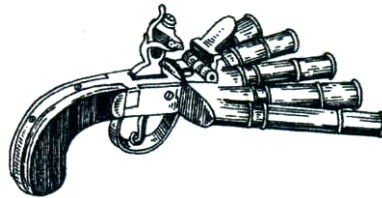
1 – гільза; 2 – запальний склад; 3 – платівка з отворами

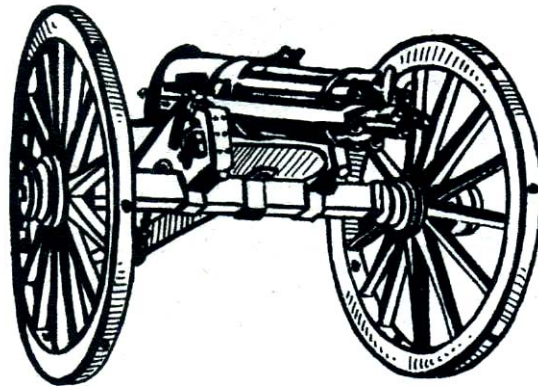
Б. 14. «Орган» (Естамп початку XVI ст.)

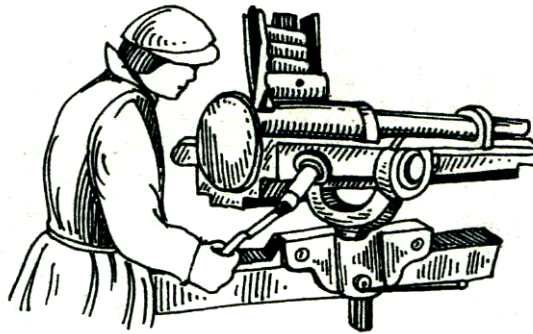
Б. 15. 6-ствольний «залповий» пістолет із ударним замком (Голландія, XVIII ст.)

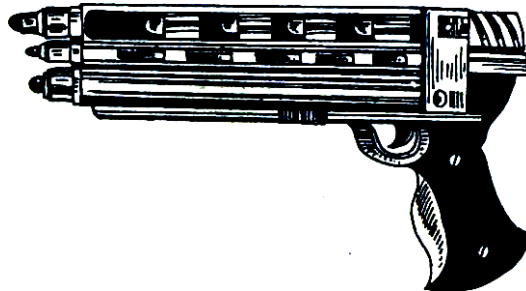
Б. 16. Залповий віялоподібний пістолет «Рука смерті» з ударним замком (Росія, XVIII ст.)

Б. 17. Шестиствольна картечниця Гатлінга

Б. 18. П'ятиствольна морська гармата системи Гочкіса

Б. 19. 36-ствольна машинка Metal Storm

**Б. 20. Самозарядна автоматична зброя.
Механізм дії**

Зовнішній вигляд пістолету
Глок

Кожух-затвора пістолета Глок
у крайньому задньому
положенні

Кожух-затвора у розрізі

Тильна частина пістолета Глок

Фрагмент кулака-затвора
пістолета Глок

Частини та деталі ударно-
спускового механізму

Зворотня пружина у бойовому стані (на бойовому зводі)

Зворотня пружина у вільному стані

Спускова скоба, спусковий гачок, запобіжник та кнопка видалення магазину

Макет набою у чашці затвору

Пістолет Глок зі сторони дульного зрізу

Пістолет Глок з тильної сторони

ДОДАТОК В

Ілюстрації до розділу 4. Криміналістичне наукове забезпечення
балістичних досліджень

В.1. Американський пістолет в замку 1897 року. Керується двома ключами. Калібр .38

Пістолет годинник

Пістолет-запальничка

Пістолет-крюк. Курок у вушку.

Пістолет у рукаві (США, калібр .32)

Пістолет-тростина (калібр .38)

Англійський пістолет-батіг (калібр .52)

Однозарядный пистолет-болт Кольта (калибр .12)

**Пістолет-ключ 1820 року (калібр .22)
Постріл здійснюється натисканням на кульку**

Пістолет-пастка

Пістолет-пряжка 1775 року

Пістолет-люлька (калібр .22)

Міні пістолет

Пістолет-каблучка

Пістолет-годинник

**Пістолет-каблучка «Фатальна жінка»
1870 рік. 7-зарядний, калібр .06**

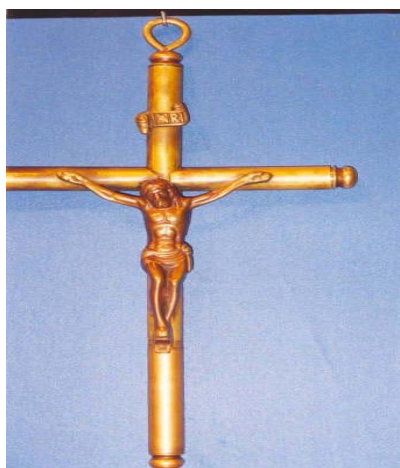

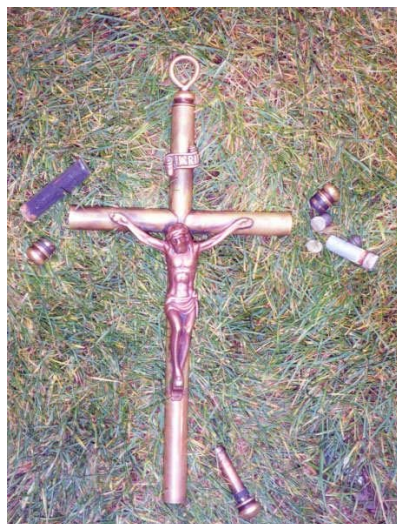
Пістолет-ніж

Пістолет-розп'яття (калібр 9 мм)

Ручка-пістолет

**Японський пістолет-чорнильниця
1850 року (калібр .36)**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. Зародження та виникнення криміналістичної методики. Співвідношення окремої криміналістичної методики та технології	11
РОЗДІЛ 2. Передумови виникнення судової балістики	86
РОЗДІЛ 3. Судова балістика як складова криміналістичного вчення про зброю та сліди її дії (криміналістичного зброезнавства)	161
РОЗДІЛ 4. Криміналістичне наукове забезпечення балістичних досліджень	207
ВИСНОКИ	221
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	227
ДОДАТКИ	267

«Наукова бібліотека криміналіста»

презентує підручники, монографії, навчальні посібники,
методичні рекомендації

***«Наукову бібліотеку криміналіста» започатковано у
2000 році роботою А.В.Кофанова – методичні
рекомендації «Криміналістичне дослідження
гладкоствольної вогнепальної зброї»***

Серія „Людина, право, суспільство”

Серія „Економіка, фінанси, право”

Серія „Безпека людини, суспільства, держави”

Серія „Національна і міжнародна безпека”

Серія „Міжнародне співробітництво”

Серія „Мас-медіа”

Серія „Криміналістична освіта ХХІ століття”

Серія „Криміналістична наука в цивільному,
арбітражному та кримінальному процесі”

Серія „Міжнародна і вітчизняна злочинність”

Серія „Запобігання, протидія, розслідування злочинів”

Серія „Автоматизація, комп’ютеризація, інформатизація”

Серія „Зброєзнавство і мисливствознавство”

Серія „Культура, мистецтво, право”

Серія „Власність, земля, право”

Серія „Криміналістичне забезпечення”

Серія „Електронна фотографія”

	Зброєзнавство і мисливствознавство
	А. Кофанов, Т. Михальчук СУДОВА БАЛІСТИКА - ПОЧАТОК
•	А. Кофанов, В. Арешонков СУДОВО-БАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА
•	А. Кофанов КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ЗБРОЇ
•	А. Кофанов, В. Арешонков ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
•	А. Кофанов, В. Арешонков КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАБОЇВ ДО ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
•	А. Кофанов, В. Арешонков ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗБРОЄЗНАВСТВА
•	А. Кофанов, В. Арешонков БОЙОВА, МИСЛИВСЬКА ТА БАГАТОЦІЛЬОВА ГЛАДКОСТВОЛЬНА ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ
•	А. Кофанов, В. Індюкова ВИЗНАЧЕННЯ ВІДСТАНІ ПОСТРІЛУ ЗА УШКОДЖЕННЯМИ НА ТІЛІ ЛЮДИНИ
•	А. Кофанов, В. Індюкова КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБІГУ ЗБРОЇ
•	А. Кофанов, О. Кобилянський, В. Індюкова ЗАРОДЖЕННЯ, ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ
•	А. Кофанов КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗБРОЄЗНАВСТВО
•	А. Кофанов, В. Назаров ВИЗНАЧЕННЯ ВІДСТАНІ ПОСТРІЛУ ПРИ СТРІЛЬБІ З ГАЗОВИХ ПІСТОЛЕТІВ І РЕВОЛЬВЕРІВ
•	А. Кофанов, В. Назаров ВИЗНАЧЕННЯ ВІДСТАНІ ПОСТРІЛУ ПРИ СТРІЛЬБІ З ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
•	П. Біленчук, А. Кофанов, О. Сулява БАЛІСТИКА: ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
•	П. Біленчук, А. Кофанов, О. Сулява ЗБРОЄЗНАВСТВО: ПРАВОВІ ОСНОВИ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
•	А. Кофанов ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Навчально-практичне видання

Андрій Віталійович КОФАНОВ
Тетяна Володимирівна МИХАЛЬЧУК

СУДОВА БАЛІСТИКА

Початок

Монографія

Редактор: Джунь Вікторія Вікторівна
Дизайн обкладинки: Арешонков Віталій Володимирович

Підписано до друку 29.03.2011. Формат 64х90 1/16.
Умов. друк. арк. 27,5 Тираж 500 прим. Зам. № 2903.

Друк ТОВ «Три К»
Т. (044) 592-4491, e-mail: trik@trik.kiev.ua
www.trik.kiev.ua